

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Perush ha-Torah asher katav Rashbam

Bresloi, 1881

תומש הלאו

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5308

ואלה שמות.

א. 1. ואלה שמות. מפני שרוצה לפרש ולומר⁽¹⁾ ובני ישראל פרו וישרצו וגו', הוצרך לכפול ולומר, בכיאתם למצרים לא היו אלא שבעים, ואחר מות הדור ההוא פרו וישרצו, ויקם מלך חדש ונתחכם עליהם למעטם [ולא]⁽²⁾ הועיל לו: 6. וכל הדור ההוא. שבעים נפש: 7. פרו. בהריון: וישרצו. לידה, שלא שיפלה הרחם, שבכל מקום קטנים קרוין שרץ על הארץ: וירבו. גדלו ונעשו הקטנים גדולים שלא מתו בקמנותם: ויעצמו. שלא מתו אנשים. אלא היו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם. וכן⁽³⁾ והחצר מלאה [את ננה]⁽⁴⁾ כבוד יי', כמו מילאה, וכן⁽⁵⁾ ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל⁽⁶⁾: 10. נתחכמה לו שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה משנאינו. כמו⁽⁷⁾ ידה⁽⁸⁾ ליתד תשלחנה. מציעו לשון יחיד אצל רבים: כי תקראנה. כי תארענה. כמו⁽⁹⁾ מקראי קודש, ⁽¹⁰⁾ מערע קודשא, לשון מאורע: ונלחם בנו ועלה מן הארץ. לשוב אל ארץ אבותיהם⁽¹¹⁾ ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו ליה⁽¹²⁾ מלכותא קמיעא: 11. מיסים. מן הכפולים הוא [מן]⁽¹²⁾ מסס, כמו⁽¹³⁾ פתות אותה פתים מן פתת: מס כנות. אוצרות. כמו⁽¹⁴⁾ אל הסוכן הלו לשבנא אשר על הבית: 12. כן ירבה. כמו כן

(1) בפסוק ז. — (2) תיבת ולא הוסיף בעל קרן שמואל. — (3) יחוקאל י. ד. — (4) את ננה הוסיף בעל קיש. — (5) ישעיה ו, א. — (6) עיקר כוונתו להראות שתיבת מלא איננו שם התאר (Adjectiv) כי אם פעל (Verb), ע. דבריו לבראשית מד, ג ולשמות ו, ד; יב, לט; יט, יח. ונשען בזה על מלת אותם שאמר כאן בהראותו כי גם בנין הקל של מלא יש לו הוראת פועל יוצא לפעמים כמו בנין הכבד הרגיש ולכן נמצא יחס הפעול אצלו גם בבנין הקל. — (7) שופטים ה, כו. — (8) בכי בטעות: ידיו. — (9) ויקרא כג, ב. — (10) בתרגום שלנו: מערעי קדיש. ומכל מקום בדברי רשב"ם נפל טעות וציל או מקרא לשון יחיד או מערעי לשון רבים. — (11) בכי: אבותיכם. והגיה בעל קיש. — (12) כניל להוסיף. — (13) ויקרא ב, ו. — (14) ישעיה כב, טו. ושם כתוב: אל הסכן הזה על שבנא וגי'.

הרבו כמלפנים⁽¹⁾: ויקוצו. בחייהם. כמו⁽²⁾ קצתי בחיי. וכן⁽³⁾ אשר אתה קץ מפני שני מלכיה: 13. בפרך. לשון שברון הוא. בתלמוד⁽⁴⁾ מפרכין באגוזים: 14. ובכל עבודה בשדה. חריש וקציר: את כל עבודתם. עם כל עבודתם. אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך: 15. למיילדות העבריות. למיילדות שהם עבריות: 16. על האבנים. על המשבר. כדאמ'⁽⁵⁾ כאו בנים עד משבר. גם ככלי יוצר כתב בירמיה⁽⁶⁾ עושה מלאכה על האבנים: וחייה. טעמו למעלה. כמו מן שב שבה⁽⁷⁾. מן⁽⁸⁾ ארפכשד חי יאמר לנקבה חייה. אבל⁽⁹⁾ אילו חייה אלף שנים פעמיים טעמו למטה ולשון זכר מזורת עשה עלה ראה: 17. ותיראנה לשון יראה⁽¹⁰⁾. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראייה. שהרי יאמר⁽¹¹⁾ ותראהו: ותחיין. אין חילוק בין פעלו לפעלתם: 19. כי חיות הנה. בריאות ופקחות וממהרות לילד: 21. ויעש להם בתים. לשמרם פן ילכו לעבריות הזוללות. וגם ויצו פרעה לכל עמו: 22. לאמר. וכן אמר להם. שכן כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר כמו שפירשתי באלה תולדות נח:

ב. 1. וילך איש מבית לוי. הוא עמרם. ויקח את יוכבד בת לוי⁽¹²⁾ אשר ילדה אותה ללוי במצרים. והרבה שנים לקחה מלפני לידת משה⁽¹³⁾. שהרי אהרן בן שלש ושמונים ומשה בן שמונים בדברם אל פרעה⁽¹⁴⁾: 2. ותהר האשה בעת גזירת פרעה בהשליך הזכרים ליאר ותלד בן: ותרא אתו כי טוב הוא ותצפנהו. המפרש לפי שראתהו הטמינתהו [מ]שקך הוא שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש ותרא כמו⁽¹⁵⁾ וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן לפי שמשה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנוול⁽¹⁶⁾ לתקופת הימים. שני תקופות ושני ימים. ולפיכך יכלה להצפינו שלשה

(1) בכ"י: מלפניכם. ותיקן בעל ק"ש. — (2) בראשית כו, מו. — (3) ישעיה ו, טו. — (4) בשבת דף קטו ע"א: מפצעין באגוזים ומפרכסין ברמונים. — (5) מלכים ב' י"ג, ג' = ישעיה לו, ג'. — (6) יח, ג'. — (7) בכ"י: ישב שבה. — (8) בראשית י"א, י"ב. — (9) קהלת ו, ו'. — (10) בכ"י בטעות: ראה. והניח בעל ק"ש. — (11) ב, ו'. — (12) במדבר כו, נט. — (13) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (14) כדברי הכתוב ו, ו'. — (15) בראשית א, לא. וכן פירש רשב"ם שם לפסוק ד. — (16) שמואל א' א, ב. — (17) נדה דף לח ע"ב.

חדשים שהמצריים היו מבקרים⁽¹⁾ למעוברות לסוף תשעה חדשים. לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תמרח בהטמנתו וראתהו כי טוב ויפה הוא כי גמרו סימניו שערו וציפורניו כמו ששנינו ביבמות⁽²⁾ וידעה שהוא בר קיימא ותצפנהו ג' ירחים עד סוף ט' ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים, וכשבאו לבודקה אמרה להם נפל היה או השליכוהו המצריים ביאר: 3. בחמר מכפנים ובזפת מבחוק, שלא ייכנסו בו המים⁽³⁾; ותשם בסוף אשר סמוך לשפת היאר והטמינתהו⁽⁴⁾ יפה שהולכים על שפת היאר לא⁽⁵⁾ יכלו לראות התיבה. אבל הרוחצים⁽⁶⁾ בתוך הגהר יכלו לראותה כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב. ולכך ראתהו בת פרעה שהותה רוחצת בתוך היאר, אבל נערוותיה שהיו הולכות על שפת היאר⁽⁷⁾ לא יכלו לראותה: 5. אמתה. שפחתה: 6. ותפתח ותראהו⁽⁸⁾ את הילד. המפרש שראתה את הילד⁽⁹⁾ טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד? אלא כך פרושו. פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא, כלומר זה הילד זכר הוא ולא נקבה, וראתה בזכרותו שהוא מהול ולכך נטמן ואינו אסופי. שאם היה בת, יש לומר אסופי הוא. וכן מציינו כתוב⁽¹⁰⁾ מה נעשה לנער הזולד, ביום הזולדו קרוי נער: והנה נער בוכה ותחמול עליו וג'. לפי שהיה בוכה, לכך ותחמול עליו, ולפי שראתהו נער זכר מהול, אמרה מילדי העברים זה. ודוגמא זו⁽¹¹⁾ ולחנה יתן מנה אחת אפים, חולק בחיר. ולמה? כי את חנה אהב, לכך נתן לה אפים, מקערה של פניו⁽¹²⁾. ואם כן למה מנה אחת? כי י"י סגר רחמה. אבל לפנינה ולכל בעותיה וכניה נתן מעות הרבה, כי בנים היו לה. ותראהו את הילד והנה הוא נער בוכה: 7. ותיניק⁽¹⁴⁾ לשון מפעיל. ותינק כשהבת עצמה יונקת: 9. ותניקהו. אין צריך לומר שהוא שתי אותיות כמו בא שב קם שיאמר בלשון מפעיל ותשיבהו ותביאהו ותקימהו. אלא מגורת ינק

(1) בכ"י: מקברים. והגיה בק"ש. — (2) בתוספתא שהובאה שם דף פ ע"ב. — (3) השתמש בדברי האגדה (סוטה דף יב ע"א) בשינוי לצד הפשט. ורש"י הביאה בלי שינוי. — (4) בכ"י: והטמינהו. — (5) בכ"י: ולא. — (6) בכ"י: הרוחץ. — (7) חסר בכ"י. — (8) בכ"י: ותראינה! — (9) הוא רש"י. — (10) שופטים יג, ח. — (11) שמואל א' א, ה. — (12) בתרגום שם: חולק חד בחיר. — (13) מבואר בפירושו כה, ל. — (14) בכ"י: ותניק.

הוא ולקצר את התיבה הוא אומר ותניקוהו במקום ותניקוהו:
 10. משיתיהו. משכתיהו. לשון זה נופל במשיכה מן המים. כדכתיב⁽¹⁾
 ימשני⁽²⁾ ממים רבים. מגורת קנה יאמר⁽³⁾ קניתיהו בלשון פועל,
 יקני בלשון מפעיל: 11. מכה. שמא הכהו ולא הרגו: 14. הלהורגני
 אתה אומר בשביל שאני מכה את חברי כאשר הרגת את
 המצרי בשביל שהיה מכה איש עברי: אכן. אך כן. לא כמו
 שהייתי סבור כשטמנתיו בחול שלא נודע. אלא כן הוא שנודע:
 15. וישב בארץ מדין. כולל ואחר כך מפרש באזה עלילה ישב
 במדין. בתחילה וישב על הבאר, שם נח תחילה כאדם שעומד
 לפוש. ולכהן מדין [וגו]: 18. אל רעואל. רעואל אבי אביהן. אם כן
 שם אביהם יתרו, וחוכב בן רעואל האמור לפנינו⁽⁴⁾ הוא חוכב הוא
 יתרו. ואם רעואל הוא יתרו, אם כן בן יתרו היה. ומה שכתוב
 בנביאים⁽⁵⁾ מבני חוכב חותן משה מוכיח שחוכב הוא יתרו, שבכל
 מקום שמוכיר חותן משה⁽⁶⁾ מוכיר יתרו: 22. בארץ נכרייה. שכך
 משמע גרשם גר שם בארץ רחוקה: 23. ויהי בימים הרבים ההם
 לאחר שהרג משה את המצרי ובקש פרעה מלך מצרים להרוג את
 משה ויברח מפניו עד שהיה עתה בן שמונים שנה כשדיבר הק' עמו
 וימת עתה מלך [מצרים⁽⁷⁾] שהיה מבקש להורגו וישראל נאנחו עד
 עתה וראה הק' בעניים ומשה היה רועה וגו' ונראה לו הק' וצוהו
 לשוב למצרים ולא היה משה רוצה כי היה מתירא עד⁽⁸⁾ שאמר לו
 הק'⁽⁹⁾ כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. זה פרעה שמת.
 ולכך הוא אומר וימת מלך מצרים להעיד על מה שאמר הק' כי
 מתו כל האנשים המבקשים וגו' כמו⁽¹⁰⁾ וחם הוא אבי כנען⁽¹¹⁾:
 24. ויזכר אלהים את בריתו שנשבע לשלשתם לתת להם את
 ארץ כנען ועתה נתקרב הזמן של ד' מאות שנה שאמר לאברהם:
 ג. איננו אוכל. אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא
 היה גחלת כלל: 4. וירא יי. המלאך קורא על שמו של הק': 5. של.
 השלך מגורת⁽¹²⁾ ונשל גוים רבים. כאשר יאמר מן נסע סעו כן יאמר

(1) תהלים יח, יז. — (2) בכ"י: ימשני. — (3) בכ"י: ואמר. — (4) במדבר
 י, כט. — (5) שופטים ד, יא. — (6) בכ"י נמצאו בטעות תשע תיבות: מוכיח...
 שמוכיר חותן משה שתי פעמים. — (7) מצרים חסר בכ"י. — (8) בכ"י: על. —
 (9) ד, יט. — (10) בראשית ט, יח. — (11) עין ספרי RSBM דף 34 הערה 1. —
 (12) דברים ז, א.

סע לשון צווי וגם של תשלו לה¹): 7. ואת צעקתם שמעתי מפני
 נוגשיו. צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם שמעתי: 8. וארד
 כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים: 10. והוצא את עמי
 בני ישראל ממצרים. על פי הדברים שתאמר אל פרעה מאתי:
 11. ויאמר משה מי אנכי. מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של
 מקראות הללו ישכיל בפירושי זה, כי הראשונים ממני לא הבינו בו
 כלל כלל. משה השיב על שני דברים שאמר לו הק' ללכת אל
 פרעה וגם להוציא את בני ישראל על ידי מצות פרעה. ומשה השיב על
 ראשון ראשון מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואפילו להביא לו מנחה
 ודורון? וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמני? וכי אוציא
 את בני ישראל ממצרים? כלומר ואפי' ראוי אני ליכנס לפני פרעה
 שוטה אני² לשאר דברים, איזה דבר המתקבל לפרעה אומר לו?
 וכי שוטה הוא פרעה לשמוע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשים
 מארצו? ואיזה דבר המתקבל אומר לו שעל ידי אותו הדיבור
 אוציאם ממצרים ברשות פרעה? והק' השיב לו על ראשון ראשון
 ואמר³ כי אהיה עמך ואתן חנך בעיני המלך ותלך אל פרעה ולא
 תירא. ומה שאת ירא לפני פרעה, וזה לך האות⁴ כי אנכי
 שלחתיך. הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של הק' אני
 וזה האות לך הוא להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מציעו בנדרען
 שאמר לו המלאך⁵ הלא שלחתיך. ועל מה שאתה אומר וכי אוציא
 את בני ישראל ממצרים, כלומר באיזה טענה שאומר לפרעה ישמע
 אלי להוציאם? בהוציאך את העם ממצרים אני מצוה לך עכשיו
 שתעבדו את האלהים על ההר הזה ותקריבו עולות, וטענה זו תוכל
 לומר, כי לזכות לאלהים יניחם⁶ ללכת. ואע"פ (כן) שכאן לא פירש,
 לבסוף מפרש⁷ ושמעו לקולך ובאתה אתה וזקני ישראל אל מלך

¹ מקרא הוא ברות ב, טו. וכאמת כתב רש"י שם: דבר אחר לשון כי ישל
 זיתך. אבל רש"י שם כתב שהוא מנורת שלל (ע' פירושים נל אסתר רות
 ואיכה שהוציא הח' יעללינעק, דף 30). ואולי חסרות איזה תיבות וצ"ל: ואין זה
 מנורת וגם של תשלו לה, או אפשר שרש"י כתב: וגם של, וכא כותב טעיה
 והוסיף: תשלו לה, בתשובו כי רש"י ירמוז למקרא שברות. — ² שתי התיבות
 יתרות הן או היה כתוב: שישא פני, והחליף הכותב אותיות דומות. וע' בספרי
 דף 51 הערה 2. — ³ בפסוק יב. — ⁴ וזה לך האות נעתק ממקומו בכ"י וכא
 לפני ומה שאת ירא לפני פרעה. ע' ספרי דף 35 הערה 6. — ⁵ שופטים ו, יד. —
⁶ בכ"י: וניחם. — ⁷ בפסוק יח.

מצרים וגו' ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזכחה. וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשציווהו הק' למשוח את דוד אמר שמואל להק' (1) ושמע שאול והרגני, והק' אמר לו עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לי"י באתי. אף כאן דרך חכמה ציווה למשה בהוציאך וגו' וכן תוכל לומר לו. מי שמפרשים [מקראות הללו על] עיניינים אחרים אינם אלא טועים גמורים: 13. מה אומר אליהם. כי אני מכיר ויודע שמך המיוחד: 14. 15. ויאמר אלהים אל משה. אם איך יודע שמי אני אומר לך כי שמי אהיה לעולם? (2) ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח. ומעתה שאמרת לי לך כי שמי אהיה, כה תאמר לישראל אהיה שלחני אליכם (3). ויאמר עוד אלהים למשה, לא נאה שיקראו אותי בשמי בכל דבריהם כשם שאין (4) קורים המלכים בשמם אלא י"י אלהי אבותיכם וגו' שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים למלכים (5) יחי המלך. (6) המלך צוני דבר: זה שמי לעולם. אהיה האמור בפסוק ראשון: וזה זכרי. י"י האמור בפסוק שני שהוא לשון מלכות. ובעניין הזה מזכירים את המלכים ולא בשמם. ומה שכתב בי"ה (7) אפרש באת בש צפ"ת דפג"ת וה"ף תצמ"ץ פתט"ף דפנמ"י תפא"ף מצמ"ץ מצפ"ץ פמ"ף שידפ"י מפ"ק ל"ף ל"ם י"ץ צפ"ץ כתק"י (8). והו עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלין אותם אלא לצנועים: 18. אלהי העבריים. שהרי מעברי הנהר באו הנה ואלהי מלכותם צריכים לעבוד: 19. ואני ידעתי וגו'. אל ירך לבבך על שמתחילה לא ישמע לדבריי לשלחם, ולא מתוך יד חזקה שלו. כי אין לו יכולת נגדי. אך אני מקשה את לבו כדי לשלוח בו ידי תחילה וידעו הכל

(1) שמואל א' טו, ב. — (2) והו פירוש אהיה אשר אהיה לפי דעתו. — (3) רצה לפרש על דרך הפשט למה נאמר בראש המקרא אהיה אשר אהיה ובסופו לא נאמר אלא אהיה בלבד. ודעת האגדה בכרכות דף ט ע"ב תמצא ברשי"י. — (4) בכ"י: שאני. והגהתי הטעות המבוארת על פי דברי חוקני שהשתמש כאן בפירוש רשב"ם וברוב דבריו וכתב: „קל וחומר ממלך בשר ודם שאין קורין אותו בשמו. — (5) שמואל א' י, כד. ועוד. — (6) שמואל א' כא, ג. — (7) ר"ל שנהפך שם אהיה במקרא שלפניו להיות נכתב ביוד הא. — (8) אלה הדברים אשר רמו רשב"ם בכתיבת את בש: הוא קורא עצמו אהיה ואנו קורים אותו יהיה יהוה ויו במקום יוד כמו כי מה היה לאדם [קהלת ב, כב]. וע' ספרי RSBM דף 100, 101 ודף 148 הערה 10. ור' יוסף בכור שור הביא בפירושו דף 91 דברי ר' שמואל והשיב עליהם תשובות שאין מביחות. ובחוקני השתמש המחבר גם בקצת דברי רשב"ם באתכ"ש בהוסיפו לנלות הדבר'ם.

[כ"י רמה ידי¹] וידעו ע"י נפלאותי כי אני י"י והיכולת בידי: 22 ושאלה אשה משכנתה במתנה נמורה וחלוטה, שהרי [כתוב]² ונתתי את חן העם. כמו³ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. זהו עיקר פשוטו ותשובה למינים⁴: כלי כסף וכלי זהב. תכשיטין לכבוד החג שתחוגו במדבר: ושמתם אותם על בניכם:

ד. 9 והיו המים וגו' כפילות. כעין⁵ נשאו נהרות י"י נשאו נהרות קולם,⁶ עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו: 11 כי כבוד פה וכבוד לשון אנכי. איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים. וכן מצינו בחוקאל שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי בן דכת⁷ ויאמר אלי בן אדם לך בא אל בית ישראל ודברת בדבריי⁸ אליהם, כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל, לא אל עמים [רבים]⁹ עמקי שפה וכבדי לשון אשר לא תשמע דבריהם וגו'. וכי אפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מנמנם בלשונו? ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים. ואין לחוש לספרים החיצונים¹⁰: 13 ביד תשלח. ביד אשר תרצה לשלוח ולא אותי: 14 ויחר אף י"י במשה. וחרון אף עשה רושם לפי הפשט כאמור לפנינו¹¹ ויפנשהו י"י ויבקש המיתו, כשפירשתי אצל יעקב כשנעשה צולע על ירכו¹²: כי דבר ידבר הוא. הוא נתגדל שם ויש לו חיתוך לשון מצרים: 16 ודיבר הוא לך. בשבילך: תהיה לו לאלהים. שר ושופט, מה שתצוה לו יעשה: 18 וישב מן המדבר אל יתר חותנו: 19 ויאמר י"י אל משה במדין: שנתיישב שם בבורחו מפני פרעה וישב במדין כדכת¹³ ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין¹⁴ ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו פרעה המבקש את נפשך (ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו

(1) בכ"י: וידעו הכל רמה ידו. — (2) בפסוק בא. — (3) תהלים ב, ח. — (4) וכן כתב לקמן יב, לו. וכבר קדמו בזה ר' חננאל. עיין מגדל חננאל להחכם בערלינער דף 29 ודף 32 ודף XXIV למטה. — (5) תהלים צג, ג. — (6) תהלים צג, ג. — (7) יחוקאל ג, ד-ו. — (8) דבריו בכ"י. — (9) רבים חסר בכ"י. — (10) כגון דברי הימים של משה רבנו דף 4 בבית המדרש להחכם יעללינעק חלק ב. — (11) ד, כד. — (12) לבראשית לב, כט. וראב"ע הביא דעתו בשם אחרים וחלק עליו. — (13) ב, טו. ובטעות באו בכ"י שבע תיבות מן כדכת' והלאה אחרי תיבות את נפשך. — (14) בכ"י: וישב במדין. וטעות הולידה טעות, כי בכ"י נשנו דברי השורה השלמה הכתובה שם אחרי וישב במדין עוד הפעם ומפני זה סגרתים בשני חצאי עגולה. ודברי בספרי RSBM דף 33 הערה 1 צריכין לפי זה תיקון מטט.

פרעה) והמלשינים כדכתי' לעיל¹) וימת מלך מצרים, אחר בריחתו של משה: 24. ויפגשו י"י. המלאך. כי היה מתעצל בהליכתו ומוליך אשתו ובניו: 25. צר. כמו²) חרבות צורים, תער מלוטש, איזמל חריף. וכן³) אף תשיב צור חרבו, נתעקם ונכפף חידוד חרבו, ולכך לא הקמתו במלחמה: ותכרות וג'. הועילה לו למשה המצוה להצילו כמו קרבן בעין שעשו גרעון ומנוח כשנראה להם המלאך: ותנע לשון מפעיל, אבל⁴) וינע בארבע פינות הבית לשון פועל [של] ננע: לרגליו. של משה, להתרצות המלאך בכך. כי לרגליו של מלאך איני רוצה לפרש, כי מי יודע אם ראתה רגלי המלאך: כי חתן דמים אתה לי. בדמים הללו ישאר לי חתני. חתני, בעלי: 26. וירף המלאך ממנו. מן⁵) רפה היום לערוב יאמר וירף, מן קנה⁶) ויקן: אז אמרה חתן דמים למולות. על עיכוב המילה נתחייב בעלי מיתה. כי המילה הצילתו עתה: 27. לך לקראת משה. לקיים מה שאמר לו הק'⁷) וגם הגה הוא יוצא לקראתך וראך ושמה בלבו:

ה. 2. מי י"י אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל שהם עבדיי מארצי לעובדו? מה חלק יש לו בעם הזה שיעבדוהו? — 3. ויאמרו אלהי העברים וגו'. כלומר עם ישראל מעבר הנהר בא לגור הנה, וזהו אלהי בני עבר הנהר והן עמו וצריכין לעובדו וגו' פן יפגענו וגו': 4. תפריעו. תבטלו או תנתקו ותפרידו כמו⁸) ופרע את ראש האשה: לסבלותיכם. למלאכה שלכם ואל תבטלו מעסקיכם וגם תבטלו אחרים ממלאכה שלי: 6. הנוגשים. ממונים על השוטרים, כמו⁹) שופטים ושוטרים, ממונים לצוות את השוטרים והשוטרים רודים בעם לעשות מה שהשופטים מצוים: 7. לתת תבן. תבן היו מערכים בחומר ועושין ממנו לבנים: 8. מתכנת. חשבון: כי נרפים הם ויכולין לעשות יותר: 9. ישעו. איטנדאנט ב"ל¹⁰), כמו¹¹) וישע אל הבל, ולא¹²) ולא ישעו עוד אל המזבח: 11. כי אין נגרע קמץ, גרוע, לשון פעול. ואילו היה פתח, היה לשעבר, וכן נשגב קמץ, אבל נשגב פתח לשעבר. ואילו היה לשעבר היה לו

¹ ב, כג. ושם כתב רשבים גם כן בדברים האלה. — ² יהושע ה, ב. — ³ תהלים פט, מד. — ⁴ איוב א, יט. — ⁵ שופטים יט, ט. — ⁶ בראשית לג, יט. — ⁷ בפסוק יד. — ⁸ במדבר ה, יח. — ⁹ דברים טו, יח. — ¹⁰ *attendent* ובל"א *erwarten, hoffen*. — ¹¹ בראשית ד, ד. — ¹² בישעיה ז, ח: ולא ישעו אל המזבח.

לכתוב כי לא נגרע: 13. אצים. דוחקים וממהרים. כמו (1) ויאצו המלאכים: 15. תבן אין נתן קמץ. אין נתון לנו. אבל נתן פתח לשעבר (2) נתן הסכל: וחטאת עמך. אם דגש וקמץ הוא. כן צריך לפרשו. אנו מוכים והרי חטאת עושים עמך. אבל אילו היה חטאת פתח. היה פתרונו חטאת של עמך (3): 22. וישב משה אל המקום שהיה [י"י] מדבר עמו שם: למה הריעותה. בשביל שהוא סמוך לה"י (4): למה הריעותה לעם הזה. ואם תאמר כי נתחייבו בשביל רוב חטאתם ואין ראויין ליגאל, אם כן למה זה שלחתני אם אין ראויין לגאולה ולהיוושע:

1. כי ביד חזקה ישלחם [וגו'] (5). בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצו (6) כדכת' (7) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ:

וארא.

2. וידבר אלהים אל משה. בארץ מצרים: אני י"י. ושמי מתפרש שיש בידי לקיים הבטחתי (8): 3. באל שדי. הבטחה על העתיד ולא קיימתי עדיין (9): ושמי י"י. כך צריך לפרש. אני נראיתי להם באל שדי, ועיקר שמי י"י הוא. והוא כפל לשון לא נודעתי להם לא נתגליתי להם בעיקר השם אלא באל שדי, אבל אליך גליתי עיקר שמי אהיה וזכרי י"י (10). וכימך אקיים הבטחתי לתת להם את ארץ כנען. ושמי [י"י] מחובר למעלה כמו שפירשתי. ואלו היה כתוב לא

(1) בראשית יט, טו. — (2) קהלת י, 1. — (3) ע' רש"י וספרי RSBM דף 59 הערה 2. — (4) ר"ל למה הנכתב לפני הריעותה הוא מלרע ורפי במים שלו בשביל הוא בתחלת התיבה הבאה, ולא כן למה הנכתב, בעצם הכתוב הוא קודם תיבות זה שלחתני. וע' RSBM דף 131 הערה 5. — (5) וגו' נראה לי להוסיף כי הפירוש הבא איננו מוסב אלא על ביד חזקה יגרשם מארצו. ורצה רשבים לומר שתיבות ביד חזקה כאן אין לפרש אלא בעל כרחם של ישראל. אבל ביד חזקה קודם ישלחם ר"ל בעל כרחו של פרעה. — (6) בכ"י: מארצם. — (7) יב, לג. — (8) כפירוש רש"י. — (9) גם זה כפירוש רש"י. — (10) מבואר בפירושו לעיל ג, יד, טו.

הודעתי להם, או היה מוסב ושמי ה' על לא הודעתי⁽¹⁾: 9. ולא שמעו אל משה עתה אעפ"י שהאמינו מתחילה כדכתיב⁽²⁾ ויאמן העם. שהיו סבורים לנוח מעבודה קשה והנה עתה הכבירו עליהם יותר: 14. אלה ראשי בית אבותם. מפרש במכילתא אילו שלשה שבטים שגינה אותם יעקב בעת צוואתו ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן ועד קרח ובני עוזיאל ופנחס הנזכרים לפנינו בתורה לדעת מי הם הנזכרים לפנינו⁽³⁾: 16. ושני חיי לוי. לפי הפשט שפירשתי בכראשית⁽⁴⁾ שכל שנות הדורות הוא מונה עד [גח ואח"כ מונה⁽⁵⁾] שני חיהם מנח ועד אברהם ואחר אברהם שנות יצחק ואחריו שנות יעקב ואחריו שנות לוי בנו ואחריו שנות קהת ואחריו שנות עמרם ואחריו שנות משה ואחריו יהושע והשופטים והמלכים וגלות בבל שבעים וגם שנות בית שני בדניאל: 18. ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל. על שלשה בני קהת עמרם ויצהר ועוזיאל מפרש בניהם ועל חברון לא פירש. ואם תאמר כי לא היו לו בנים, והלא בחומש הפקודים כתיב⁽⁶⁾ ומשפחת החברוני. ולמה לא פירש כאן בני חברון? לפי שאינן נזכרים בתורה לפנינו שמותם⁽⁷⁾ אבל אילו שלשה עמרם ויצהר ועוזיאל הזכירו בניהם בתורה. [בני⁽⁸⁾] עמרם בשביל אהרן ומשה ומרים, בני יצהר בשביל קרח דכתיב⁽⁹⁾ ויקח קרח בן יצהר וגו', בני עוזיאל בשביל מישאל ואלצפן דכתיב⁽¹⁰⁾ ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עוזיאל דוד אהרן, ובני קרח אסיר ואלקנה לפי שכתוב לפנינו⁽¹¹⁾ ובני קרח לא מתו, ובני אהרן על שם שכתוב⁽¹²⁾ ואל משה אמר עלה אל

(1) במנחת יהודה הגרפס בס' דעת וקנים דף לא בדפוס ליוורנו בצד הראשונה ע"ב הובאה קושית רשב"ם על פירוש רש"י לדברי המקרא וכפטיש יפיצין סלע (ירמיה כג, כט) ואיננה לקוחה מפירוש התורה לרשב"ם אלא מתוספותיו לגמרא. כי בעל מנחת יהודה לקחה עם כל הבא אחריה מתוספות תוך למסכת שבת, והם גם דברי התוספות הגרפסות בצד הגמרא שבת דף כח ע"ב מתוספות שאנין. — (2) ד, לא. — (3) הלך בדרכו הישר שיש דברים שנאמרו בתורה משום דברים הבאים אחרי כן. ע' RSBM דף 88 הערה 1. — (4) עיין הנשאר לכראשית ה, לא לעיל דף 10. — (5) בן נראה לי להוסיף על פי הגדה הנוספת לפירוש ר' יוסף בכור שור לפסוק יג שהביא דברי רשב"ם האלה בשינוי לשון. ע"ש דף 96 בדפוס הח' יעללינעק ובספרי RSBM דף 45 הערה 1. — (6) במדבר כו, נת. — (7) אילי ציל: בשמותם. — (8) תיבת בני חסרה בכ"י פירוש רשב"ם אשר לנו, והוספתיה מבי' ספר מנחת יהודה אשר ביד ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינכטן. — (9) במדבר טז, א. — (10) ויקרא י, ד. ובכ"י נשתתו דברי המקרא: ויקח משה את אלצפן בן עוזיאל אהרן! — (11) במדבר כו, יב. — (12) כד, א.

י"י אתה ואהרן נדב ואכיהוא, ואלעזר בן אהרן וגו' בשביל פנחס בן אלעזר. אבל בכני איתמר לא פירש כאן שאין צריך להזכיר לפנינו בתורה: 26. הוא אהרן ומשה. אהרן זה, שאמור שנולד לפני משה, ומשה זה (1) הם אשר אמר י"י להם, הם המדברים וגו'. הוא משה, שאצל הדיבור היה הוא תחילה, ואהרן אחריו. ואצל הלידה מקדים אהרן למשה ולענין הדבור מקדים משה לאהרן: 30. ואיך ישמע אלי פרעה. פרשה זו היא פרשה של מעלה (2). הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', אבל למעלה קיצר דבריו עד שפירש אלה ראשי בית אבותם לדעת מי הם משה ואהרן בדברים אל פרעה:

ו 1. נביאך. דברן תחתיד: 2. ושלח (3). שיאמר לו אהרן שישלח את בני ישראל מארצו: 5. וידעו מצרים כי אני י"י. אדון ומושל, שעד עתה יאמרו (4) לא ידעתי את י"י: 13. ויחזק לב פרעה. לומר כי גם אהרן במכשפות עשה: 14. כבד. מכבד פרעה את לבו (5) כאשר פירשתי למעלה (6). כי מתיבות התלוים בנוף האדם (7) יאמר (8) וישמן (9) ויכבד (10) וישפל (11) ויזקן (12) ויחכם, ומהם יאמר בלשעבר (13) וזקן (14) כבד (15) שמן (16) וישפל רום אנשים, כולם לשון פעל: 15. הנה יוצא המימה. כדרך השרים לטייל בבקר ולרכוב אנה ואנה: 16. בואת תדע כי אני י"י. שהרי אמרתה (17) לא ידעתי את י"י: 18. ונילאו. כבר פירשתי בפרשת לוי (18) שכל ונלאו כפל לשון של לא יוכלו. אנני (19) ב"ל: 20. לעיני פרעה. וזהו כבודו של משה, שאהרן שלוחו היה מרים במטה ומכה בו תדיר: 21. מתה. טעמו למעלה שהוא לשעבר. אבל (20) מתה אנכי להבא טעמו למטה, ומתה עלי רחל טעמו למעלה שהוא לשעבר: 23. גם לואת. שכבר (22) ויחזק לב פרעה, מעצמו, וגם עתה (23) נחזק

(1) כפי נוסף תיבת ואהרן אחרי תיבות „ומשה זה“ בטעות. כי כן עיקר דברי רשבי"ם: אהרן זה... ומשה זה הם אשר אמר י"י להם. — (2) בפסוק יב. — (3) בכ"י: וישלח. — (4) ה, ב. — (5) לדעתי תיבת כבד הוא פעל ולא שם דבר כדעת רש"י. ומפרש שפרעה היה מין אדם שיהיה לבו כבד. אבל אין לחשוב שר"ל שפרעה הכביד את לבו בכוונה, שבפירושו כתב ההפך בדבריו לפסוק כג. ויש RSBM דף 134 הטרע 11. — (6) א, ו בענין תבת מלא. — (7) מהפעלים הנומרים (Intransitiva). — (8) דברים לב, טו. — (9) שמות ט, ז. — (10) ישעיה ב, ט. — (11) דה"י ב' כד, טו. — (12) מלכים א' ה, יא. — (13) בראשית יח, יב. — (14) כאן. — (15) חבקים א, טו? — (16) ישעיה ב, ז. — (17) ה, ב. — (18) בראשית יט, יא. — (19) ennuï ובל"א Ermüdung. — (20) בראשית ל, א. — (21) בראשית מח, ז. — (22) בפסוק יג. — (23) בפסוק כב.

מאליו. אבל בצפרדע שכת' (1) והכבד את לבו, שהוא עצמו נתכוון להכביד את לבו, לכן כתב בפרשת ערוכ' (2) ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת, שהרי כבר הכביד את לבו פעם אחרת: 25. שבעת ימים. כך היתה מכת היאר: 26. ויאמר י"י אל משה בא אל פרעה. שני פעמים היה משה מתרה את פרעה בשני מכות ובשלישי לא היה מתרה. וכן כל הסדר בכל שלש מכות (3) אינו מתרה. כדם וכצפרדעים התרה, בכנים לא התרה. בערוב וכדבר התרה, בשחין לא התרה. בכרד ובארבה התרה, [בחסך לא התרה] (4): 27. נוגף. מכה:

ח. 5. [התפאר עלי] (5). התנשא עלי לבקש חפצך ואעשה. כמו (6) פן (7) יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי: למתי אעתיר לך. לאיזה יום [ו]זמן (8) אתה רוצה שיסורו כל הצפרדעים ואני אעתיר מיד שימותו עד אותו זמן שתבקש ממני כי אין (9) מנהג למות כולן בפעם אחת: 6. ויאמר למחר. התפלל (10) עתה שימותו עד מחר (11): 10. חומרים. צבורים: 11. והכבד. לפי שהמכה הזאת גדולה היתה לא נתחזק לבו מאיליו אלא הוא הרשיע להכביד את לבו: 12. לכינים. מיני כינה (12) ופרעושין: 13. הכינים. כמו מ"ם של ריקם (13): 15. אצבע אלהים הוא. מכת מדינה ולא על ידיהם של אילו ה[ו]ת[ה]ה זו, שאילו באו על ידי מכשפות אף אנו היינו

(1) ח, יא. — (2) ח, כה. — (3) ר"ל בכל מכה שלישיית. — (4) שלש תיבות האלה היטיב להוסיף ר' משה בן מנחם וצ"ל בביאורו למקרא הזה. — (5) תיבות התפאר עלי חסרים בכ"י. — (6) שופטים ז, ב. — (7) בכ"י: כן. — (8) בכ"י: זמן. — (9) כי זמן בכ"י. ובעל קרן שמואל תיקן. — (10) בכ"י נכתב מלא: התפלל, והשמטתי הויד שלא להטעות את הקורא. — (11) פירש פסוק ה' ופסוק ו' כי רש"י זקני. אבל בכ"י פירוש מנחת יהודה אשר בידו ר' אברהם מערצבאכער ג' במינכטן הובא בדברים האלה: „ורשב"ם פירש למתי תרצה לשלח את ישראל ואז אעתיר לך מיד כשתשלחם ואז אמר [ר"ל אמר פרעה] למחר אשלחם. וטעם הנגינה מוכיח על זה שיש פסק בין למתי ובין אעתיר. ורבינו שלמה פירש כמו אברהם אבן עזרא. ואך זה הוא דוחק, כי אין זה כפי משמעות הפסוק הבא אחריו, כי נראה ששאל ההעתרה עליו ליום המתרת וכן עשה משה רבינו. על כן אין לסור אל שטי כוב". — ואולי נוסחא אחרת נודמנה להמחבר ההוא בפירוש רשב"ם. כי בפירוש שבידינו אין הפרש בין פירוש רש"י ופירוש רשב"ם. וסוף דברי מנחת יהודה אשר הבאתי יוסבו אל דברי אצטנינות אשר בפירוש ראב"ע כאן. ודברי ספר מנחת יהודה הנדפס חסרים בדרך לב ע"א בראשיתם ויש טעות באחריתם, ובמקום ורש"פ במ"ע צריך להיות ורש"פ פירש. כ"א"ע, ורצה לומר שרבנו שלמה (הוא רש"י) פירש כאבן עזרא. — (12) בכ"י: כינה. — (13) ע"ן RSBM דף 141 הערה 9.

עושים כן: 17. הערוב. אומר אני כי מיני זאבים הם שנקראים ערוב על שם שדרכם לטרוף בלילות כדכת' (1) זאב ערבות ישדדם וכת' (2) זאבי ערב לא גרמו לבקר. וכאשר יאמר מאודם אדום, כן יאמר מעמק (3) עמוק, מערב ערוב נויטריניר (4) ב"ל, שהוא ערוב הוא שהוא הולך בערב. עמק שם דבר, והמעשה (5) קרוי עמוק [וכן] אדום שחור: 18. והפליתי ביום ההוא. לפי שהחיות רעות קלים הם ללכת בכל המלכויות כשהמכה משולחת, הוצרך לומר לשון הבדלה והפרשה יותר משאר מכות. וכן בדבר של בהמות (6): 19. ושמתי פדות. לשון הבדלה. וכן ישועה והצלה וחלצה ופירקן כולן לשון הפרשה והבדלה זה מזה: למחר יהיה. שלא תאמר מקרה הוא היה לנו: 22. כי תועבת מצרים. צאן דבר מאוס היה בעיני מצרים: ולא יסקלונו. בתמיה. דרך ביוזון הוא. כדכת' בשמעי (7) ושמעי הלך בצלע ההר לעומתו הלוך ויקלל ויסקל באבנים (8) לעומתו ועפר בעפר: 25. והעברתי. כמו (9) והחרימתי את עריהם (10) והחוקת בו, (11) והאבדתי חכמים מאדום, (12) והעליתי, כולם פתרוגם להבא ופתחין וכן (13) והעברתיך כי אותיות גורמים (14), אבל לשעבר יאמר (15) העברתי מעליך חטאתך, (16) העליתיך, האבדתי, כולם נפתחין בפתח קטן. אבל בשאר אותיות יאמר (17) והכרתי פסיליך (18), (19) והשמדתי, כולם בחורק בין לשעבר בין להבא: 28. גם בפעם הזאת. כמו שהכביד בצפרדעים (20):

ט. 5. מועד לאמר. שלא יאמרו מכת מדינה היא: 8. פיה. אפר דק שמתנפח ברוח: 9. פורח. מגדל אבעכועות מלאות מורסא וליחלוח: 14. מגפותיי. מיני חבלות והכאות אש וברד זאבני אלגביש ונופרית ושלג וקיטור: 15. כי עתה. כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד כמו כן כך ובעמך למות בדבר והייתה (21) נכחד מן הארץ, ואלא בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את כחי וגו'

(1) ירמיה ה, ו. — (2) צפניה ג, ג. — (3) כן היה בכי ואחרי כן נוסף ויז שלא כדן להיותו עומק. — (4) אילי הוא *nuiturne* ובל"א *nächtlich*. — (5) השתמש בתיבת מעשה בפתרון האר שיש בדבר (*Beschaffenheit*). — (6) ט, ד. — (7) שמואל ב' טז, יג. — (8) בכי: לעומתם הלוך ומסקל ומקלל. — (9) במדבר כא, ב. — (10) ויקרא כה, לה. ושם טגול בספרינו. — (11) עובדיה, ח. — (12) יחזקאל כ, ג. — (13) ירמיה י, ד. — (14) בכי: אותות גורמים. — (15) זכריה ג, ד. — (16) מיכה ו, ד. — (17) מיכה ה, יב. — (18) בכי: פסילים. — (19) מיכה ה, יג. — (20) ע' דבריו ז, כג; ח, יא. — (21) בכי: והיתה.

להודיעך שטותך שאמרת¹ לא ידעתי את יי: 17. מסתולל.
 מתפעל מן² סולו סולו המסילה. כובש אותם לעבדים כדכתיב³
 ויכבשום⁴ לעבדים ולשפחות. ולהודיעך שיטת המתפעלים כי כל
 תיבת המתפעלים באה תוספת תי"ו בראש חוץ מאותן שאוציא מן
 הכלל לבסוף. מן אמר יאמר⁵ יתאמרו כל פועלי און, יתברך, יתגדל,
⁶ והתגדלתי והתקדשתי, יתהלל המתהלל,⁸ יתזכר,⁹ ויתחבא,¹⁰
¹¹ לשוא תתיפי,¹² והמסכה צרה כהתכנס,¹³ יתלכדו,¹⁴ ויתמודד
¹⁵ מתנשא,¹⁶ ויתלקטו,¹⁷ והתעללתי,¹⁸ מתפלל,¹⁹ מתרושש והון
 רב. הרי לך כל האלפא ביתא תי"ו בראשם חוץ משבעת אותיות,
 הללו דו"ט ס"ן ש"ת. השי"ן והסמ"ך באה התי"ו אחריהם כמתפעל
 שלהם. מן סל¹⁹ מסתולל, מן שר²⁰ תשתרר עלינו, מן שבח
 ישתבח, מן שמר²¹ וישתמר חוקת עמרי, מן שכר²² משתכר.
 הצד"י והזי"ן לא יבא תי"ו כמתפעל שלהם. אלא אחרי הצד"י תבא
 טי"ת במקום תי"ו של מתפעל. מן צדק יאמר²³ נצטדק, מן צבע
 יצטבע בדניאל²⁴, מן ציד הצטיידנו ביהושע²⁵, מן צרף מצטרף.
 ואחר הזי"ן תבא דל"ת במקום תי"ו של מתפעל. ומן הודמנתון
 בדניאל²⁶. אבל תוספת הן כתיבות ט" של נצטדק ד' של
 הודמנתון²⁷ ותיו של יתאמרו לעשותן מתפעל כמו שפירשתי, וכן
 כולם. אבל הם עצמם²⁸ כשהם ראש התיבה לא היה בה תוספת
 אות להתפעל. כמו²⁹ וישמע את הקול מדבר אליו, לא יאמר
 מתדבר. לא יטמא בעל, לא יאמר יתמא.³¹ ועם עקש תתפל³²
 לא יאמר תתפל.³³ תתמם, לא יאמר תתתמם: 19. העו. אסף.

1 ה, ב. — 2 ישעיה סב, י. — 3 ירמיה לד, יא. — 4 בכ"י: ויכבשו
 אותם. — 5 תהלים צד, ד. — 6 יחזקאל לח, כג. — 7 ירמיה ט, כג. —
 8 מיכה ו, ב. — 9 בראשית נ, ה. — 10 ירמיה ד, ל. — 11 ישעיה כח, ב. —
 12 איוב מא, ט; לח, ל. — 13 מלכים א' ז, כא. — 14 מלכים א' א, ה. —
 15 בשופטים יא, ג נמצאה התיבה, אבל נראה שלא כתבה רשב"ם כאן אלא כותב
 טועה כתבה על הגליון במקום יתלכדו שהיה זר בעיניו, ואח"כ באה מן הגליון אל
 תוך דברי רשב"ם. והעד שנמצאה שלא במקומה. — 16 י, ב. ובכ"י: התעללתי. —
 17 מלכים א' ח, כח. — 18 משלי י"ז, י. — 19 כאן. — 20 במדבר טו, י. —
 21 מיכה ו, טו. — 22 חגי א, ו. ודוגמא זו גם במחברת מנחם דף 37. ובכ"י
 בטעות: שכר משתכר. — 23 בראשית מד, טו. — 24 ד, יב. כ. ל: ה, כא. —
 25 ט, יב. — 26 דניאל ב, ט (קרי). — 27 בכ"י ומן הוד. — 28 איתיות
 דמ"ת. — 29 במדבר ו, פט. — 30 ויקרא כא, ד. — 31 שמואל ב' כב, כו. —
 32 בכ"י: עם עקש ופתלתל. והוא טעות הסופר אשר שת לבו לדברים לב, ה.
 ואחרי כן היה כתיב בכ"י: תתפתל, ובא אחר והגיה, אבל לא כל צרכו. —
 33 שמואל ב' כב, כו; תהלים יח, כו.

כמו (1) העיון אנשי בנימין, (2) יושבי הגבים העיון (3): 27. חטאתי הפעם.
 עתה הפעם אני מודה שחטאתי: 30. כי טרם תיראון. כתרני.
 עדיין לא תיראון: 32. לא נוכו. לחודיעך שמה שלא שיבר הברד
 אבל הארבה, הברד מקלקל את הקשה והארבה אוכל את הרך:
 33. נתך. לשון יציקה. כמו (4) כהחוד כסף בתוך כור כן תותכו
 בתוכה. ומטר לא הוצק ארצה: 34. ויוסף לחטוא. עד עתה לא
 נתכוון לחטוא במויד, אבל כשהודה על הברד (5) [ואני] ועמי הרשעים
 לכן קורחו עכשו מויד:

בא אל פרעה.

י. 1. כי אני הכבדתי וגו'. בכל מכות לא מצינו שהודיע הקי
 למשה שחזק את לבו. אך בזאת שהודה פרעה שהוא הצדיק [ואמר] (6)
 ואני ועמי הרשעים, ובזאת כת' (7) ויוסף לחטוא, לכך הוזקק לומר כי
 אני הכבדתי וגו' ואת לב עבדיו, שכך כתיב למעלה (8) ויכבד לבו:
 שיתיי. שומי: 2. התעללתי. פעולת עלילות (9): 3. לענות. מן ענה
 לענות, מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי, להיכנע ולהיות עני
 מלפני: 5. ולא יוכל (10) הרואה לראות את הארץ (11): העץ הצומח.
 כי הברד שיבר את כל עץ השדה. ומה שיצמח אחרי כן יאכל
 הארבה (12): הטרם תדע. וכי עדיין לא ידעת כי אבדה מצרים בדבר
 וכברד וכשאר מכות: 10. כי רעה נגד פניכם. אתם חושבים רעה
 בלבבכם. וזה מוכיח (13) הוי חכמים בעיניהם ונגד [פניהם] נכונים:
 11. ועבדו את יי' כי אותה אתם מבקשים. לעבוד את יי' אתם
 מבקשים פניי, וא"כ טף ונשים למה? ולכן אמר (14) להם יהי כן יי'.

(1) ירמיה ו, א. — (2) ישעיה י, לא. — (3) בפענת הוא דף כו ע"ב הובא כאן
 פירוש בשם מהר"ד שמואל, ואינו רשבים. — (4) יחזקאל כב, כב. — (5) בפסוק
 כו. — (6) ט, כו. — (7) ט, לד. — (8) שם. — (9) פעולת מעשי יי' עם בני אדם.
 ובדבריו אחו רשבים לפי דעתי לשון המקרא אשר בתהלים ט, יב; סו, ה; עו, יג, ושלא
 כדברי רש"י. — (10) בכ"י: יכול. — (11) כדברי רש"י, ומקור הדבר במחברת
 מנחם ערך זה II דף 81 ע"ב. — (12) בכ"י: הברד. — (13) ישעיה ה, כא. —
 (14) בכ"י: ולכם שאמר, ובעל קרן שמואל תיקן.

עמכם¹): ויגרש אותם. המגרש: 19. ויהפוך י"י רוח ים. כי רוח הקדים הביאם מן הים ורוח מערבי החזירם לים: 21. וימש חשך. ויאמש חשך. כמו² ולא יהל שם ערבי. כמו לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה הלילה עד שלשת ימים: 22. וחשך אפלה. חושך ואפלה. חשך גדול³: 23. מתחתיו. מביתו לפי פשוטו⁴. שלא ידעו היכן ילכו: היה אור במושבותם. אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי:

יא 1. ויאמר י"י אל משה בעומרו לפני פרעה עוד נגע אחד וגו', ואחרי כן השיב משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה וגו'⁵: בלה. הכל, גברים ונשים טף ומקנה: 2. וישאלו. לשם מתנה גמורה⁶ כמו⁷ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך: 4. ויאמר משה לפרעה כה אמר י"י כחצות הלילה. כחצות מן הצה כמו כעשות מן עשה⁸ כעלות המנחה מן עלה. כלומר כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב⁹ ויהי בחצי הלילה בבית. והו לפי פשוטו. כי כשאמר משה לפני הומן של מכת בכורות אז ראוי לאמר כחצות. כלומר כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה¹⁰: 5. אשר אחר הרחיים. ולהלן הוא אומר¹¹ עד בכור השבי אשר בבית הבור. שני הפסוקים אחד הם. כי בכור השבי הוא אחר הרחיים, שהיו מטחינים אותם כמה שני¹² ויהי טוחן בבית האסורים¹³: 6. אשר כמוהו לא נהייתה. הרבה מעיני לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד. המהנה האחת והכרה: 7. לא יחרץ כלב. המלאך מויק¹⁵ ומשחית בכורי מצרים. אבל בכורי ישראל אפילו קול ניבוח של מויק החיות לא יזיק אותם¹⁶: 8. וירדו כל עבדיך. דרך כבוד אמי לו. שהרי בשעת

¹ ר"ל אין לתמוה על זכרון שם י"י בקללה כזאת כפי פרעה כי דבריו מוסבים על אמרם: כי חג י"י לנו. — ² ישעיה י"ב. כ. — ³ בכ"י נהפך הסדר ובא המאמר הזה קודם פירוש וימש חשך. — ⁴ ר"ל שפירוש רש"י אינו כמשמע הכתוב. — ⁵ כוונתו תבין כשתעין בדבריו ראבי"ע לפסוק הזה. — ⁶ בדבריו לעיל ג, כב. — ⁷ תהלים ב, ח. — ⁸ מלכים ב' ג, כ. — ⁹ י"ב, כט. — ¹⁰ לדעת רשב"ם כ"ף בראש התיבה ירמוז אל העתיד. ע' דבריו לבמדבר כג, כג בענין כעת. — ¹¹ י"ב, כט. — ¹² שופטים טו, כא. — ¹³ אל פירוש רשב"ם הזה רמוז בעל מנחת יהודה כדף לג ע"ג של ספר דעת זקנים. — ¹⁴ בראשית לב, ט. — ¹⁵ בכ"י: המויק. ובעל ק"ש תיקן. — ¹⁶ בפגנת רוא דף כח ע"ב כתוב: „ומהר"ד חיים בשם רבינו שמואל אמר שר"ל אעפ"י שכשמלאך המות בעיר כלבים צועקים“. ונראה שכיון אל דברי רשב"ם כאן אשר לא הבינם היטב. — ובמנחת יהודה דף לג ע"ג הובא הפירוש הזה מפשטי הר"מ מקצי.

מעשה¹ ויקם פרעה לילה [וגו'] ויקרא למשה ולאהרן לילה. וכל זה אמר לו משה לקיים מה שאמר לו² לא אוסיף עוד ראות פניך. אבל אתה ועבדיך תכבאו אלי: 9. לא ישמע אליכם פרעה. כלומר אחר כל מכה ומכה היה אומר הקן למשה ולאהרן לא ישמע אליכם עד לבסוף: ויחזק יי'. בכל פעם ופעם:

יב 1. בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו'. לפי שפרשה של מצות [היא] הוצרך לפרש שמצוות הללו נצטוו במצרים, אבל שאר מצוות יש מהם בהר סיני ויש מהם באהל מועד ויש מהם בערבות מואב: 2. ראש חדשים. כר' יהושע³ שבניסן נברא העולם: לחדשי השנה. בכל מקום שאומר לכם בחדשים⁴ שמיני תשיעי, לחודש הזה הם. ולר' אליעזר⁵ האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך. החודש הזה לכם, אעפ"י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהי ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי⁶ חדש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון [כי] בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה⁷ ובחודש השביעי, לירה יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליציאת מצרים כדכת'⁸ בחודש השלישי לצאת בני ישראל וגו', וכן בכנין הבית⁹ ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מ[ארץ] מצרים: 3. לבית אבות. משפחות¹⁰ בית אחד רגילים לאכול יחד בבית אחד, כי הפסח לא יאכל בשני בתים, דכת' שה לבית¹¹ בבית אחד יאכל: 4. ואם ימעט. שלא יוכלו לאוכלו כולו: במכסת. מניין, כדכת'¹² ויהי המכס לי"י מן הצאן. המ"ם עיקר כמו מ"ם של מלך¹³ במתג ורסן. מכסת כמו¹⁴ שכבת הטל. אבל תכוסו מגורת כסם כמו תסובו מן סבב, ואינו מגורת מכס לי"י כלל. ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה כמו מצוה מקנה מראה מעשה, לא יהיה [מ]גורת תכוסו אלא מגורת כסה עשה ראה, מחטופי למ"ד פעל של ה"י שכולם אות שאחרי המ"ם בחטף, תקוה¹⁵ תיגרת ירך, מצוה. אבל מן שב

(1) יב, ל, לא. — (2) י, כט. — (3) ראש השנה דף יא ע"א. — (4) ככ"י: בחדשי. — (5) שם. — (6) אסתר נ, ו, ועוד. — (7) במדבר כט, א. — (8) יט, א. — (9) מלכים א' ו, א. — (10) ככ"י: משפחת. — (11) יב, מו. — (12) במדבר לא, לו. — (13) תהלים לב, ט. — (14) טז, יד. — (15) תהלים לט, יא.

קם (1) ויגד מואב יאמר תשובה תקומה (2) ומגורתם אביא להם, חטף באות ראשונה: 7. המשקוף. מפתן העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית כמו (3) וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפת וחכמת הדלת עליו (4) צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העבריים: 8. ואכלו את הבשר כלילה הזה צלי אש וגוי. כל ענייני אכילה הללו דרך חיפזון ומהירות הוא כאדם הנחפו ללכת: 9. נא. נראה לשון צלי קדרה (5) שמבושל בלא מים ובלא צלי אש הכתוב כאן: ראשו על כרעיו. כל זה דרך מהירות: 11. פסח הוא ל"י. שהמלאך ידלג ויניח בית ישראל להכות בכורות שבבתי הגוים: 13. אעשה שפטים. לפי שהיה בוטח באלהי מצרים ויאמר (6) מי י"י: 14. תחננהו. חטף קמץ נמצא בסיפרי מלכויות אחרות והוא עיקר. שמגורת חגג יאמר תַחְנְנֵהוּ כמו מן סבב (7) יסובוהו ערבי נחל, אבל תַחְנְנֵהוּ מן גורת ה"י הוא, שיאמר מן כלה תכלוהו. מן ציוה תצווהו (8): 16. אך אשר יאכל לכל נפש וגוי. ולכך כתוב ככל ימים טובים (9) מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי אוכל נפש, אבל בשבת ויום הכיפורים כתיב (10) כל מלאכה: 17. ושמרתם את המצות. לאוכלם ביום הזה לזכרון: כי בעצם היום הזה הוצאתי וגוי. ולא הספיק בצק להחמין. כדכתי' (11) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עונות מצות כי לא חמץ כי גורשו וגוי: 20. בכל מושבותיכם תאכלו מצות. אפילו בגבולין שאין שם פסחים נשחטין: 21. למשפחותיכם. כדכתי' לעיל (12) לבית אבות: 22. בסף. בכלי כדכתי' (13) שומרי הסף. ספות כסף: לא תצאו. כי סִמְנֵי הדם אשר על המזוזות יגין עליכם: 26. מה העבודה הזאת המשונה משאר ימים טובים מכמה דברים: 27. אשר פסח. דילג ועבר: 29. בחצי הלילה. כשהיו אוכלין את פסחיהן: הישב על כסאו. העתיד לישב על כסאו אילו חייה: 32. וברכתם גם אותי. וגם תברכו אותי: 34. בצקו. מן בצק. [כמו] מן כתף (15) כתפו: משארותם. הוא הכלי שנתנין בו הבצק.

(1) במדבר כב, ג. — (2) ישעיה סו, ד. — (3) בראשית כו, ח. — (4) היא רשי. — (5) בכ"י: קדרה. — (6) ה, ב. — (7) איוב מ, כב. — (8) עין RSBM דף 59 הערה 2. — (9) ויקרא כג, ו. ח. כא. כה. לה. לו: במדבר כח, יח. כה. כו; כט, א. יב. לה. — (10) ויקרא טו, כט; כג, ג. כח. לא; במדבר כט, ו. — וכדבריו כתב ראבי"ע כאן ורמב"ן לויקרא כג, ו. — (11) בפסוק לט. — (12) בפסוק ג. — (13) אסתר ב, כא. ופירש סף כמו חברו ר' יוסף קרא בפירושים על אסתר ונ"י הגרפסים ע"י ה"י יעללינעק דף 9. — (14) מלכים ב' יב, יד. — (15) בכ"י: כסף.

וזה מוכיח⁽¹⁾ ברוך מנאך ומשארתיך. כשם שהמנא הוא הסל שנותנין בה את הפרי, כן משארתיך⁽²⁾ כלי שנותנין בו את העיסה, וזהו ברכת הכלים שיהוא מלאים פירות ועיסה: 36. נתן את חן העם. לתת להם כמתנה כדכתי' באלה שמות⁽³⁾ ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים: וישאילום מצרים לישראל. ישראל היו השואלים ומצרים המשאילים, השלימו שאילתם ומתנה היתה⁽⁴⁾. מי ששואל⁽⁵⁾ את הדבר קרוי פועל ומי שמוסר לו מה ששואל קרוי מפעיל. משאיל נותן לו מה ששאל: וינצלו את מצרים. עדיי מוב מלבושיהן שאלו ונתנו על בניהם ועל בנותיהם וכדכתי'⁽⁶⁾ ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב: 38. ערב רב. לשון תערובת, כדכתי'⁽⁷⁾ ויתערבו בגוים: 39. עוגות. כי אין לחם⁽⁸⁾ אלא האפוי בתנור: כי לא חמץ. כי לא החמץ. וכן⁽⁹⁾ כבד לב פרעה, לשון פעל. וכן⁽¹⁰⁾ אהב אביו. והמלך דוד וקן, הזקן⁽¹¹⁾: וגם צדה לדרך לא עשו. ולכך הוצרכו להתלונן ללחם ולמים: 40. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים. כי בן שבעים שנה היה אברהם אבינו כשנדבר עמו בין הבתרים⁽¹²⁾ והארבע מאות של גר יהיה זרעך התחילו מיצחק⁽¹³⁾ כמו שפירשתי הכל בפירשת [בין ה]כתרים: 41. ויהי מקץ שלשים של ברית בתרים וארבע מאות שנה של לידת יצחק ויהי בעצם היום הזה וגו'. ומכל מקום במצרים לא ישבו אלא מאתים ועשר של סוף ד' מאות ושלושים⁽¹⁴⁾: 42. ליל שימורים הוא לי"י. מימות אביהם היה הק' מצפה לזה הלילה להוציא את בני ישראל ממצרים כמו שהבטיחם. ולישראל הוא ליל שימורים לדורותם, לכל דורותם, שמצפים לזה הלילה לחוג בו חג הפסח [ככל חקותיו]⁽¹⁵⁾ ומשפטיו: שמורים. לשון המתנה, כמו⁽¹⁶⁾ ואביו שמר את הדבר: 46. ועצם לא תשכרו בו. כדרך

(1) דברים כח, ה. — (2) בכ"י: משארותיך. — (3) נ, כא. — (4) בדבריו נ, כב; יא, ב. — (5) בכ"י: שפועל. ובעל קיש תיקון. — (6) לנ, ו. ורצה להראות שלשון נצל נאמר על הערי. וגם זאת תשובה למינים שלא יאמרו שלקחו ישראל עמם כל רכוש ארץ מצרים שהרי ראינו שלא לקחו אלא מה שהוצרך להם לחג י"י בחורב. — (7) תהלים קו, לה. — (8) בכ"י: להם. ובעל קיש תיקון. וכן כתב רשבי"ם לקמן כט, ב: אפוי בתנור קרוי לחם. ורצונו לחלק בין לחם ובין עוגות. — (9) ז, י. — (10) בראשית כו, יד. — (11) מלכים א' א, א. — (12) ע' RSBM דף 134 הערה 11 ודף 148 הערה 6. — (13) סדר עולם רבא פרק א. — (14) סדר עולם רבא פרק נ. — (15) שם. — (16) כניל להוסיף. — (17) בראשית לו, יא.

אכילת חיפון: 48. וכל ערל. ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא
 נימול⁽¹⁾: 51. ויהי בעצם היום הזה וגו'. אעפ"י שכבר [נאמר]⁽²⁾
 זה למעלה חוזר וכופלו עתה לומר לך שביום שיצאו אמר הק'
 למשה קדש לי כל בכור:

יג. 2. פטר. לשון פתיחה, כמו⁽³⁾ פטר מים ראשית מדון: באדם.
 עבודה מתחילה היתה בבכורות: 4. האביב. ביכור וכישול תבואה.
 כמו⁽⁴⁾ עודנו באיבו לא יקמץ⁽⁵⁾ באיבו הנחל. הדגש במקום אות ב"ת
 החסירה: 8. בעבור זה שעשה יי' לי ניסים במצרים אני עובד עבודה
 הזאת⁽⁶⁾. וכן⁽⁷⁾ זה היום⁽⁸⁾ אשר עשה יי' לי שהייתי⁽⁹⁾ לראש פינה נטילה
 ונשמחה בו: 9. לאות על ירך. לפי עומק פשוטו יהיה לך לזכרון
 תמיד כאילו כתוב על ירך. כעין⁽¹⁰⁾ שימני כחותם על לבך⁽¹¹⁾: בין
 עיניך. כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי: 10. את
 החוקה. חוקת הפסח: 12. והעברת. הסירהו מבהמותיך ותנהו
 לבהן ויקריבנו: שגר. לשון שילוח מן הבטן: 13. תפדה. לאחר
 שנתקדשו הלויים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם⁽¹²⁾ המשכן.
⁽¹³⁾ ולקחת חמשת חמשת שקלים לגולגולת וכת⁽¹⁴⁾ ופדויו מבן חדש
 תפדה בערכך וגו': 15. ויהי כי הקשה. כל זה תאמר לבנך. וכן
 מוכיח מדכת⁽¹⁵⁾ הוציאנו יי' ממצרים. כי הק' אמר למשה כל פרשה
 זו, וישראל אומר לבנו הוציאנו יי' וגו'. כי משה לא אמר לישראל
 פסוק זה מעצמו [וגם מה צורך] שיאמר משה לישראל והיה לאות
 על ידכה כי בחזק יד הוציאנו וגו'. אלא האב אומר לבנו כך:

(1) כפירוש רש"י על פי המכלתא. — (2) נאמר חסר בכ"י והוסיפו המדפיסים
 הראשונים. — (3) משלי ז, יד. — (4) איוב ח, יב. — (5) שיר השירים ו, יא. —
 (6) עין דבריו לבראשית ח, ה. — (7) תהלים קח, כד. — (8) בכ"י: יום. —
 (9) בכ"י: שהייתי. — (10) שיר השירים ח, ו. — (11) הלך בעקבות מנחם במחברת
 טף III דף 99. — (12) בכ"י: שהוקם את המשכן. — (13) במדבר נ, מז. — (14) במדבר
 יח, טז. — (15) בפסוק טז.

ויהי בשלה:

17. ויהי בשלה פרעה את העם ונתכוון הק' להביאם לארץ כנען ולא רצה הק' להנחותם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. דרך הוא ליכנס מיד בארץ כנען, ולכשיבאו למזרח מלחמות ארץ כנען יתנו ראש וישבו למצרים כמו שעשו כמה פעמים כדכתי' (1) הלא טוב לנו שוב מצרימה, (2) נתנה ראש ונשובה מצרימה וגי, (3) וזכרנו את הדגה אשר אכלנו (4) במצרים. לפיכך ויסב [אלהים] את העם דרך המדבר ארץ רחוקה. כדכתי' (5) אחד עשר יום מחורב וגי. אבל פלשתים לבדם היו מפסיקין בין מצרים ובין ארץ כנען כמו שמוכיח ביצחק שהיה יורד מארץ כנען ללכת דרך ארץ פלשתים לארץ מצרים מפני הרעב (6) עד שאמר לו הק' (7) גור בארץ הזאת, (8) וישב יצחק בגרר: 18. וחמושים. בכלי זיין. שהיו הולכים לירש את ארץ כנען כמו שכת' למעלה (9) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגי, וכן (10) תעברו חמושים דיהושוע: 21. וי"י הולך. מלאך שהיה מוליך לפני ישראל עמוד האש ועמוד הענן (11): יומם ולילה. שכשישמע פרעה יאמר בורחים הם וירדפו אחריהם: 22. לא ימיש הק' לשון מפעיל, ממיש את אחרים. אבל (12) לא ימוש ספר והתורה. לשון פועל:

יד 3. נבוכים הם. לפניהם (13) נבכי ים. לפיכך שבו אחור שלא ידעו היכן ילכו, כי סגר עליהם המדבר את דרכם שהוא מקום נחש שרף ועקרב וחיות רעות והואגים שם מאחריהם (14). ולפיכך שבו ממקום שהיו חונים באיתם בקצה המדבר ועתה באו בין מנדול ובין הים לחנות על הים והרי נבוכים, נבכי ים, לפניהם. הרי אין להם מקום לנוס לא לפנים ולא לאחור: נבוכים. סגורים בנבכי ים שלפניהם. כדכתי' (15) הבאת עד נבכי ים, (16) מבכי נהרות: 5. כי

(1) במדבר יד, ג. — (2) במדבר יד, ד. — (3) במדבר יא, ה. — (4) כן הוא כתי'. ובמקרא: נאכל. — (5) דברים א, ב. — (6) בראשית כו, א. ב. — (7) שם בפסוק ג. — (8) שם בפסוק ו. — (9) ג, ו. — (10) יהושע א, יד. — (11) כתב כן משום דברי המקרא יד, יט. ועי' מה שכתב שם. — (12) יהושע א, ח. — (13) איוב לח, טו. — (14) לדעתו תחלת המקרא מוסבה על שלפניהם וסופו על שלאחריהם. ועי' שבו וגי. — (15) איוב לח, טו. — (16) איוב כח, יא.

ברח העם. מתוך ששבו אחור⁽¹⁾: מעבדינו. חטף קמץ. מעבוד
 אותנו. וכן⁽²⁾ משמרו את השבועה. ⁽³⁾ באכל האש. ⁽⁴⁾ באכלנו לחם
 לשובע: 7. רכב בחור. רכב חשוב ומובחר: ושלישים. שרים.
 לפי שכת' לפנינו⁽⁵⁾ ומבחר שלישי טובעו כים סוף: 8. יוצאים
 ביד רמה. לא היו דואגים כלל עד שראו פרעה ועמו רודפים
 אחריהם. או⁽⁶⁾ ויראו מאד: 11. המבלי אין. כפל לשון: למות
 במדבר. אשר אין [לחם]⁽⁷⁾ ואין מים, ואפילו אין רודף אחרינו
 נמות ברעב: 16. וּבְקָעָהּ. העי"ן גורמת⁽⁸⁾, כמו⁽⁹⁾ שִׁמְעֵנו אֲדוֹנֵי. אבל
 מן זכר יאמר⁽¹⁰⁾ וְכִרְנֵי: 19. ויסע מלאך האלהים המוליך את
 עמוד הענן⁽¹¹⁾ לפני מחנה ישראל וילך המלאך מאחריהם
 ומתוך כך ויסע עמוד [הענן] מפניהם ויעמוד מאחריהם. כי
 המלאך הוליכו להפסיק בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וישם
 מאפל ביניהם כדכת' ביהושוע⁽¹²⁾. שלא יוכלו לקרב זה אל זה כל
 הלילה: 20. ויהי הענן והחשך למצרים ויאר עמוד האש לישראל
 את⁽¹³⁾ הלילה ולא קרב זה אל זה, מצרים לא קרב לישראל כל
 הלילה: 21. ברוח קדים. כדרך ארץ עשה הק' שהרוח מייבש
 ומקריח את הנהרות: 24. בעמוד אש ובענן, בקלות של ברד ואש
 מתלקחת וענן. כדכת'⁽¹⁴⁾ וירעם י"י בקול גדול [וגו'] ויהומם: ויהם.
 טהומת קול: 25. ויסר את אופן מרכבותיו. כשראו מצרים
 שנתהממו היו טורחים את אופני הענלות להטותם אחריהם⁽¹⁵⁾ כדי
 לנוס ולברוח אחור ולא יכלו⁽¹⁶⁾ אלא היו מעהגים ומטים אותם לפנות
 לאחור בכבדות ובקושי גדול, כי היו הענלות והרכב מריכות זו לפני
 זו⁽¹⁷⁾. ולמה היו עושים כך? לפי שאמרו מצרים אנוסה מפני
 ישראל כי י"י נלחם להם⁽¹⁸⁾ עתה בנו במצרים: 26. נטה את
 ירך. כשעברו ישראל על שפת הים מעבר לים: 27. ומצרים נסים

(1) ולא הלכו דרך שלשת ימים לזבוח ליי' כאשר דברו. ומוה הכירו אנשי
 מצרים שראשית מחשבתם היה לעזוב את מצרים כל הימים. — (2) דברים ז, ח. —
 (3) במדבר כו, י. — (4) טו, ג. — (5) טו, ד. — (6) בפסוק י. — (7) לחם חסד
 בכ"י ונשאר מקום חלק. — (8) וכן כתב לבראשית לד, י. וע' בספרי על רש"ם
 דף 139 הערה 15. — (9) בראשית כג, ו. — (10) תהלים קו, ד. — (11) כמו שפירש
 לעיל יג, כא. — (12) כד, ז. — (13) בכ"י: כל. — (14) שמואל א' ז, י. — (15) לאחור
 ולא לפני. — (16) בכ"י: יוכלו. — (17) ולא בשורה אחת ולכן הנוטים אחור
 נפנשו כאשר אחריהם. ור' יוסף בבור שור הביא כאן פירוש ששמע משום
 ר' שמואל (הוא רש"ם), והוא דומה במקצת לפירוש רש"ם אבל המגיד לא הבין
 דעת המפרש. — (18) בכ"י: לכם.

לקראתו. כשהיו הופכים אופני מרכבותם לנוס פנעם הים קודם שנהפכו לגמרי וכא להם הים לקראת פניהם, ובני ישראל כבר הלכו ביבשה בתוך הים, וירא ישראל אשר על שפת הים את מצרים מתים וטבועים בים: 30. על שפת הים. כשהיו ישראל על שפת [הים] ראו מיד את הים שב על פני המצרים וטבעו בתוכו. והו עיקר פשוטו. ובענין זה פרשתי בכראשית⁽¹⁾ וישמע את קול יי אלהים מתהלך בנן לרוח היום: 31. ויאמינו ביי. שאף במדבר לא ימותו ברעב:

טו. 1. גאה גאה. נצחון מלחמה קורא גאות בכמה מקומות.
 (2) השב גמול על גאים. (3) בית גאים יסח יי, הגוזלים והחומסים.
 (4) בנאות רשע ידלק עני: רמה בים. תרגום של השליך. וכן (5) רומי קשת: 2. עוי וזמרת יה. עו וזמרת ושבת ישראל יה, והוא היה לי לישועה. עני חטף קמץ וי' יתירה כמו⁽⁶⁾ רבתי בגוים. (7) היושבי בשמים. (8) שכני בחגוי הסלע. אבל (9) עני אליך אשמורה פירושו עני שלי: וזמרת. כמו⁽¹⁰⁾ ושכורת ולא מיין. וכן⁽¹¹⁾ תסמר שערת בשרי. כפילו של ראש הפסוק ורוח על פני יחלוף. תסמר שערת הרוח בשרי. וכן תירגם רב יוסף⁽¹²⁾ תצלהב שלהוביתא בשרי. הרי זמרת חסר כמו שכורת ושערת: [זה אלי. אף על פי שלא ראוהו שייך לומר לשון זה כמו⁽¹³⁾ כי זה משה האיש⁽¹⁴⁾]: ואנוהו. ואיפהו. כמו⁽¹⁵⁾ הגוה והמעונגה דמיתי בת ציון. ואינו לשון⁽¹⁶⁾ גוה משולח. כי כפל סופי מוכיח וארוממנהו. ואנוהו [וארוממנהו] שניהם לשון כיבוד להק: 3. יי שמו. (17) גודע יי: משפט עשה: 4. ירה בים. כמו⁽¹⁸⁾ ויורו המורים. זרק והשליך: 5. יכסיומו. יכסיומו היה לו לומר, אך בשביל או הראשון⁽¹⁹⁾ [ננקד כן] גם השני. וכן⁽²⁰⁾ מתצאו ומובאו, היה לו לומר מבואו. מן בא מבוא [כמו] מן

(1) בכי: בכראשונה. ובעל קרן שמואל הוטיב לתקן. והמקרא בכראשית נ.ח. וע' את אשר הבאתי שם בשם רשבים. (2) תהלים צד, ב. (3) משלי טו, כה. (4) תהלים י, ב. (5) תהלים עח, ט. (6) איכה א, א. (7) תהלים קכנ, א. (8) עובדיה, ג; ירמיה מט, טו. (9) תהלים נט, י. (10) ישעיה נא, כא. (11) איוב ד, טו. (12) בתרגום הנדפס: מצלקבא עקשילי בסרא. (13) שמות לב, א. (14) הובא בפענוח רוא בשם רשבים. וכתב כן להוציא מדברי המכלתא שהביא רש"י. (15) ירמיה ו, ב. (16) ישעיה כו, י. (17) תהלים ט, ז. (18) שמואל ב' יא, כד. (19) בכי באו שתי פעמים תיבות או הראשון. ואין להעמידם אלא פעם אחת. ונראה שחסר תיבת בא או ננקד כן וכדומה במקום השנות או הראשון. (20) יחזקאל מג, יא.

קם מקום, מן לן מלון. אבל בעלילת מוצאו אמר מובאיו⁽¹⁾:
 6. ימינך י"י שאתה נאדרי בכח הוא תרעץ אויב. ימין הוא
 לשון נקבה כדכתיב⁽²⁾ ימין י"י רומימה. ומקרא זה כעין⁽³⁾ נשאו נהרות
 י"י נשאו נהרות קולם. ⁽⁴⁾ עד מתי רשעים י"י עד מתי רשעים יעלוזו.
⁽⁵⁾ כי הנה אויביך י"י כי הנה אויביך יאבדו. חציו הראשון אינו
 מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו, אך
 בחציו הראשון מזכיר במי הוא מדבר: 7. תהרם קמיק. לשון
 הסרה. משפיל ומנענע הדבר מקומתו. וכן ⁽⁶⁾ פן יהרסו אל י"י ממקומם
 להתקרב ולראות. וכן ⁽⁷⁾ יחתך מאהל ויהרסך ממצבך: 8. וברוח
 אפיק. ⁽⁸⁾ ברוח קדים עזה כל הלילה: נערמו. נבהו למעלה כמו
 ערימת חטים: נד. לשון גובה. וכן בירדן⁽⁹⁾ קמו נד אחד: קפאו.
 כמו⁽¹⁰⁾ וכנבניה תקפאיני: 9. אמר אויב. כשראה הים [נהפך]⁽¹¹⁾
 לחרבה: אריק חרבי. אריק תערי בהוצאת חרבי⁽¹²⁾. וכן ⁽¹³⁾ כי
 חיציק נחתו בי על שמנחיתת⁽¹⁴⁾ דריכת הקשת הוא יורה החיצים
 כדכתיב⁽¹⁵⁾ ותנחת עלי ידך. ונחתה קשת נחושה ורעותי, לכך
 הוא קורא יריות החצים נחיתה⁽¹⁶⁾: 10. צללו כעופרת [במים
 אדירים]. במימות שהן אדירים, במים של ים אע"פ שהן אדירים
 כמשברי ים: 11. מי כמוך באלים י"י מי כמוך נאדר בקודש.
 גם זה מן הכפולים שפירשתי אצל ימינך י"י נאדרי בכח. וכן פירושו
 מי כמוך באלים י"י שנאדר בקודש כמותך: נורא תהילות.
 תהילות האמורות כך על ידהם אתה יראי ומאויים כדכתיב⁽¹⁷⁾
 ויראו העם את י"י: 12. נסית ימינך. ⁽¹⁸⁾ ויאמר י"י אל משה
 נטה את ידך על הים וישבו וגו': 13. נהלת בעוך. מנהל
 אתה את ישראל עכשו⁽¹⁹⁾ כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען
 שהוא נה קדשך: 14. 15. יושבי פלשת, אלופי אדום, אילי

(1) בכ"י: מבואיו. — (2) תהלים קח, טו. — (3) תהלים צג, ג. — (4) תהלים
 צד, ג. — (5) תהלים צב, י. — (6) י"ט, כא. — (7) דברי שני כתובים נפרדים
 (ישעיה כב, י"ט ותהלים נב, 1) נשתנו ונתחברו יחד. ונראה ששתי סופר היא
 ולא יצאה מידי המחבר רשבים. — (8) השתמש בדברי הכתוב ד, כא. —
 (9) יהושע ג, טו. — (10) אויב י, י. — (11) כן נראה לי להוסיף. — (12) י"ט רשי. —
 (13) תהלים לח, ג. — (14) בכ"י: שם נחיצת. — (15) תהלים לח, ג. — (16) תהלים
 יח, לה. — (17) בכ"י: נחיצת. ובעל ק"ש תיקן. — (18) יד, לא. — (19) השתמש
 בדברי המקרא ד, כו. — (20) הלך בשיטתי שיש לשעבר שפתרון עכשיו. י
 דבריו לבראשית א, כט; ב, יא; במדבר ד, כ; וכאן הוכרח לאמר כן, לפי שעל הים
 הם עומדים ומשוררים את השירה הזאת ולא באי שור אל ארץ כנען.

מואב, כל אילו שכיני ארץ ישראל: 16. [עד יעבר וגו']⁽¹⁾. שניהם
עד יעבור את הירדן אל ארץ ישראל⁽²⁾. כפל אחר של עברת הירדן⁽³⁾
בעין⁽⁴⁾ ימינד י"י לפי הפשט: 16. בגדול ורועך. כמו בורע גודלך.
וכן קדוש היכלך בתילים⁽⁵⁾ כמו היכל קודשך: 17. מקדש. קוף
של מקדש הגשה ודל"ת רפה. וכן⁽⁶⁾ הצפינו וכן⁽⁷⁾ משתי עיני
מפלשתים. הדגש שבקוף של מקדש עושה את החטף שבא מניע⁽⁸⁾.
ולכך הדל"ת של אחריו רפה, וכן הצפינו, וכן משתי: 18. י"י ימלך.
לאחר שתתישבו בארץ ישראל תודע מלכותו של הק' בכל
המלכות: 19. כי בא סוס פרעה וגו' וניערו בים וישראל כבר
הלכו ביבשה בתוך הים, או ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמה⁽⁹⁾
כאשר ציוה י"י את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן
בירמיה⁽¹⁰⁾ כי בא ירמיהו אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיהו
ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקהו: 20. הנביאה. [נביא] קורא
בעל דברי שבה או תוכחות בני אדם: אחות אהרן. על שם הבכור
קורא [אותה] אחות [אהרן]⁽¹¹⁾ כמו שפירשתי אצל⁽¹²⁾ אחות נביות
⁽¹³⁾ ואחות לוטן: 22. ויפסע הפעיל, אבל ויפסע הוא עצמו נסע. וכן ויפסל
בקרוב מחנהו, ⁽¹⁴⁾ ויפסע את פר [החטאת], לשון מפעיל. אבל ⁽¹⁵⁾ ויפסל ⁽¹⁶⁾ ויפסע
לשון פועל: 25. ויורהו. לשון ⁽¹⁷⁾ יורו משפטך: שם שם לו חוק
ומשפט [ושם נסהו]. שם במרה על ידי עלילות הנסיון אשר שם
להצמיאם⁽¹⁸⁾ למים ואחר כך ריפא להם את המים התחיל להוכיחם
שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם והוא יעשה
צורכיהם, והואך שם לו חוק ומשפט? שאמר להם⁽¹⁹⁾ אם שמוע
תשמע לקול י"י אלהיך וגו' ושמרת כל חוקיו שציוה אתכם,
כל המחלה אשר שמתו במצרים שעשיתי מימהם דם ולא היה
להם מים⁽²⁰⁾ לשתות לא אשים עליך כי אני י"י רפאך אשר

(1) ציון המקרא חסר בכ"י. — (2) עד יעבר הראשון ועד יעבר השני כוונה אחת
להם ולא כפירוש התרגומים. — (3) ר"ל ומה שנכפל עוד הפעם עד יעבור. —
(4) בפסוק ו. — (5) סה, דה. — (6) ב, ג. — (7) שופטים טו, כח. — (8) בשם שבא
השתמש כבר מנחם במחברת דף 7 ע"ב. ואפשר שגם רשכ"ם השתמש בו כאן
פעם אחת. ולכן אני חוזר מאשר כתבתי בספרי RSBM דף 130 הערה 11 והערה 14. —
(9) טו, לד. — (10) ירמיה לו, טו. יז. ור"ל כי גם שם באו דברים בנתיים והפסיקו
הענין. — (11) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י. — (12) בראשית כח, ט. —
(13) בראשית לו, כב. — (14) תהלים עח, כח. — (15) ויקרא ח, יד. — (16) בראשית
מה, יד ועוד. — (17) בראשית מד, יח. — (18) דברים לג, י. — (19) בכ"י: להצאימם. —
(20) בפסוק כו. ובכ"י בקול במקום לקול. — (21) בכ"י מים מים שתי פעמים.

רפאתי למים. כדכתי' לשון זה באלישע⁽¹⁾ כשריפא המים. כל המחלה במים מדבר⁽²⁾ כדכתי' ⁽³⁾ וכרך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך:

טז. 1. בחמשה עשר יום לחדש⁽⁴⁾ השני. או פסקן להם עונות שהוציאו ממצרים: 3. ביד י"י. מיתת הבאים⁽⁵⁾ בכלח אלי קבר⁽⁶⁾ ולא ברעב: על סיר הבשר. כמו ז' ועליו מטה מנשה: 4. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. אף אם יתכוונו ללקוט הרבה לא ימצאו בכתים אלא דבר [יום] ביומו כדכתי' וימדו בעומר וגו'. איש לפי אכלו לקטו: למען אנסנו. מתוך שבכל יום ויום עיניהם תלויות למונותיהם אלי, מתוך כך יאמינו כי וילכו בתורותי כמו שמפורש בפרשת והיה עקב⁽⁸⁾ ויענך וירעיבך [וגו']: 5. והכיננו. ⁽⁹⁾ את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשרו בשלו: והיה משנה. אעפ"י שבכל יום לא מצאו אלא עומר לגולגולת, ביום השישי ימצאו כפליים, שני העומר לאחד: 6. כי י"י הוציא אתכם. ולא כמה שאמרתם⁽¹⁰⁾ כי הוצאתם אותנו: 7. ובקר וראיתם את כבוד י"י. שימטיר לכם לחם בכקר: 12. וידעתם כי אני י"י אלהיכם. אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים⁽¹¹⁾: 14. ותעל שכבת הטל. שהיה מצפה⁽¹²⁾ את הזמן ומכסהו. ודרך טל לעלות⁽¹³⁾: מחספס. אין חבר, ופתרונו לפי עניינו מפוזר ככפור שקורין גרישלא⁽¹⁴⁾: 15. ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. לפי שלא ידעו מה הוא⁽¹⁵⁾. וגם דונש פתר כן⁽¹⁶⁾. כי סוף המקרא מוכיח כי לא ידעו מה הוא. ואני אומר מן הוא תרגומו של מי ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו מה, כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו שלפיכך⁽¹⁷⁾ ויקראו [בית] ישראל את שמו מן על שהיו תמידים ואומרים מן הוא כמו מה הוא. וכן⁽¹⁸⁾ יער שהדותא. וכמהו⁽¹⁹⁾ הפיל פור הוא הגורל. לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקודש נכתבה

(1) מלכים ב' כ"א. — (2) מדבריו כנ"ה, תראה שר"ל מחלה שבאה על נוף האדם על ידי מים רעים. — (3) כנ"ה. — (4) ככ"י: בחדש. — (5) ככ"י: הבאי. — (6) השתמש בדברי המקרא איוב ה' כו. — (7) כמדבר ב' כ. — (8) דברים ח' ג. — (9) השתמש בדברי הכתוב בפסוק כנ. — (10) בפסוק נ. — (11) עין דבריו ד' לא. — (12) לשון ציפ"י. — (13) כמדבר רבותי שהביא רש"י. — (14) *gresle*, *grêle*, *Hagel*. — (15) ר"ל שתיבת מן פירונו מה. — (16) בספר תשובות דונש נוד מנחם דף 20 בדפוס לונדון. — (17) בפסוק לא. — (18) בראשית לא, מו. — (19) אסתר ג' א.

המגילה, אלא להודיענו⁽¹⁾ על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נכתב מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות, לא היינו יודעים למה נקרא פורים: 17. וילקטו. בלא אומד ובלא מדה: 18. וימודו בכתים. וימודו מן מדד. מן סבב ויסובו: 22. ויגידו למשה. מה שמצאו משנה ואם יותירו ממנו עד מחר. ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הק' מיום הראשון⁽²⁾ והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו⁽³⁾ והיה משנה: 23. ויאמר אליהם הוא אשר דבר יי' מיום הראשון⁽⁴⁾ ואני לא הגדתי לכם. ומשה נתכוון שיהיו תמידים כשימצאו משנה להודיע להם עתה כבודו של יום השבת: אפן. אפן. היה לו לומר בחטף פתח קמן כמו מן אכל אכל, מן אמר אמר, מן אפה אפה לשון ציווי, אלא בשביל שאינו מחובר לאחוריו אלא מעוגן ברביע שהוא מנינוני המלכים לכן ננקד בצרי. ולא מצאתי דוגמתו אלא הבו, אהבו הבו קלון מניניה בתרי עשר⁽⁵⁾: 24. ולא הבאיש ואפילו רימה שרגילה לבא מהרה לא היתה בו: 26. לא יהיה בו. המן: 30. וישבתו העם מכאן ואילך ביום השביעי: 31. וטעמו כצפיחית בדבש. ולהלן הוא אומר⁽⁶⁾ והיה טעמו כטעם לשד השמן. פירשו רבותינו⁽⁷⁾ כדבש לתינוקות שמן לוקנים. ואני אומר לפי פשוטו וטעמו כשאוכלין אותו כמות שהוא בלא טחינה הרי הוא כצפיחית בדבש, כמו האגוזים קודם טחינה וכתישה מתוקן הם. אבל להלן כת' וטחנו ברחים או דכה במדוכה לפיכך והיה טעמו לשמנונית כמו האגוזים שנעשים שמן לאחר כתישה וכן הותים. ולפיכך כתב כאן וטעמו [ושם כתב והיה טעמו]⁽⁸⁾ שמתחלף טעם המתיקות ונעשה טעם שמן: כצפיחית. אין לו חבר. אבל⁽⁹⁾ צפחת מים כלי הוא: גד. מין קמנית הוא עגול כורע גד: לבן. כעין הבדולח כדכת' להלן⁽¹⁰⁾ ועינו כעין הבדולח. אבל זרע גד אינו לבן⁽¹¹⁾: 33. ויאמר משה אל אהרן לאחר שהוקם את המשכן בשנה שנייה שהיה שם ארון העדות קח צנצנת אחת ונ': 34. לפני העדות. הארון: 35. אל קצה ארץ כנען. כדכת' ביהושוע⁽¹²⁾ וישבת המן ממחרת:

(1) אסתר ט, כו. — (2) בפסוק ה. — (3) בכ"י טעה הסופר וכתב: והביאו את לקטו! — (4) בפסוק ה. — (5) הושע ד, יח. — (6) במדבר יא, ח. — (7) יזמא דף עה ע"ב. — (8) בן נראה להוסיף והראיה דברי רשב"ם לבמדבר יא, ח. — (9) שמואל א' כו, יא. ובכ"י: צפיחית מים. — (10) במדבר יא, ו. — (11) כפירוש רש"י. — (12) ה, יב.

ז. היש י"י בקרבנו. אם יתן לנו מים: 11. כאשר ירים
 משה ידו והמטה וגבר ישראל. שכן דרך ערכי מלחמה כל זמן
 שרואים הרמת ניסם קונפנון⁽¹⁾ ב"ל הן מתנכרין, וכשהוא מושלך
 רגילין לנום ולהנצח: 12. אמונה. קיימין בחווקן. וכן⁽²⁾ ותקעתו יתד
 במקום נאמן, מקום חזק. וכן⁽³⁾ בכל דור ודור אמונתו, קומו לדור דור.
 וכן⁽⁴⁾ וחלים רעים ונאמנים, חלאים ארוכים וקיימים: 13. ויחלש. נצחם.
 כדכ' ⁽⁵⁾ קול ענות חלושה: 14. באוני יהושוע. שימלוך עליהם ויקיים
 מצותי למחות את שם עמלק: כי מחה אמהה וגו'. כי אני רוצה
 שימחה שמו: 15. י"י ניסי. שהמטה של הק' היה לנס על הגבעה
 וגם לעתיד ירים אותו הק' לנס על ההרים להלחם בעמלק שהרי
 אמר לו עכשיו כי מחה אמהה את זכר עמלק וזהו שמפרש והולך
 ויאמר כי יד על כס יה וגו', לכך אני קורא שם המזבח י"י ניסי,
 דוגמת שם אדם ששמו ⁽⁶⁾ אליעזר או ⁽⁷⁾ עמנו אל, שהרי הרים הק'
 את ידו על כסאו ונשבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר, דוגמת כי
 אשא אל שמים ידי. זהו עיקר פשוטו. ויש מפרשים⁽⁸⁾ כשתהיה יד⁽⁹⁾
 וחזק על כסא יה, שזהו כסא מלכי ישראל, או תהיה מלחמה
 בעמלק. ואין נראה כלל בעיני, שכי תהיה יד היה לו לומר. אבל
 למעלה הוא מוסב כמו שפירשתי, ופירושו שהרי [יד] על כס יה:

וישמע יתרו.

יח. 1. אשר עשה אלהים למשה. שלא הויקן פרעה ושגידלו⁽¹⁰⁾
 הק' בעיני פרעה ועבדיו ועשה לישראל ניסים על ידו: 2. אחר
 שילוחיה. לאחר שהחזירה ושילחה משה ממצרים [אע"פ] ⁽¹¹⁾ שלא
 ראינו עד עכשיו שהחזירם⁽¹²⁾ לבית חמיו. ויש מפרשים ואחרי כן שלח
 לה נדוניתה כדכת' ⁽¹³⁾ ויתנה שילוחים לבת פרעה. ונראה הוא פשט,

⁽¹⁾ *confanct, Kriegsfahne* — (2) ישעיה כב, כג. — (3) תהלים ק, ה. ושם
 כתוב. ועד דור ודור אמונתו. — (4) דברים כח, נט. — (5) לב, יח. — (6) יח, ד. —
⁽⁷⁾ ישעיה ז, יד. — (8) ברייתא בסנהדרין דף כ ע"ב. — (9) בכ"י: יד. — (10) בכ"י:
 וכשיגדלו. — (11) כן נראה לי להוסיף. — (12) אולי צ"ל: שהחזירה. ⁽¹³⁾ בכ"י:
 אתנה. והמקרא במלכים א' ט, טו: ויתנה שלוחים לבתו.

שלא מצינו מקראות בעניין זה⁽¹⁾ אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר היה לו לכתוב למעלה אחרי פרשת דמים למולות, ואחר כך חזר משה ושילחה אצל אביו לה ולבניה⁽²⁾ דוגמת⁽³⁾ וחם הוא אבי כנען. אחר שילוחיה כמו⁽⁴⁾ ואחר תטהר וכמו שפירשתי⁽⁵⁾ אחר נאחו בסבך, ⁽⁶⁾ קדמו שרים אחר נוגנים: 6. ויאמר שלח יתרו אל משה אני חותנך יתרו: 7. התלאה אשר מצאתם בדרך. רדיפת פרעה, מים ומן ובשר שנתן להם הקי⁽⁷⁾: 9. ויחד. מגורת חדה כמו עוז וחדוה⁽⁸⁾ כדין כל תיבות של בניד כפית שמגורת הטופי למד פעל שסופם דגשים, מן בכה ויכך, מן פתה⁽⁹⁾ ויפת בסתר לבי⁽¹⁰⁾ יפת אלהים ליפת ושסופם דגש כמו⁽¹¹⁾ אל תוסף כל דבריו, מן שבה⁽¹²⁾ וישב: 10. אשר הציל אתכם משה ואהרן מיד מצרים ומיד פרעה, ואת העם משיעבוד מצרים: 11. מכל האלהים. כי אין בהם כח לנקום צרת מאמיניהם: כי בדבר, כלומר כי על כל דבר אשר זדו מצרים עליהם נתעולל בהם, זהו עיקר פשוטו: 12. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חתן משה. לכבוד יתרו באו. ומשה לא הוצרך להזכיר כי האהל שלו הוא: 13. לשפוט את העם. אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה, דיני ממונות היה להם מעולם, אף כי אמרו רבותינו⁽¹³⁾ כי במרה ניתנו להם דינים כדכתיב⁽¹⁴⁾ שם שם לו חק ומשפט. ונראין הדברים שאחר מתן תורה בא. כתיב כאן⁽¹⁵⁾ אשר הוא חונה שם הר האלהים, ולפינו הוא אומר⁽¹⁶⁾ בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים כיום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני [וגו'] ויהן שם ישראל נגד ההר. נמצאת פרשת רפידים וחגיית ההר קדמה לפרשה זו, אבל שלא להפסיק פרשיות של מצות הקדים לפרשת יתרו: מן הבקר עד הערב. לפי שהוא לבדו שופט את כל העם ואין לו מסייעים: 14. מדוע אתה יושב לבדך. ולפיכך

(1) בענין חזרת צפורה לבית אביה. — (2) הוא הכלל שהביא במקומות רבים (ע' RSBM דף 88 הערה 1). — (3) בראשית ט, יח. — (4) ויקרא טו, כח. — (5) בפירושו לבראשית כב, יג. — (6) תהלים סח, כו. — (7) דעתו כדברי ראב"ע שפירש: רעב הקהל וצמא. — (8) בכ"י נהפך סדר הדברים וכתב: עוז וחדוה כמו. והכוונה לדברי הימים א' טו, כו. — (9) איוב לא, כו. — (10) בראשית ט, כו. — (11) משלי ל, י. — (12) במדבר כא, א. — (13) מכלתא פ' בשלה וסנהדרין דף נו ע"ב. — (14) טו, כה. — (15) בפסוק הי. — (16) יט, א. ב.

כל העם נצב עליך מן בקר עד ערב: 15. כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. כלומר אני לבדי צריך לשאל (אל¹) אלהים ואין בהם רגיל לדבר אל אלהים כי אם אני לבדי: 18. נבל תבל. כמו²) ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש (את) שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם, זה צועק וזה צועק, ואין כך כח להשיב לכולם כסדר זה אחר זה: 19. ויהי אלהים עמך. כלומר³) ויכולת עמוד: היה אתה לעם מול האלהים. לאותם דינים שצריך לדרוש אלהים אתה תשמע מה יאמר לך הק' והזהרת אותם. וזהו הדבר הקשה יבואו אליך. אבל שאר דינים הנודעים בקל⁴) לחכמי ישראל שתשים עליהם ישפטו הם והקל מעליך: 21. אנשי חיל. אנשי ממון וגבורה שלא יגורו מפני איש: שנאי בצע. שוחד וגזל קרוי בצע בכל מקום. ⁵) הוי כוצע בצע רע לביתו, ⁶) מה בצע כי נהרוג, מה שבר. ⁷) כי יבצע כי ישל אלוה נפשו: 22. כל הדבר הגדול. לדרוש אלהים⁸): וציוך אלהים, כשיצוך אלהים לשופטם, ויכולת עמוד על ידי מסייעך. וגם כל העם הזה הנצב עליך מן הבקר ועד הערב יבא מהרה איש איש אל ביתו בשלום: 26. ישפוטו הם. כמו⁹) לא תעבורי מזה. בכמה מקומות או במקום או: יט. 2. נגד ההר. הנזכר למעלה¹⁰) תעבדון את האלהים על ההר הזה: 4. על כנפי נשרים. שהעברתי אתכם את הים ביבשה כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה. וגם שלא הזקתם כדכת¹¹) כנשר יעיר קנו על גזליו ירחף: ואביא אתכם אלי. להיות אני לכם לאלהים: 5. כי לי כל הארץ. וכל העמים שלי ולא בחרתי כי אם אתכם לברכם: 6. ממלכת כהנים. שרים. כמו¹²) וכני דוד כהנים היו: 8. וישב משה את דברי העם אל יי. למחר. כמו שמפרש והולך¹³) ויאמר יי אל משה הנה אנכי בא אליך בעב

¹) נראה שיש למחוק תיבת אל, כי בעצם המקרא הוה כתוב לדרוש אלהים בלי אל. ונראה שקיתה בראשונה כתיבה בסוף השורה כדי למלאנה ולרמוז אל תיבת אלהים בתחלת השורה הבאה אחרי כן, והסתב לא הבין והבגיה באמצע השורה ככתב יד אשר לפני. — ²) בראשית יא, ו. אבל באמת שם השרש בלל. — ³) כדברי פסוק כני. — ⁴) בכ"י: בבל. — ⁵) חבקים ב, ט. — ⁶) בראשית לו, כו. — ⁷) איוב כו, ה. — ⁸) בכ"י נכתב לדרוש אלהים שתי פעמים. — ⁹) רות ב, ה. — ¹⁰) נ, יב. — ¹¹) דברים לב, יא. — ¹²) שמואל ב, ה, יח. וכן פירש רש"י. — ¹³) בפסוק ט.

הענין וגו' או ויגד משה את דברי העם אל יי, זהו (1) וישב משה וגו', כולל ואחר כך מפרש כך אמר לו משה להק' כבר מאתמול קיבלו עליהם לעשות מה שתצווים. וכמוהו (2) ותצא אש מלפני יי ותאכל את העולה, ובתוך כך (3) ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא וגו' ותצא אש מלפני יי, מצא נדב ואביהוא לפני מוכח הזהב שבדיכיל בהקריבם עליו אש זרה ושרפם ויצא לחוץ ואכל את העולה על מוכח הנחושת שבעזרה חוץ לדיכיל. וכן בספר שופטים כפ' מיכה (4) וישב את אלף ומאה הכסף לאמו ותאמר אליו הקדש הקדשתי את הכסף לי' וגו' וישב את הכסף לאמו. בתחילה אמר הפסוק וישב את הכסף לאמו ופירש אח"כ כיצד ותאמר אליו וגו' וישב את הכסף לאמו: 9. בעב הענין. עב וחשך שלא להסתכל בשכינה: 10. וקדשתם. לשון הזמנה. כמו (5) התקדשו למחר ואכלתם בשר: 11. ירד יי לעיני כל העם. יש לומר ויאמר יי של תחילת הפסוק (6) על ידי מלאך לכן ירד יי, ולא הק' בעצמו מדלא כת' ארד. כמו שפירשתי (7) ויי המטיר על סדום וגו' מאת יי מן השמים, וגם בהגדות (8) ראשון שבפסוק גבריאל והשני הק': 12. והגבלת. הראה להם ועשה להם סימני גבול עד היכן יכולין ליקרב: 13. לא תגע בו יד. הנוגע בהר שאמרתי (9) מות יומת, מרחוק ימיתוהו שלא יקרבו אל הר להמיתו ויתחייבו אף הם מיתה. לכן לא תגע בו יד להמיתו אלא יורוהו בחיצים מרחוק או ישליכו עליו אבנים לסקלו: במשוך היוכל. בהסתלק שכינה ויפסקו קול השופרות והלפידים: 18. עשן כולו. חציו קמץ וחציו פתח. כי לשון פעל הוא. העשין כולו (10). אבל עשן שהוא שם דבר כולו קמץ: [ועשן]. (11) כעשן פומ"א ב'ל (12). ואילו היה שם דבר, היה לומר כעשן הכבשן. כאשר יאמר מן דבר (13) דבר השמיטה, מן בקר (14) בקר ובה השלמים, כן יאמר מן (15) הבית ימלא עשן, עשן הכבשן כשהוא דבוק: 19. משה ידבר אל הק' ואין קולו נשמע לשום אדם אלא להק', אבל הק' יעננו למשה. בקול גדול בשביל קול השופר שהולך וחוק מאוד.

(1) בפסוק ח. — ויקרא ט, כד. — שם י, א. ב. — (4) שופטים ז, ג. ד. ושם כתוב: ותאמר אמו. — (5) במדבר יא, יח. — (6) בפסוק י. — (7) בראשית יט, כד. — (8) לבראשית יט, כד כתב: וכן הוא בכ"ד ובתנחומא. — (9) בפסוק יב. — (10) עיין RSBM דף 134 הערה 11. — (11) התיבה הזאת חסרה בכ"י. — (12) אולי הוא *fumea* ובל"א *das Rauchen*. ועיין RSBM דף 94 סימן 23 ודף 139 הערה 18. — (13) דברים טו, ב. — (14) במדבר ז, פתח. — (15) ישעיה ו, ד.

וצריך שיהיה קולו של הק' נוצח קול השופר להשמיע למשה: 21. פן יהרסו. ממצבם להתקרב ולראות: 22. הכהנים. הבכורות: יתקדשו. בעמידתן: 23. ויאמר משה אל יי לא יוכל העם וגו'. המפרש¹ שכך אמר משה, כבר אמרת לנו זה שלשה ימים² והגבלת את ההר [וגו'] השמרו לכם עלות בהר. ולמה אתה צריך לומר לי עכשיו פעם שנייה, טעות הוא בידו, שהרי מוזוין לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזירוהו קודם מעשה, שמוזוין לאדם פעם שנייה בשעת מעשה לומר עתה הגיע הזמן לעשות מה שאמרת. ועוד פסוק שני שחזר ואמר לו³ לך רד [וגו']. מה בא לחדש? אלא כך אמר משה להק' דרך שאילה וכן שאל לו, אתמול שלשום אמרת לי שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהוהרת⁴ את העם על ידי בהגבלה אמרת לי השמרו לכם עלות בהר, ועכשיו אתה אומר לי פן יהרסו אל יי, שמא אתה מוסף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפי' רחוק מן ההר אסור? והשיב לו הק'⁵ לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו אל יי לעלות, וגם עתה לא אמרת לראות⁶, בלא עלייה לא אמרת לך⁷: ויאמר אליהם. מצות הגבלה מעכשיו:

כ. 3. לא יהיה לך וגו'. שאני לבדי הוצאתיך: 5. לשנאי. אם הבנים שנאי: 6. ועושה חסד לאלפים. לבנים שלשים רבעים חמשיים עשריים מאות ואלפים. בני אלפים הם אלף דור⁸, ולא קשו קראי אהדדי לפי הפשט. בכאן מדבר בבנים ובני בני ובכני בני בני, וכל בני דור אחד, ובני בניהם דור שני, והבנים של דור אחרון⁹ אחרון, של אלף¹⁰ קדוים בני אלפים. אבל במשנה תורה שאינו מזכיר לא בני ולא שילשים ולא רבעים, הוא [אומר] וידעת כי יי אלהך וגו' לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור, ואותו אלף [דור] הוא בני אלפים¹¹: 7. לא תשא וגו'. כל זה מכבודו של

¹ הוא רשיי. — ² בפסוק יב. ושם כתוב: את העם. — ³ בפסוק כד. — ⁴ בכי: כשהוהרת. — ⁵ בפסוק כד. — ⁶ בפסוק השני (פסוק כד) לא אמר השם „לראות“, כאשר אמר בפסוק הראשון (שהוא פסוק כא) אלא שיה ואמר „לעלות“. — ⁷ ר"ל גם בפסוק כא „לראות“ לא אמרת בלא עלייה. — ודוגמת כל הפירוש הזה פירש לבמדבר יא, כא. — ⁸ דברים ז, ט. ועיין רשיי שם. — ⁹ ר"ל אנשי דור אחרון. — ¹⁰ ר"ל אנשי דור האלף. — ¹¹ בכי סימן 62 חלק א במינכען דף 77 ע"ב ובפענת רוא הנדפס דף לה ע"ב הובא הפירוש הזה בשם רבינו שמואל לדברי הכתוב נוצח קול השופר לאלפים בפרשת כי תשא לד, ו.

הק' וגם שמירת שבת שאחריו וגם כיבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד של מקום כדכתי' (1) כבוד [את] י"י מהונק⁽²⁾: 8. זכור את יום השבת. כל זכורה עונה על ימים שעברו⁽³⁾ זכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים. (4) זכור את היום הזה, לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. (5) זכור אל תשכח את אשר הקצפת את י"י אלהיך [וגו'] וכחורב [וגו']. (6) זכור רחמיך י"י וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך⁽⁷⁾ כי ששת ימים עשה י"י וגו' כמו שכת' כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה: 10. על כן ברך י"י את יום השבת. כמו שפירשתי בבראשית כי על כן אשר ברך י"י את יום השבת⁽⁸⁾ שכשהגיע עת⁽⁹⁾ יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב⁽¹⁰⁾. ולכן ויקדשהו, לשבות בו לעדות כמו ששבת הק' שברא תחילה את הכל ואחר כך שבת: 13. לא תרצה. כל רציחה הריגה בחינם היא בכל מקום. (11) מות יומת הרוצח. (12) הרצחת וגם ירשת. (13) צדק ילין בה ועתה מרצחים. אבל הריגה ומיתה יש בחינם כמו⁽¹⁴⁾ ויהרגו דקן, ויש בדין כמו⁽¹⁵⁾ והרגת את האשה⁽¹⁶⁾. ומה שכת' (17) אשר ירצה את רעהו בבלי דעת, לפי שמדבר בעניין רוצח כמויד לכך הוא אומר ואם רציחה זו בבלי דעת פטור. תשובה למינים והורו לי. ואף על פי שיש בספריהם⁽¹⁸⁾ אני אמית ואחיה בלשון לטין של לא תרצח⁽¹⁹⁾, הם לא דיקדקו: 15. רואים את הקולות. הברד והאבנים כדכתי'⁽²⁰⁾

(1) משלי ג, ט. — (2) נורה שוה היא בתי' לפרשת קרושים בפסוק נ ובקידושין דף ל ע"ב. — (3) דברים לב, ז. ח. — (4) יג, ג. — (5) דברים ט, ז. ח. — (6) תהלים כה, ו. — (7) בפסוק יא. — (8) הוא מפרש בשביל שברך י"י את יום השבת בזמן הברואה כהיות הכל כבר נברא בו ונמצא השבת מבורך מכל טוב אשר ברא י"י. וכל המאמר הסב לתחלת המצוה. וזכור את יום השבת הראשון של בריאת שמים וארץ לקדשו בשביל שברך י"י את יום השבת ויקדשהו. — (9) בכ"י: את. — (10) הוא פירושו לדברי המקרא בראשית ב, ג: ויברך אלהים את יום השביעי, ש"י ברכו בכל טוב אשר ברא בכלותו כל צרכי הבריות ביום הששי. — (11) במדבר לה, טו. — (12) מלכים א' כא, יט. — (13) ישעיה א, כא. — (14) בראשית ד, ח. — (15) ויקרא כ, טו. — (16) השתמש בפירוש זה ר' יוסף בכור שור בפירושו לפסוק זה (ברך 121) וסיים בדברים האלה: ולפיכך אין צריך כאן פי' אחר כי לשון רציחה מוכיח שאינו מזהיר אלא על שלא כדן. — ור' דוד אפפענהיים דל בישורון להח' קאבאק II דף 64 ודף 110 לא הצליח לפרש ולשנות דברי רש"ם כאן וגם כתב היד ע"ד נדד שינוי. — (17) דברים ד, מב. — (18) דברים לב, לט. — (19) בולנטא תרגמו כאן *Non occides* ובדברים *Ego occidam* *et Ego vivere faciam*. — (20) ט, כח. ורש"ם רצה לפרש רואים את הקולות כמשמעו.

קולות אלהים וברד: 16. ויאמרו אל משה לאחר ששמעו עשרת הדברים דבר אתה עמנו. ואילמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הק' כל המצות מפיו: 17. נסות. להוכיח אתכם⁽¹⁾: 20. אלהי כסף ואלהי זהב אפילו לזכרון שמים לא תעשו, שיש טועים וסבורים שיש בהם⁽²⁾ ממש. ואע"פ שצויה הק' לעשות כרובים על הארון, לשיבתו נעשו דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם: 21. מזבח אדמה תעשה לי. לפי שהאומות עושים אשריהם על המזבחות כדכ' בגדעון⁽³⁾ ואת האשרה אשר עליו תכרת וכת'⁽⁴⁾ כוכר בניהם מזבחותם ואשריהם וגו'⁽⁵⁾ לא תמע לך אשירה כל עץ אצל מזבח. לכך אומר הק' ואפי' אם תעשה לי מזבח לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים⁽⁶⁾ אבנים שלימות תבנה את המזבח של יי' אלהיך מזבח אבנים ולא תניף עליהם ברזל כד[כת'] במשנה תורה, ולא תבנה אתהן גזית, כי כשבונים אותן גזית בכלי ברזל רגילין המסתתין לעשות בהם ציורים וצלמים כדכת' בישעיה נבי צלמים⁽⁷⁾ חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו [וגו'] יתארהו. כשרד יעשהו במקצועות ובמחוגה יתארהו: 23. [ו] לא תעלה במעלות. לפיכך [הכבש] עשוי של אבנים משופע. גבוה⁽⁸⁾ עשר וארכו של שלשים⁽⁹⁾, וגם מלח משליכים עליו שלא יחליקו כהנים בעלותם⁽¹⁰⁾ בו:

(1) כפירושו לבראשית' כב, א. ועי' RSBM דף 109 הערה 2. — בכ"י: שיש בהם טועים וסבורים שיש ממש. ועי' RSBM דף 35 הערה 6. — (3) שופטים ו, כה. — (4) ירמיה יז, ב. — (5) דברים מז, כא. — (6) דברים כז, ה. ו בשנינו מעט. — (7) ישעיה מד, יב, יג. — (8) בכ"י: גבוהה. — (9) לפי גירסת הספרים שלנו במשנה מדות ג, ג ובבבלי זבחים דף סב ע"ב היה לרשב"ם לומר שהכבש נבוח תשע וארכו יהיה של ל"ב. ואולי גרס שם בגירסת הירושלמי בעירובין פרק ו' הלכה ב' שכתוב שם שהמזבח עשר אמות וכיבושו שלשים ושתיים. ולא חשב רשב"ם את שתי האמות המזבחות כרוחב היסוד והמזבח. עי' רש"י בבבלי שם בסוף הדף ד"ה ומשני נמצא שראש הכבש. — (10) בכ"י: לעלותם.

ואלה המשפטים.

ידעו ויבינו יודעי שכל כי לא באתי לפרש הלכות אע"פ שהם עיקר כמו שפירשתי בכראשית⁽¹⁾ כי מיתור המקראות נשמעין ההגדות וההלכות, ומקצתן ימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי זצ"ל. ואני לפרש פשוטן של מקראות באתי. ואפרש הדינין וההלכות לפי⁽²⁾ דרך ארץ. ואעפ"כ ההלכות עיקר כמו שאמרו רבותינו⁽³⁾ הלכה עוקרת משנה:

כא 2. כי תקנה עבד עברי. במכרוהו בית דין הכתוב מדבר כדכת'⁽⁴⁾ ואם אין לו ונמכר בנגבתו, אבל מוכר עצמו בעניונו כת' בפרשת בהר סיני⁽⁵⁾ כי 'מוך אחיך ונמכר לך וגו' וכת' בו עד שנת היובל יעבוד עמך, ובכאן הוא אומר ששת ימים יעבוד במכרוהו בית דין. יש מרבותינו⁽⁶⁾ שמשוה דינם כנוירה שוה, ואם יוכל קודם לשש שנים יצא⁽⁷⁾ ביובל. ויש שנותן חילוק ביניהם: ובשביעית שביעית למכירתו ולא שביעית לשמיטה: יצא לחפשי. פעולה. שאילו היה לשון אדם שהוא חפשי, היה לו לינקד בחטף לחפשי⁽⁸⁾: 3. אם כגפו יבא כגפו יצא, כולל ואח"כ מפרש אם כגפו לכדו [יבא] ויכנס בבית אדוניו שאין לו אשה עדיין שתיכנס עמו או אפילו אדוניו יתן לו אשה, מכל מקום יצא כגפו, שהאשה שנתן לו אדוניו תהיה לאדוניה. ועתה מפרש כיצד, שאם בעל אשה הוא או לא⁽⁹⁾ יצא כגפו אלא תצא אשתו עמו, אבל אם אדוניו יתן לו אשה וגו', כמו שנכנס כגפו כן יצא כגפו. וכשפחה כנענית שמסר לו אדוניו מדבר: 6. אל האלהים. דיינים: [אל] הדלת או אל המזווה. לעין כל רוצע אונו לסימן עבדות. [ודלת] ומזווה אפילו

(1) בפתיחת פירושו (דף 1) ובראש פירושו וישב (דף 49), — בכ"י: ולפי, —
(2) סוטה דף טז ע"א. אבל הלשון שם, "הלכה עוקבת מקרא". ולדעת ידדו
(3) ר' אברהם האכמטטה נר"ו יש להגיה בדברי פירוש רשב"ם כן, כי מה
ענין משנה לכאן? — ובאמת בערוך ערך עקב וברשי' לנמרא שם תמצא
שפירשו עקב כמו עקר, אבל ר' פפא בנמרא שם חילק לומר שיש הלכה
שעוקבת ועוקרת ויש הלכה שעוקבת ומנספת. וא"כ אולי כיון רשב"ם לבאר
ולומר עוקרת במקום עוקבת. — ואולם ראה גם דברי רשב"ם לתיבות עד
שאמרו לו בבבא בתרא דף קל ע"ב. — (4) כב"ב, ושם כתוב: אם, — (5) ויקרא
כה, לט. מ. — (6) בקדושין דף יד ע"ב. — (7) בכ"י: ויצא. — (8) עין RSBM
דף 140 הערה 1 והערה 2. — (9) בכ"י: לו.

בבית אבנים של עץ הם ויכול לרצונו באזנו וכדלת: לעולם. לפי
 הפשט כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל⁽¹⁾ וישב שם עד עולם:
 7. לא תצא כצאת העבדים בשש שנים, אלא יקחנה לו לאשה
 כמו שמפרש והולך: 8. אם רעה בעיני אדוניה. שאינו רוצה לקיים
 לא תצא כצאת העבדים דמשמע שיקחנה לאשה: אם רעה ומכוערת
 הוא בעיני אדוניה אשר אינו רוצה ליעדה לו לאשה: כבגדו
 בה. מאחר שהוא כגוד בה שאינו מיעדה כדכתיב במלאכי באשת
 נעורים⁽²⁾ אשר [אתה] בגדת בה והוא חברתך ואשת בריתך:
 והפדה. מנרע פדיונה ויצאה בפדיון לפי מותר השנים הנותרות:
 10. שארה. מזונות. כמו⁽³⁾ ואשר אכלו שאר עמו. כסותה.
 מלבושים. ועונתה. בית דירה לפי הפשט⁽⁴⁾. לשון מעון. כי המ"ם
 של מעון כמו מ"ם של מקום ושל מלון שאינו עיקר. הרי מזון וכסות
 [ומדור]⁽⁵⁾: 11. ואם שלש אלה. שלא יקחנה ולא⁽⁶⁾ לבנו ייענה
 ולא יניח לפדותה, ויצאה חנם על ידי בית דין. וחכמים פירשו⁽⁷⁾
 שתצא כסימני נערות אע"פ שלא הגיעו לא שש ולא יוכל: 13. ואשר
 לא צדה. כמו⁽⁸⁾ ואתה צודה את נפשי לקחתה. שלא העדים להרנו:
 אנה לידו. כי חייב מיתה בידי שמים היה⁽⁹⁾: ושמתו לך מקום.
 כשיהיו לכם ערים לשבת. לפי שאמר להם כבר⁽¹⁰⁾ לא תרצח
 וגם⁽¹¹⁾ כבד [את] אביך, לפיכך⁽¹²⁾ פירש כאן עונשן. וגם⁽¹³⁾ וגונב איש
 ומכרו לפי שאמר⁽¹⁴⁾ לא תגנוב ופירשוהו חכמים⁽¹⁵⁾ כגונב נפש דבר
 למד מעניינו שמדבר בחייבי מיתות בית דין: 15. ומכה אביו.
 בעושה חבורה פירשו רבותינו⁽¹⁶⁾: 18. או באגרופ. לפי הפשט
 כתרנו מין אבן או לבינה שהרי בהשלכת אבן מדבר הפסוק. וכן
 מצאתי בתורת כהנים כננעי בתים אצל⁽¹⁷⁾ וחלצו האבנים, בלכנים
 או בטורמסין⁽¹⁸⁾. וכן⁽¹⁹⁾ להכות באגרופ רשע, כאבן גדולה אשר

(1) שמואל א' א, כב. — (2) מלאכי ב, יד. — (3) מיכה ג, ג. — (4) כנגד
 המכלתא וככלי כתובות דף מו ע"ב. — (5) הוספתי מברייא דכתובות דף קג ע"א. —
 (6) בכ"י: ואם. — (7) מכלתא וקרושין דף ד ע"א. — (8) שמואל א' כד, יב. —
 (9) מכלתא ומכות דף י ע"ב. — (10) כ"י. — (11) כ"י. — (12) בכ"י: לפי. —
 (13) בפסוק טו. — (14) כ"י. — (15) כנהדרין דף פו ע"א. — (16) סנהדרין פרק
 יא משנה א. — (17) ויקרא יד, מ. — (18) בתורת כהנים שלנו: קרומדים או
 קרמורים. וקרובה התיבה לתרעם של באגרופ כאן וכישיה נח, ד: כורמיוא.
 כי שתייהם יחדו נולדו מתיבת *xapamis* היונית כאשר הורה הח' הגדול מ' ואכס
 ו"ל בכפרו Beiträge חלק א' דף 144. — (19) ישעיה נח, ד. ותרגם יונתן כורמיוא.

ימות⁽¹⁾ ויחבל בה: 19. אם יקום והתהלך וגו'. ואם ימות אפילו לזמן מרובה מות יומת מכהו, אבל בעבדו אינו חייב אלא מת תחת ידו אבל אם יום או יומים יעמוד פטור: שבתו. בטול⁽²⁾ מלאכתו: 20. בשבט. בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו להוכיחו, אבל בחרב לפי הפשט⁽³⁾ [אפילו] לאחר יום או יומים אם [ימות] חייב מיתה שאין זה דרך תוכיחה אלא דרך רציחה. ובעבד כנעני מדבר, אבל עבד עברי ישראל אינו כספו אלא⁽⁴⁾ כשכיר כתושב יהיה עמך, ודינו כישראל לכל דבריו אלא שמוסר לו רבו שפחה כנענית: 21. כי כספו הוא. ודינו להכותו דרך תוכיחה: 22. ולא יהיה אסון. באשה: בפלילים. בשומת הדיינין: 23. ונתתה [נפש תחת] נפש. ופטור מדמי וולדות: 24. עין תחת עין. דמי עין דכותה. ובכל אילו הדברים דרשו⁽⁵⁾ מה צורך: עין תחת עין וגו'. פסוק זה כולו בחסרון איברים: 25. כויה תחת כויה. אע"פ שאין בכל אילו חסרון אבר, חייב דמי צער ובושת וריפוי: פצע מכת חרב, וחבורה בציפורניו דבר מועט: 26. תחת עינו. בעבד כנעני: 28. סקול יסקל השור [וגו']⁽⁶⁾. לפי הפשט ולא יאכל את בשרו לא לנכרי ולא לכלב לאחר שנסקל. ואע"פ שהנבלה וטריפה כת' במ⁽⁷⁾ או מכור לנכרי,⁽⁸⁾ לכלב תשליכון אותו, אותם מותרים בהנאה לאחר סקילה⁽⁹⁾. וחכמים פירשו⁽¹⁰⁾ משנמנר דינו אסור אפילו שחטו לאחר גמר דין: ובעל השור נקי. כל זמן שלא הועד בו: 29. וגם בעליו יומת. בידי שמים. ואם יתן כופר, פטור ממיתה בידי שמים: 32. אם עבד כנעני יגח השור המועד, אבל שור תם פטור: 33. כי יפתח איש בור, שהוא עמוק ונמרה מלאכתו כבר ופשע ולא כיסהו או אפילו כי יכרה איש בור⁽¹¹⁾ ולא יכסנו בכל יום לעתותי ערב בצאתו ממלאכתו לפי שעדיין למחר צריך ליכנס בו ולחפור עוד וטורח הוא לו לכסותו בכל יום, אע"פ כן חייב הוא⁽¹²⁾: 34. בעל הבור. הפותח או הכורה: והמת יהיה לו. לפי הפשט כיון

(1) בכ"י: ימות. — (2) בכ"י: בטל. — (3) שלא כמדרש המכלתא שדרש התיבה לענינים אחרים. — (4) השתמש בדברי הכתוב ויקרא כה, מ. — (5) במכלתא ובב"ק דף פד ע"א. — (6) הוספת, כי רשב"ם מפרש הדברים הבאים אתרו כן בפסוק הזה. — (7) דברים יד, כא. — (8) כב, ל. — (9) ר"ל אם אירע שנסקלו. — (10) בבא קמא דף מא ע"א. — (11) בכ"י או אפילו כי יכרה איש בור שתי פעמים. — (12) כדי לסלק קשיית הגמרא בב"ק דף נא ע"א שהביא רש"י.

שמשלם כל דמיו, כדון הוא שהמת יהיה למזיק, אבל חכמים פירשו¹ לניזק כי פחת הנבילה² דניזק הוא; 35. וחצו את כספו. חכמים פירשו³ כל הפסוק כי עולה הכל לתשלומי חצי נוק, ופירשו שוויו של חי ושל מת לפי ענין חצי נוק; 37. חמשה בקר. אמרו חכמים⁴ שור שביטלו ממלאכתו חמשה:

כב. 1. אם במחתרת ובלילה או להרוג או להרג בא לפיכך אין לו דמים תשלומי דמים אלא פטור ההורגו; 2. אם זרחה השמש, שהיה גונב ביום; 3. אם המצא תמצא בידו, שלא מכרו, חיים, שלא טבחו, או שנים ישלם, ולא ארבעה וחמשה; 4. כי יבער, מאכיל את בעירו בשדה אחר; מיטב שדהו וגוי, מעידית שבנכסיו ישלם לו קרקע או שוה כסף, כך פירשו רבותינו⁵. ולפי פשוטו משמע לפי מיטב שדהו וכרמו של זה הניזק ישלם כי שמא מן מיטב אכלו בהמותיו של מזיק⁶; 5. כי תצא אש, שלא שמר בעל האש את אשו יפה והזיק על ידי הרוח המצוי; גדיש שנקצר כבר או אפילו הקמה מחוברת או אפילו השדה, ליחבה וסיכסכה אבניו; 6. כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים וגוי, כפרשה זו פוטר את⁷ השומר מגנבה ואבידה וכפרשה שנייה⁸ מחייבו בגניבה⁹ ואבידה ופירשו רבותינו¹⁰ ראשונה בשומר חנם, שנייה בשומר שכר, ולפי פשוטו של מקרא פרשה ראשונה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו או כלים לשמור, מטלטלין הם ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו. לפיכך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו, אבל פרשה שנייה שכת' בה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקדם, על מנת לשומרם מגנבים הפקדם לו, ולכן אם נגנבו חייב; 7. 8. אם לא ימצא הגנב ונקרב וגוי, פירשו רבותינו¹¹ אם לא ימצא כמו שאמר השומר נגנב ממני אבל הוא עצמו נגבו ואם נקרב ונשבע בפני הדיינין, ישלם הוא כפל כשירשיעון אותו הדיינין וישלם שנים לרעהו, ואני לפי הפשט

(1) במכלתא ובב"ק דף י ע"ב, — (2) בכ"י: דנבילה, — (3) ב"ק דף לד ע"א, —
 (4) במכלתא ובב"ק דף עט ע"ב, — (5) ר' עקיבא במכלתא וב"ק דף ו ע"ב, —
 (6) כרב אדי בר אבין אליבא דר' ישמעאל בב"ק שם, ולא חש רשב"ם לדחיית
 רבא, — (7) בכ"י: אי, — (8) מפסוק ט עד פסוק יב, — (9) בכ"י: מגניבה, —
 (10) בבא מציעא דף צר ע"ב, — (11) בבבא קמא דף סג ע"ב.

אפרשנו. אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית, הוא השומר, שלא
שלח ידו במלאכת רעהו אלא נגנבה הימנו ויפטר. על כל דבר
פשע [וגו']⁽¹⁾ אבידה, שנגנב הפיקדון בין שור בין שה בין שלמה בין
כל אבידה שיאמר המפקיד כי הוא זה הממון שנגנב הימנו, או הגנב
או השומר אשר ירשיעון הדיינין על ידי עדים ישלם שנים
לרעהו: 9. ומת [מעצמו]⁽²⁾ או נשבר⁽³⁾ שטרפו ארי [או] חיה רעה,
שכשם שמת או נשבה מדבר שאבדה כל הבהמה⁽⁴⁾ הוא הדין
לנשבר שכל הבהמה הופסדה. שהרגה ארי או חיה רעה, שכן מצינו
בנביא שהרגו האריה⁽⁵⁾ וחמור והאריה עומדים אצל הנבילה ולא
אכל האריה את הנבילה ולא שבר את החמור: אין רואה. [אין עד
בדבר]⁽⁶⁾: שבוטע י"י [וגו']. ופטור באונסים: 10. ולקח בעליו
השבועה: 12. יביאהו עד. קצת מאיברי הטרפה לעדות כדכת'⁽⁷⁾
כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל און: 13. וכי ישאל
בהמה לעשות בה מלאכתו: ונשבר או מת. נטרפה⁽⁸⁾ או מתה: בעליו
אין עמו. במלאכת אותה הבהמה לפי הפשט. ובמדרש חכמים⁽⁹⁾
אפילו במלאכה אחרת אם הוא עמו במלאכה פטור השואל מנשבר
או מת: 14. אם שכיר הוא. ששכר בהמת חבירו לעשות בה
מלאכתו: כא בשכרו. כלומ' שכר הוא נותן לו ואינו דומה לשואל,
לפיכך פטור מאונסין, אבל בגניבה ואבידה הוא חייב כשומר שכר. ויש
מי שאומר שאף בגניבה ואבידה הוא פטור ואינו חייב אלא⁽¹⁰⁾ בפשיעה
כשומר חנם. מחלוקת ר' מאיר זר' יהודה בבבא קמא⁽¹¹⁾: 15. אשר
לא ארשה. שאם ארשה חייב סקילה כדכת' במשנה תורה⁽¹²⁾:
מהר ימהרנה. כמוהר הכתולות. חמשים כסף. באונס את
הכתולה [וגו'] ונתן⁽¹³⁾ לאבי הנערה חמשים כסף, והוא הדין למפתה:
17. מכשפה לא תחיה. לפי שדרך נשים מכשפניות לעשות
מעשיהן בסתר במחבואות במערות כמו שמצינו בשמונים נשים

(1) ונ' הוספתי אני, כי רצה רשבים לציין את הפסוק הזה מתחלתי עד
תיבת אבדה וקיצר בכתיבה או הוא או הבית אחריו. — (2) כן נראה לי להוסיף
ע"פ דברי רש"י ומגן לשון רשבים. — (3) בכ"י בטעות: ונשבה. — (4) בכ"י:
הבהמות. — (5) מלכים א' יג, כח. — (6) הפירוש לשתי התיבות אין רואה חסר
בכ"י. ולכן נסיתי להשלים דברי רשבים על פי פירוש רש"י אשר בדרכי הלך
כפעם בפעם. — (7) עמוס נ, יב. — (8) בכ"י: טרפה. — (9) בבא מציעא דף צה
ע"ב. — (10) בכ"י: אבל. — (11) דף מה ע"ב. — (12) דברים כב, כד. —
(13) דברים כב, כט.

באשקלון שתלה שמעון [בן שטח¹]. לכן הוא אומר לא תחיה, לא תתיאש מלחקור אחריהם, לא תניחם לחיות על ידי עצלות אלא חקור אחריהן להורגן: 19. זכה לאלהים. פתח. אבל לאלהים משמע לשמו של הק. לאלהים, לאותם שאמרתי לך² לא יהיה לך אלהים אחרים: 20. לא תונה בדברים. שהרי בממון כת³ לא תונו איש את אחיו. והוא הדין לכל ישראל אלא שדיבר הכתוב בהווה שיכול להונות את הגר במעשה אבותיו ועל מעשיו בניו⁴: ולא תלחצנו. לעשות מלאכתך לפי שהוא בלא גואל כדכת⁵ וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים [לוחצים, כלומר] מעבדים, אותם: כי גרים הייתם. כמו שמפורש לפנינו⁶ ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם. ולפי שצרתו מרובה עונשו מרובה: 21. לא תענון. כמו⁷ למען ענותו בסבלותם. ודיבר הכתוב בהווה⁸: 23. והיו נשיכם וגו'. מדה כנגד מדה: 24. לא תהיה לו בנושה. כשיגיע זמן הלואה לגבות אל תדחק אותו לקחת משכון כדכת¹⁰ והנושה בא לקחת וגו'¹¹ או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. כל נושה כשמגיע הזמן בא לקחת משכון: לא תשימון עליו נשך. למען הרחיב את זמנו¹²: 25. אם חבל תחבל. על ידי בית דין כדכת¹³ בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אותו¹⁴ החוצה. אבל אתה¹⁵ לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו וזהו¹⁶ לא תהיה לו כנושה: עד בא השמש. כל היום השיבהו לו. כי חכמים פירשוהו¹⁷ בכסות יום: 26. ושמעתי כי חנון אני. אע"פ שמן הדין יש לו משכון ואינו חייב להחזירו אלא לפני משורת הדין ולא היה לי¹⁸ לשמוע צעקתו אם לא מפני שרחום וחנון אני. אבל למעלה אצל אלמנה ויתום לא תענון שכת'¹⁹ שמוע אשמע צעקתו, הואיל ומן הדין שומע הק' צעקתו, לפיכך לא

(1) סנהדרין פרק ו' משנה ד'. — ותיבת בן חסרה בכ"י. — (2) כ, ג. — (3) ויקרא כה, יד. ושם הנוסחא: אל תונו. ותיבת עמיתו נכתב ונמחק בכ"י קודם תיבת אחיו הראויה, והכותב החליף וחיבר פסוק ויקרא כה, יז עם פסוק יד שם. — (4) בכ"י: בנרות. ומקור הדבר במכלתא ובבבא מציעא דף נח ע"ב. — (5) ג, ט. ודעתי גם על ו, ה. — (6) כנ, ט. — (7) א, יא. ורצה לומר לא תענון לעשות מלאכתכם. — (8) אבל אסור העיני בכל אדם. — (9) נדרים דף לב ע"א. — (10) מלכים ב' ד, א. — (11) ישעיה נ, א. — (12) פירוש תיבות לא תשימון וגו' בא בכ"י אחרי המאמר הבא. — (13) דברים כד, יא. — (14) אליך את העבוט צ"ל. — (15) דברים כד, י. — (16) האמור כאן בפסוק הקודם. — (17) בבא מציעא דף קד ע"ב. — (18) בכ"י: לו. — (19) בפסוק ככ.

כתב שם כי חנון אני: 26. אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר. דבר הכתוב בהוזה, לפי שהמלכים והדיינים דניי ממונות ונפשות, רגילים בני אדם לקללם. וכן הוא אומר (1) גם במדעך מלך אל תקלל וכן הוא אומר (2) כי קללת אלהים תלוי, כשרואין את האדם תלוי מקללין את הדיינים לכך ציוה (3) לא תלין נבלתו: 28. מלאתך ודמעך לא תאחר. והו שכת' (4) ראשית דגך תירושך ויצהרך: המלאה. תרומת התבואה, כדכת' (5) המלאה הורע: ודמעך. הוא התירוש ושמן וית יצהר שהם צלוליין כעין דמעה ומוקקים. וכן פירש מנחם (6): לא תאחר. אלא [תתננה] ראשית ותחילה לכל המעשרות: בכור בניך. כן תעשה לשורך וגו'. כל אילו ענייני ראשית הם: 30. ואנשי קודש. שלא לאכול דבר טמא כגון טריפה. וכן כת' בולא תאכלו כל נבלה וגו' (7) כי עם קדוש אתה:

כג. 1. לא תשא שמע שוא וגו'. כמו שהעד מוזהר (8) לא תענה ברעך עד שקר, כמו כן הדיינים מוזהרין שלא לקבל עדות ולשמע שקר אלא (9) ודרשת וחקרת. ואפי' אם יש שני עידי שקר, אל תצטרף עמהם להעיד כמותם (10) ואע"פי שיגמר [הדין] על פיהם כי אין מכחישים: 2. לא תהיה אחרי רבים לרעות. אם הם דנים שלא כדין לפי דעתך, ואע"פי שלא יאמינו לך כי אם למרובים: ולא תענה על דיברי [ריב] לנטות אחרי רבים להטות משפט. ואפילו כשהם מוכים אדם ופוטרין ממיתה (11): 3. ודל לא תהדר. כדכת' (12) ולא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול אלא בצדק תשפוט עמיתך: 5. חמור שנאך. דיבר בהוזה (13): עווב תעווב. לשון סיוע וחיווק כדכת' (14) ויעובו (את) ירושלים עד החומה, (15) ואפס עצור ועווב: 7. מדבר שקר תרחק. אם נראה בעיניך דין מרומה ועדים רמאים ואין אתה יכול להכחישן התרחק מאותו הדין ואל תדין בו כלל. ואע"פי כן אם הוא נקי וצדיק כדין, שכבר נגמר הדין (16)

(1) קהלת י, כ. — (2) דברים כא, כג. — (3) שם. — (4) דברים יח, ד. — (5) דברים כב, ט. — (6) במחברת דמע בדרך 65 כתב על הפסוק הזה: הוא התירוש הצה והמוקק אשר אין בו שמרים. — (7) דברים יד, כא. ושם כתוב: לא תאכלו כל נבלה. — (8) כ, יג. — (9) דברים יג, טו. — (10) והו פירוש של אל תשת ירך עם רשע. — (11) כפירוש רש"י במקצת. — (12) ויקרא יט, טו. ושם כתוב: לא תשא וגו'. — (13) ר"ל חמור רובץ והוא הדין לכל דבר אשר יצר לשונאך, תמיד תעוור לו. — (14) נחמיה ג, ח. — (15) דברים לב, לו. — (16) כ"י: הדין הדין שתי פעמים.

לזכות, אל תהרגו עוד, מאחר שכבר קיבלת העדים וגמרתה הדין ולא נתתה לבך על זה עד לסוף, שאם אתה הצדקתו, אני לא אצדיקנו [כי רשע הוא] וחייב מיתה כדכתיב⁽¹⁾ והאלהים אינה לידו: 8. יעור פקחים. אצל פיקוח עין נופל לשון עיוון, ואצל צדק סילוף⁽²⁾: 10. ואספת את תבואתה בביתך ולא תניחנה הפקר אלא בשביעית תשמטנה, שלא תורע, ונמשתה, שלא תאסוף תבואתה: 11. לכרמך (ל) לזיתך. כמו מן תבואה. דרך המקרא להזכיר דגן ותירוש ויצהר והוא הדין לכל אוכלין שהן גידולי קרקע כדכתיב בפרשת בהר סיני⁽³⁾: 13. ובכל אשר אמרתי אליכם מיום התחלת הדברות עד⁽⁴⁾ עכשיו תשמרו. חוזר ושונה וכופל אוהרותיו. ורבותינו דרשו⁽⁵⁾ לרבות שבתת כלים: 16. וחג הקציר. והוא חג השבועות שמקריבין בו קרבנות הכתובים בפרשת שור או כשב ושתי הלחם שהם מנחה חדשה⁽⁶⁾: בכורי מעשיך. להתיר חדש במקדש⁽⁷⁾: וחג האסיף. חג הסוכות בשעת אסיף אשר מלאו הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר וציוה הכת' לישב בסוכות לזכרון, כי במדבר ישבו באהלים ולא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש ויצהר כמו [שהיה להם אחרי כן בארץ ויודו]⁽⁸⁾ על זאת להק'. הרי שלשה רגלים תלוים כולם בפירות הארץ, אביב וקציר ואסיף: 17. האדון י"י. והארץ שלו. שלא יחמוד [איש] את ארצך בעלותך לראות כמו שמפורש בפרשת כי תשא⁽⁹⁾ שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון י"י אלהי ישראל. וסמך ליה כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וגו'. וכן בכל מקום לפי ענין מעשה הק' שבפרשה קורא את הק'. וגם רבותי⁽¹⁰⁾

(1) כא, יג. — (2) בכ"י: סילוף. — (3) ויקרא כה, ו. ור"ל ששם כתוב כל תבואתה. — (4) בכ"י: או עכשיו. — (5) שבת דף יח ע"א. — (6) ויקרא כג, טו—כ. — (7) כדברי רש"י. — (8) שש תיבות המסוגרות הוספתי על פי דברי רשב"ם לויקרא כג, טז. והן כמספר העולה לשורה אחת בכ"י שלט, ונמצא שם תיבת כמו בסוף שורה, והשורה הבאה אחרי כן מתחלת בתיבת על, והמדפסים הראשונים המגידו תיבות כמו על זאת להק' לפי שלא הבינום, ובאו המדפסים האחרונים והשמיטו גם אותן, וכן לא יעשה. — ומצאתי סמך להגהתי בפירוש כ"י העברי סימן 40 אשר בעיר האמבורג שהביא בקיצר פירוש רשב"ם ולא הזכיר שמו וכתוב שם: וציוה הכתוב לישב בסוכות לזכרון כי במדבר ישבו באהלים לא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש כמו עכשיו ע"כ יודו להק' על כל הטובה וגו'. — (9) לך, כג—כד. — (10) מקום הדרשה הזאת לא ידעתי.

דרשו¹) הגה הארון י"י צבאות מסעף פאורה, בכל מקום שאתה מוצא את הלשון הוה מוציא דיוורין ומכנים דיוורין: 18. לא תזבח על חמץ. שתהא השבתת שאור קודמת לוואו שעות²) של ארבעה עשר שהוא זמן שחיטת הפסח בין הערבים משבע ולמעלה: חלב חגי. הפסח כת³) בו⁴) ולא תותירו ממנו עד בוקר והוא הדין לאימורין: 19. ראשית ביכורי אדמתך משבעת המינין האמורים בפרשת כי תבא⁵) ולקחת מראשית כל פרי האדמה. בעלותך ברגלים או תביא ביכורין: לא תבשל גדי בחלב אמו. דרך העוים ללדת שני גדיים יחד, ורגילים היו לשחוט אחד מהם, ומתוך שרוב חלב בעוים כדכת⁶) ודי חלב עוים ללחמך וגו', היו רגילים לכשלו בחלב האם, ולפי ההוה דבר הכתוב. וגנאי הוא הדבר ובליעה ורעבתנות לאכול חלב האם עם הבנים. ודוגמא זו באותו ואת בעו⁷) ושילוח הקן⁸). וללמדך דרך תרבות צוה הכתוב. ולפי שברגל היו אוכלין בהמות הרבה, הזהיר בפרשת הרגלים שלא לכשל ולא לאכול גדי בחלב אמו והוא הדין לכל בשר בחלב כמו שפירשו רבותינו בשחיטת חולין⁹): 20. שולח מלאך וגו'. כדכת' ביהושע¹⁰) כי אני שר צבא י"י עתה באתי להושיע את ישראל: 21. אל תמר בו. מגורת¹¹) אם המר ימירנו. ואם הוא דגש¹²), הרי הוא [מגורת]¹³) וריחו לא נמר כמו¹⁴) אל תפל דבר מגורת נפל. אבל אינו מגורת סרבנות מן¹⁵) מרה מרית¹⁶), שאם כן היה לו לומר אל תמרה כמו¹⁷) כל איש אשר ימרה את פיך: כי שמי בקרבנו. כשמי הוא מצוה לכם. אבל לשאת לפשעכם אין בידו רשות: 23. כן ילך. שהרי ילך: 24. כי הרס תהרסם. מדעתי¹⁸) הנהתיו תהרסם משקל דגש מעוריי ושיבשתי כפרי צרפת שנקוד בהם תהרסם והוא משקל רפי כמו¹⁹) הרג תהרגנו אבל מאחר [כי] הרס משקל דגש צריך לומר כמו כן משקל דגש תהרסם דוגמת שפר תשפר. ושוב מצאתי בכל סיפרי אספמיא ואשכנו כמו שהגדתי משקל דגש²⁰): 25. והסירותי

(1) ישעיה י, לג. — (2) בכ"י: לשעות. — (3) בכ"י: כתבנו. — (4) יב, י. — (5) דברים כו, ב. — (6) משלי כו, כו. — (7) ויקרא כב, כח. — (8) דברים כב, ו. ז. — (9) דף קג. — (10) ה, יד. — (11) ויקרא כו, לג. — (12) מזה תראה כי בקצת ספרי צרפת לא היה דגש במים. — (13) כן נראה להוסיף. והמקרא בירמיה מח, יא. אבל טעה רשבים לחשוב כי נמר מבנין הקל. ע' RSBM דף 137 הערה 10. — (14) אסתר ו, י. — (15) איכה א, ב. — (16) כמו שפירש רש"י. — (17) יהושע א, יח. — (18) בכ"י: ומדעתי. — (19) דברים יג, י. — (20) ע' RSBM דף 59 הערה 2. —

מחלה. שבאה על ידי מים רעים כמו שפירשתי במדה⁽¹⁾: 26. לא תהיה משכלה, ואפילו בגודלו לא ימות, אלא את מספר ימיו אמלא לבא בכלח אלי קבר⁽²⁾: 27. את אימתי. ⁽³⁾ חתת אלהים על בעלי מלחמתך: והמותי. והממתי מהומת קולי כדכתיב⁽⁴⁾ וירעם יי בקול גדול על פלשתים ויהומם וכן⁽⁵⁾ בברק ויהום. כמו מן סבב סבותי. אבל לשון מיתה יאמר וְהַמְתִּי⁽⁶⁾: 31. וְשָׁתִי כמו וְשָׁתִי. וכן⁽⁷⁾ פָּרַתִּי ברית כמו פָּרַתִּי: מים סוף. שהוא כתחילת מורח ארץ ישראל כמו שאוכיח בפרשת אלה הדברים⁽⁸⁾: עד ים פלשתים. שהוא במערב כדכתיב⁽⁹⁾ ופלשתים מאחור: וממדבר⁽¹⁰⁾. שהלכו בו ישראל מדרום: עד הנהר. נהר פרת בצפון. כדכתיב⁽¹¹⁾ מצפון תפתח הרעה. כי בכל בצפון:

כד 1. ואל משה אמר. ⁽¹²⁾ מומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים ויאמר יי אל משה כה תאמר אל בני ישראל, כל הפרשיות הללו עד כאן ביום ששמעו עשרת הדברים. ואל משה אמר לבדו בשעת ירידתו בו ביום עלה אל יי למחר אתה ואהרן וגו' ואחר כן מיד ירד משה ויספר לעם את כל דברי יי וגו'⁽¹³⁾ ולמחר בנה מזבח והקריב קורבנות ובו ביום עלה ויכסהו הענן ששת ימים וגו'. ואל משה אמר מלאך עלה אל יי. מדלא כת' אלי⁽¹⁴⁾ כמו שכת' לפנינו⁽¹⁵⁾ [עלה] אלי ההרה: 4. לשנים עשר שבטי ישראל. להעיד שכולם נתרצו בקיום הברית: 5. את נערו. בכורות: 7. ספר הברית. דכתי' למעלה⁽¹⁶⁾ ויכתוב משה וגו' נעשה ונשמע. נעשה מה שדיבר וגם נשמע מה שיצונו עוד מכאן ולהבא ונקיים: 10. ויראו את אלהי ישראל. כעין⁽¹⁷⁾ וראיתה את אחורי: לבנת. לוכן⁽¹⁸⁾: וכעצם. מראה, כמו⁽¹⁹⁾ אדמו עצם מפנינים:

(1) טו, כה, כו. — (2) השתמש בדברי המקרא אויב ה, כו, ובכ"י בטעות: ואפילו בגודלו... לא בא בכלח אלא קבר! — (3) כדברי המקרא בראשית לה, ה. — (4) שמואל א' ז, י. — (5) שמואל ב' כב, טו. — ובכ"י: בברק ויהום. — (6) כדברי רש"י. — (7) תהלים פט, ד. — (8) לדברים א, א לתובות מול סוף. ובכ"י שמוכיה במקום שאוכיח. — (9) ישעיה ט, יא. — (10) בכ"י בטעות: ומדבר. — (11) ירמיה א, יד. — (12) ר"ל מן המקרא המתחיל ומשה נגש אל הערפל וגו' והלאה. והוא כ, כא, כב, והמדפיסים לא הביעו והדפיסו משה במקום מומשה, ותיבות אל בני ישראל נעתי כבר בכ"י ממקומם ונסתבו אחרי עד כאן. — (13) בכ"י בא כאן על ידי השנות דברים: ואחר כן מידר. וראה RSBM דף 33 הערה 1. — (14) בכ"י: אלא. — (15) בפסוק יב. — (16) בפסוק ד. — (17) לז, כג. — (18) כר סעדיה שהביא ראב"ע. — (19) איכה ד, ג.

לטהר. כשהשמים ברורים⁽¹⁾ בלא עננים: 11. ואל אצילי זקני
[בנין ישראל לא שלח הק' ידו. אע"פ שראו את אלהי ישראל⁽²⁾ כמו
שכת'⁽³⁾ כבלע את הקדש ומתו. וכן באנשי בית שמש⁽⁴⁾ כי ראו
בארון י"י. וכמשה מצינו⁽⁵⁾ כי ירא מהביט. וכאן חלק להם הק'
כבוד ומפני כריתות הברית נראה להם כמו שפירשתי בכרית בין
הכתרים⁽⁶⁾ אשר עבר בין הגורים האלה. וכת' שם⁽⁷⁾ ביום ההוא
כרת י"י את אברם⁽⁸⁾ ברית וגו' וכן לפנינו בכריתות ברית פרשת
כי תשא⁽⁹⁾ וראית את אחורי. וכת' ⁽¹⁰⁾ ויעבור י"י על פניו וגו' וכת'
בתריה⁽¹¹⁾ הנה אנכי כורת ברית: ויאכלו וישתו. העולות
הקריבו והשלמים אכלו שכת' למעלה⁽¹²⁾ ויזבחו וזבחים שלמים:
12. אשר כתבתי. הלוחות מכתב אלהים שנתן לו בסוף ארבעים:

ויקחו לי תרומה:

פרשיות של משכן חשן ואפד אם אקצר בפרושן ימצאו
בפרושי רבנו שלמה אבי אמי זצ"ל:
כה. 2. תרומה. הפרשה מממונם⁽¹³⁾. 4. ותולעת שני. צמר
הצבוע בצבע אדום קרוי תולעת. והצבע קרוי שני. כדכת'⁽¹⁴⁾ אנשי
חיל מתולעים. מלובשים בגדים צבועים. וכן⁽¹⁵⁾ האמונים עלי תולע.
בגד צבוע. וכן מוכיח⁽¹⁶⁾ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם
יאדימו כתולע כצמר יהיו. השני והשלג סם של צבעים זה אדום
וזה לבן. אבל [התולע]⁽¹⁷⁾ והצמר שניהם צמר אלא שהתולע צמר
צבוע והצמר הוא לבן בלא צבע: ושש. פשתן. אבל שאר המינים
הם צמר צבוע: ועוים. מטה של שערי עוים: 6. לשמן המשחה.
מפורש בכי תשא⁽¹⁸⁾: ולקטרת הסמים. כלומ' לצורך קטורת

(1) בכ"י: ברור. וחסר קו הקיצור בסוף התיבה (ברור). — (2) בכ"י בא כאן
כפל דברים. ע RSBM דף 33 הערה 1. — (3) במדבר ד, כ. — (4) שמיאל
א' ו, יט. — (5) ג, ו. — (6) בראשית טו, יז. — (7) שם פסוק יח. — (8) בכ"י:
אברהם, שלא בדברי הכתוב. — (9) ר"ל בכריתות ברית של פרשת כי תשא
לז, כג. — (10) לד, ו. — (11) לד, י. וע"ע דבריו לז, יח. — (12) בפסוק ה.
(13) בכ"י: ממונם. — (14) נחום ב, ד. — (15) איכה ד, ה. — (16) ישעיה
א, יח. — (17) תיבת התולע חסר בכ"י. — (18) ל, כג — כה.

הביאו סמים כדכת' בקמרת קח לך כמים בכי תשא⁽¹⁾: 7. מלואים. שהאבן ממלאה עומק המשבצת כעין אבני הטבעות: 8. מקדש. לשון מועד⁽²⁾ שאתקדש ואודמן אליהם לדבר מתוכו⁽³⁾ כדכת' ונועדתי שמה לבני ישראל: 9. ככל אשר אני מראה. ככל הדמויות⁽⁴⁾ של כלים ושל בניינים הראה לו ממש הק' למשה כמו שמצינו ביחוקאל כבנין ב' שהראהו בבבל [ב]מראות אלהים⁽⁵⁾ וגם בדיבור הראה לו ופי' לו כמה שכת'. וכן מוכיח לפנינו⁽⁶⁾ ככל אשר אתה מראה בהר. אם בדיבור לכה. היה אומר אשר אתה מראה, למה הוצרך לומר בהר: 10. ועשו ארון עצי שטים. לפי שהוא דבוק ארון של עצי שטים לכך⁽⁷⁾ נקוד חטף פתח. ואע"פי שבמעשה בצלאל מצינו שעשה תחילה משכן ואחר כך כלים, ארון ומעורה ושולחן, שהיכן יבנים את הארון והשולחן כל זמן שאין משכן עשוי? אלא בציוי הוצרך לפרש עשיית הארון והשולחן ותחלה, שבשביל הארון שהוא עיקר של ועשו לי מקדש הוצרך לעשות משכן⁽⁸⁾: 11. זהב טהור. מזוקק: 12. ויצקתה לו. בולטין מגוף הארון ולא מחוברות: ושתי טבעות מן הארבע טבעות: על צלעו⁽⁹⁾ האחת. מצד רחבו, שהרי בולטין היו הבדים לצד ההיכל. ובעל כרחך ארכו של ארון מצפון לדרום והבדים ממזרח למערב: 16. את העדות. הלוחות שהם עדות וברית בין הק' לישראל, ולכך נקראו⁽¹⁰⁾ לוחות הברית: 17. כפרת. לשון כסוי: אמתים וחצי ארכו וגו'. כמדת ארכו ורחבו של ארון: 18. כרובים. עופות. כדכת'⁽¹¹⁾ את כרוב ממשח⁽¹²⁾ הסוכך, עוף גדול בעל כנפים. וחכמים פירשו⁽¹³⁾ פני תינוק: מקשה. מעובי זהב הכפורת. הקישו בקורנס להבליט ממנו כרוב ולא נתחבר שם: 19. מקצה. מאמצעית גבול רחבו של כפורת שיהיו פני שכינה הנראה עליו לצד ההיכל: 20. למעלה. לצד ראשיהם: ופניהם איש אל אחיו. שזה הוא אל אמצעית הכפורת יהיו פני הכרובים: 25. מסגרת. כעין לכזבוק שעושין

(1) ל, לד—לה. — (2) עיין דבריו י"ג, — (3) בכ"י: מתוכו. — (4) כט, מג. — (5) בכ"י: הדמויות. — (6) כפל אותיות בא כאן בטעות בכ"י. ע' RSBM דף 37 הערה 2. — (7) כה, מ. ותיבת ככל לא נמצאה שם. — (8) בכ"י: למה במקום לכך. — (9) כדבריו ה' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן בבבלי ברכות דף נה ע"א המובאים בשינוי לשון בניספוח לדברי רש"י לקמן לה, כב. — (10) בכ"י: של צלע. — (11) דברים ט, ט. — (12) יחוקאל כה, יד. — (13) בכ"י: ממשך. — (14) כוכה דף ה ע"ב.

לשולחנות. ויש מרבתינו שאומרים⁽¹⁾ מסגרתו למטה היתה: 27 לעומת המסגרת. בשולחן למטה מן המסגרת יהיו הטבעות קבועות ולא במסגרת עצמה: 29 קערותיו. דפוס כעין תיבה פרוצה לעשות בו הלחם⁽²⁾: וכפותיו. לצורך שני בויכי לבונה כדכתב⁽³⁾ ונתת על המערכת לבונה זכה: קשותיו ומנקיותיו. מפורשין במנחות⁽⁴⁾. לפי שהיה הלחם⁽⁵⁾ שתיים מערכות שש המערכת זה על גב זה והיו מזולגות מכאן ומכאן לשולחן. וקשוות שהיו כחצאי קנים ממולג למולג והלחם על הקשוות, וכן בין לחם ללחם ששה זה על זה⁽⁶⁾ ולפיכך נקראין במקום אחר⁽⁷⁾ קשות הנסך, שמסככין על הלחם בין לחם ללחם: אשר יסך, בקשוות. כמו שפירשתי: 30 לחם פנים⁽⁸⁾. לפי פשוטו לחם הראוי לפני שרים, לחם נאה⁽⁹⁾, כדכתב⁽¹⁰⁾ ולקחת סלת ואפית אותה וגו' וכת' ⁽¹¹⁾ וישא משאת מאת פניו אליהם. וכת' ⁽¹²⁾ ולחנה יתן מנה אחת אפים, ⁽¹³⁾ חולק חד בחור, מקערה של פני אלקנה, החשובה נותנים לפני בעל הבית. כי את חנה אהב, לכך אפים, חשוב, וי"י סגר רחמה, לכך מנה אחת ולא שתיים ולא מנות הרבה כמו לפנינה שהיו לה בנים ובנות: 31 ועשית מנורת וגו'. להאיר על השולחן. כדכתב⁽¹⁴⁾ ואת המנורה נכח השולחן: מקשה. עשת⁽¹⁵⁾ והב לקח ופיצל בה קנים וגביעים בקורנם: ירכה. הוא הרגל הרחב של צד קרקע שעומד עליו כל המנורה: וקנה. הוא הקנה האמצעי שיוצאין ומתפצלין ממנו שלשה קנים מכאן ושלשה מכאן: גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו. בקנה האמצעי, שמכל כפתור יוצאים שני קנים כדכתב⁽¹⁶⁾ וכפתור תחת שני הקנים ממנה: 33. שלשה גביעים. חלולין⁽¹⁷⁾ כמין כוס, גומות גומות בקנה: משוקדים. כעין שקדים של בליטות בכותלי הגביעים, כעין שעושין כלי כסף מצוירין בליטות כעין כפות או כעין תפוחים שקורין

⁽¹⁾ מנחות דף צו ע"ב. — ⁽²⁾ קיצר דברי רש"י. — ⁽³⁾ ויקרא כד, ו. — ⁽⁴⁾ פרק יא משנה ו. — ⁽⁵⁾ ויקרא כד, ו. — ⁽⁶⁾ כפירוש הראשון בדברי רש"י ובלשון הכתוב בד"ה ו' א' כת, ז. אבל ע' תוס' מנחות דף צו ע"ב ד"ה לא היו שם סניפין. — ⁽⁷⁾ במדבר ד, ו. — ⁽⁸⁾ בכ"י: לחם הפנים, שלא כדברי הכתוב. — ⁽⁹⁾ ר' יוסף בכור שור בהשתמשו בפירוש רשבים כתב לפסוק הזה (ברך 140): והיה לחם גדול והדור לבא לפני המלך. — ⁽¹⁰⁾ ויקרא כד, ה. — ⁽¹¹⁾ בראשית מג, לד. — ⁽¹²⁾ שמואל א' א, ה. — ⁽¹³⁾ הם דברי התרגום שם. — וע"ע דבריו לעיל ב, ו. — ⁽¹⁴⁾ כו, לד. — ⁽¹⁵⁾ בכ"י: עושת. — ⁽¹⁶⁾ בפסוק לה. — ⁽¹⁷⁾ חלולין שם דבר הוא ופתרונו מקומות חלולים. והוא פירוש של גביעים.

קוליריק⁽¹⁾ ב"ל. ושוב שמעתי שכן מפרשים בנרבונא⁽²⁾ אמנדלויק⁽³⁾ ב"ל לשון שקדים: כפתור ופרח. באמצע כל קנה לנוי: 35. וכפתור תחת שני הקנים היוצאים ממנה, מקנה האמצעי שהוא עיקר המנורה: לששת הקנים שלשה פעמים וכפתור וכפתור וכפתור⁽⁴⁾. לא הוצרך לכתוב "בן" לששת הקנים⁽⁵⁾ כאשר כתב בפסוק ראשון⁽⁶⁾ לפי שמנה את כולם: 37. נרותיה. לוצש⁽⁷⁾ ב"ל שנותנים [שם] את השמן והפתילות: והעלה הכהן את נרותיה שבעה על שבעה הקנים: והאיר על עבר פניה. ידליק הפתילות אל עבר מול⁽⁸⁾ [פני] המנורה שזהו לצד השולחן שכנגדו כדכת'⁽⁹⁾ ואת המנורה נוכח השולחן וכן כתוב⁽¹⁰⁾ אל מול פני המנורה וארו שבעת הנרות, שכל שבעתן מאירין לצד השולחן שכנגדו לפניה: 38. ומלקחיה. שלוקחין בהן הפתילות ונותנין בנרות: ומחתותיה. בהטיבו את הנרות בבקר חותה בהן נחלי הנרות ומותר השמן שבנרות: 40. מראה. לשון מופעל על ידי אחרים, אמושטריין⁽¹¹⁾ ב"ל. אשר אתה מראה, ממש הראה לו תבנית המנורה, אמושטריין⁽¹²⁾ ב"ל. אבל ל"י הראה אליו, מעצמו, פוכרוין⁽¹³⁾ ב"ל:

כו. 1. ואת המשכן [וגו']. עשר יריעות התחתונות⁽¹⁴⁾ קרוין משכן, כי תחתיהם הארון מקום שהשכינה שורה: 3. חוברות. נתפרות יחד במחט: 4. מקצה בחוברת. בשפת יריעה החמישית: 6. וחברת. ע"י קרסים כלולאות תחבר שתי המחברות: והיה המשכן אחד. עשר היריעות הקרוין משכן יהיה עתה אחד: 9. וכפלת את היריעה השישית. כלומר חצייה תולה למטה אל מול פני האהל וחצייה של אחרונה תסרח על אחורי המשכן יותר מיריעת המשכן שתי אמות. כיצד? עשר התחתונות כשנתחברו יחד, ארכן ארבעים ורחבן עשרים ושמונה; והמשכן ארכו שלשים

(1) *couleurez (?) = colorés, farbig* (1) RSBM דף 94 סימן 24. —
 (2) בכ"י: בני רבונא. — *amondalez (?)*, gemandelt (3) RSBM דף 94 סימן 25. — (4) בכ"י: וכפתור וכפי וכפת. והבוונה כמו שהדפסתי. והמדפיסים לא הבינו ושינו בלא דעת. — (5) בכתוב הזה נכתב: לששת הקנים, ולא: בן לששת הקנים. — (6) בפסוק לג. — *Luces, Lampen* (7) ע' ספרי על רשבים דף 94 סימן 26. — (8) השתמש בתיבת מול לפרש תיבת עבר. — (9) כו, לה. — (10) במדבר ח, ב. — *es mostrez, wirst zu sehen veranlasst* (11) RSBM דף 95 סימן a. — (12) *a mostrez, hat gezeigt* ע"ן שם סימן b. — (13) *ful veduz*, ע"ן שם סימן c. — (14) בכ"י: ח התחתונות. ומה נולדה טעות בעל קרן שמואל והמדפיסים האחרונים.

אמות, כי לעשרים קרש שבצפון ועשרים שבדרום יש שלשים אמה, כי רוחב הקרש אמה וחצי; כשפורשן⁽¹⁾ על המשכן ארכן לאורך המשכן שלשים אמה, והרי עשר אמות תלויות אחורי המשכן; ולצד צפון ולצד דרום מן העשרים ושמונה אמות עשר על המשכן ולצדדין תלוין תשעה מכאן בכותל צפוני ותשעה בכותל דרומי. וכשפרש עליהן⁽²⁾ יריעות עזים שהן ארכן ארבעים וארבעה, חצי היריעה שהן שתי אמות נכפלות למטה⁽³⁾ והשלשים על המשכן, וי"ב הנותרות העשר מהן תלויות אחורי המשכן בשוה ליריעות התחתונות, וחצי היריעה העודפת, שהן שתי אמות, יותר מן התחתונות. וכשפורש רחבן⁽⁴⁾ שהוא שלשים אמה לאחר שנתחברו, או על⁽⁵⁾ רחבו של המשכן מהן עשר אמות, ועשר אמות תלוין לצד צפון וכן לצד דרום, ונמצאו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן על התחתונות, שהן ננדרות תשע מכאן [ותשע מכאן], ואילו עשר, וזהו שכת'⁽⁶⁾ והאמה מזה והאמה מזה וגו': 13. על צדי המשכן, לכסות האמה של אדנים עד הקרקע. שהרי גובה⁽⁷⁾ הקרשים עשר אמות עם האדנים: 14. ומכסה עורות תחשים מלמעלה. מלמעלה של עורות אילים. וכן פשוטו משמע. ויש מפרשים כן כמס' שבת⁽⁸⁾: 15. עצי שטים עומדים, וקופן נותנין אותן⁽⁹⁾ ולא שוככים: 17. שתי ידות לקרש האחד. חרוצין היו הקרשים באמצעיתן להניח שתי ידות בהן; משולבות הידות זה כנגד זה. וכל סביב הידות היה הקרש חרוץ⁽¹⁰⁾ מכל צד כדי שיכנסו הידות⁽¹¹⁾ של כל קרש וקרש בתוך שני אדנים שתחת הקרש האחד. וגם האדנים היו חלולים להכניס בהן הידות: 22. ולירכתי המשכן תעשה ששה קרשים שהן תשע אמות מצפון לדרום. נשאר חצי אמה בקרן מערבית אצל הצפון מכאן ואצל הדרום מכאן אויר, ובאין שתי הקרשים של מקצועות שהן אמה וחצי וממלאין אחת לצד צפון חצי אמה והאמה מן הקרש ממלא ומשוה המשכן ומכסה את עובי קרש צפוני, וכן אמת קרש השני מכסה עובי קרש דרומי, ונמצא האויר שבתוך המשכן עשר אמות רוחב ופגם של מקצועות מכוסה ושוה

⁽¹⁾ בכ"י: כשפורשם. — ⁽²⁾ בכ"י: עליהם. — ⁽³⁾ אל מול פני האהל ככפסוק ט. — ⁽⁴⁾ בכ"י: רחבו. — ⁽⁵⁾ בכ"י: כל, — ⁽⁶⁾ בפסוק יג. — ⁽⁷⁾ בכ"י: גובה. — ⁽⁸⁾ דף כח ע"א. — ⁽⁹⁾ בכ"י: אותן. — ⁽¹⁰⁾ בכ"י: חרוץ. — ⁽¹¹⁾ בכ"י: והידות.

מכאן ומכאן ומרובע לגמרי זוויות המשכן מבחוק: 26. בריחים [וגו']
 חמשה. חמשה טבעות בכל קרש מבחוק זה תחת [זה] להכניס
 בהן הבריחים מלבד הבריח התיכון שבתוך הקרשים שהיו נקובים
 כולם להכניס הבריח התיכון בתוכם בתוך חלל הקרשים. הרי
 האדנים מלמטה והבריחים החיצונים ובריח התיכון. הרי חזק
 התיכון בתוכם בתוך חלל נקבי הקרשים גדול. לפי פשוטו של מקרא
 שלשה בריחים תיכונים היו, אחד בצפון ואחד בדרום ואחד במערב
 מן הקצה אל הקצה מקצה כותל צפוני לקצהו השני וכן בדרום
 וכן במערב, ועל ידי המקצעות נתחבר כל המשכן כל שלש כתליו
 יחד, שהרי בריחי הצפון והדרום⁽¹⁾ נכנסו גם במקצעות, שהרי אמה
 מן המקצוע מכסה עובי קרש של מקצוע השני, והרי קבועים ראשי
 הבריחים של צפון ודרום במקצעות. ולפי דיברי רבותינו⁽²⁾ בריח
 התיכון מתעגל בתוך שלשה הכתלים מן הקצה אל הקצה על
 ידי נס: 31. פרכת. לפי ענינו לשון מחיצה והבדלה בין בית
 לבית: מעשה חושב. אומן⁽³⁾. כעין מעילים ציוריהן מעשה אורג⁽⁴⁾.
 אבל רוקם ציור מטה במחט מבחוק⁽⁵⁾: 32. וויהם. כעין מולג⁽⁶⁾
 בעמודים, קבועים להכניס בהם שפת הפרוכת מלמעלה⁽⁷⁾: 33. ונתת
 את הפרכת תחת הקרסים של זהב, שהם לסוף עשרים אמה
 של יריעות הפרוסות בתחילת המשכן. כי המשכן ארכו שלשים
 והקרסים באמצע של ארבעים אמה של עשר יריעות, נמצא מן⁽⁸⁾
 הפרכת עד פתח מורח עשרים של הזבל, וממנו לצד מערב עשר
 אמות של בית קדשי הקדשים: 36. מסך לפתח האהל. שאין שם
 יריעה לבד חצי היריעה הכפולה למעלה: מסך. כמו מסך. וכן
 מגן, מגן. לפי אפילו כשהן דבוקין אינן נחטפין בראשיתם לפי שהן
 לשון פועל כדכתב⁽⁹⁾ מסך פתח אהל מועד, מגן של פתח. וכן⁽¹⁰⁾ מגן
 שאול בלי משוח בשמן. אבל דָּבַר דָּבַר שהוא שם דבר כשהוא
 דבוק נקוד בחטף⁽¹¹⁾ דָּבַר זבח השלמים⁽¹²⁾ דָּבַר השמיטה:

(1) בכ"י: והרום, — (2) שבת דף צח ע"ב בבב"תא, ולא בבב"תא דמלאכת
 המשכן (ע"רש"י). — (3) ר"ל חושב הוא שם האימן ולא שם האומנות וכדברי
 רש"י לתיבת רוקם בפסוק לו. — (4) כפירוש רש"י לתיבת חושב בפסוק א. —
 (5) כפירוש רש"י לפסוק לו. — (6) בכ"י: מדלג. כי אותיות ד' ו' הדומות
 נחלפו. — (7) בכ"י בא המאמר הזה אחר פירוש פסוק לו. — (8) בכ"י:
 עד הפרכת. — (9) כמדבר ד, כה, ובכ"י: האהל מועד. — (10) שמואל
 ב' א, כא. — (11) כמדבר ז, פח. — (12) דברים טו, ב.

כו. 1. ועשית את המזבחה. מובח החיצון שבעורה: 2. ממנו תהיינה קרנותיו. ולא מחוברות: 3. ויעיו. שקורין וודיל⁽¹⁾ ב"ל לקבץ בהן הדשן ולתת אותו בתוך סירותיו להוציא בהן הדשן כאמור בצו את אהרן⁽²⁾: ומזרקותיו. לקבל דמי הקרבנות לזרוק על המזבחה: ומולגותיו. לקחת בהן איברי הקרבנות ולהפכן על גחלי המערכה להקטירן: ומחתותיו. לחתות בהן גחלים כדכתב⁽³⁾ לחתות אש מיקוד. ⁽⁴⁾ היחתה איש אש בחיקו: 4. מכבר. ככברה. כדכתב⁽⁵⁾ כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ: 5. כרכב. כניסת המזבחה שמתקצר למעלה ללכת על אותה הכניסה סביב המזבחה, וגם בהלכה קרוי כן בשחימת חולין⁽⁶⁾ עד שיכרכב, בליטות וציורין שבכלים⁽⁷⁾ וגומות שעושין בהן קרויין כן: עד חצי המזבחה. להבדיל בין דמים העליונים לתחתונים. וסימנך⁽⁸⁾ עולת העוף למעלה חטאת העוף למטה. וכבהמה למפרע⁽⁹⁾ חטאת למעלה ועולה למטה. הכל כמסכת זבחים⁽¹⁰⁾: 8. נבוב לוחות. חלול. וכן⁽¹¹⁾ ואיש נבוב ילבב. וכשחונים ממלאין אותו עפר ואחר כך מקריבין עליו: 9. קלעים. פי' מנחם⁽¹²⁾ ענין יריעות המה. ומחלוקת שנייה⁽¹³⁾ פירש⁽¹⁴⁾ וקלע עליהם מקלעות כרובים, ⁽¹⁵⁾ מקלעת פקעים, ענין פיתוח המה. ואני אומר כי יש לומר שאף קלעים של הצר המשכן היו עשוין בענין מקלעות וציורין: 10. וחשוקיהם מוקפים כסף. פתרונו לפי ענינו: 12. עמודיהם עשרה⁽¹⁶⁾. לכל חמש אמות של פרשה תמצא עמוד אחד: 14. וחמש עשרה אמה קלעים לכתף. לצד מזרח בכניסת העזרה שיש רוחב חמשים אמה מ"ו אמה מצד זה קלעים, וכן לצד השני, ומסך עשרים באמצע. הרי חמשים אמה מכוסים: 18. ורוחב חמשים בחמשים. כיצד? החצר אורכו מאה אמה ממזרח למערב שהרי כותל צפוני מאה אמה קלעים. וכן דרומי. ומצפון לדרום חמשים

(1) *vadil* או *vedil* ובל"א *Feuerschaufel*. עין RSBM דף 95 סימן 28. —
 (2) ויקרא ו, נ. ד. — (3) ישעיה ל, ד. — (4) משלי ו, כו. — (5) עמוס ט, ט. —
 (6) בחולין דף כה ע"א לפי גרסתנו: כל שעתיד... לכרכב. — (7) בכ"י: שבכלי. — (8) לתחלת דברי הסימן יש עוד הוראה אחרת כי העוף עולה למעלה בכנפיו כי יעופף על פני השמים, ונקל בזה לזכור כי עולת העוף למעלה וכל הנשאר יקל בזה לזכרון בני אדם. — (9) ר"ל נהפוך הוא. — (10) אולי דעתו על זבחים דף נג ע"א. — (11) איוב יא, יב. — (12) במחברת קלע II. — (13) בדפוס במחברת קלע III. — (14) מלכים א' ו, לב. — (15) שם ו, יח. ובכ"י: מקלעות. —
 (16) בכ"י: עמודיהם עשרים, בטעות.

אמה רוחב החצר. ומשכן ארכו שלשים ורוחבו עשר. העמיד המשכן על שפת חמשים מן המאה⁽¹⁾ ונשאר חצר מן [המזרח⁽²⁾] לפני⁽³⁾ המשכן חמשים בחמשים מרוכבים פנויים ובשלשת רוחותיו חצר עשרים אמה, שהרי ארכו שלשים, ונשארו אחריו למערב עשרים מן החמשים של אורך מאה אמה, ורוחבו עשר⁽⁴⁾ ונשארו לצד צפון עשרים מן החמשים רוחב, וכן לצד דרום: 19. יתירותיו. הקשורים בקלעים ותוחבין אותן בקרקע שלא ירגזון יריעות מלמטה לכאן ולכאן ברוח:

ואתה תצוה.

20. ואתה תצוה. למעלה הוא אומר⁽⁵⁾ דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה לפי שעה לצורך המשכן אבל כאן שציווי זה לכל הדורות לתת שמן למאור לכל שנה ושנה לכך הוא אומר ואתה תצוה, שינה הלשון, לפי שכל לשון צוואה⁽⁶⁾ לדורות היא. וכן הוא אומר בתורת כהנים⁽⁷⁾ ובספרי⁽⁸⁾ כי כל לשון ציווי אינו אלא מיד ולדורות: וך. בלא שמרים. הותים כתושים במכתשת כי [מן] המחוונים בריחים אינו וך כל כך: 21. לפרוכת לפני העדות: כח 4. ואלה הבגדים וגי. כולם מפורשים לפנינו: חשן. לפי ענינו ופשוטו כעין נרתק וכיס, שהרי כפול היה: ואפוד. לשון מלבוש שמתקשט בו ומכוסה בו האדם למעלה מכל בגדיו: תשבץ. כעין גומות גומות הוא עשוי: מצנפת. כובע בראש, כדכתי'⁽⁹⁾ וצניף מלוכה: ואבנט. אזור: לפי הפשט מכנסים לא הוצרך להזכיר כאן, שאינו מזכיר אלא בגדים הנראים העשויים לכבוד: 6. ועשו את

⁽¹⁾ בכ"י: מן האמה. — ⁽²⁾ בכ"י: ונשאר חצר מן המשכן וגי. ואין לו שחר. על כן הוספתי תיבת המזרח לפי הענין. — ⁽³⁾ הוספתי תיבת לפני על פי דברי אב"י בעירובין דף כ"ג ע"ב ודברי רש"י כאן בסוף ד"ה ורחב חמשים בחמשים. כי עליהם נלוו דברי רשב"ם. — ⁽⁴⁾ בכ"י: עשרים. והגיה בעל קרן שמואל.

⁽⁵⁾ כה, ב. — ⁽⁶⁾ בכ"י: צוואה. ואין זו דרך הכותב הוה ושעות נודמנה לו. — ⁽⁷⁾ בתחלת פרשת צו את אהרן. — ⁽⁸⁾ בתחלת הספר. — ⁽⁹⁾ ישעיה סב, ג. ובכ"י: לצניף מלוכה.

האפוד. אפוד וחשן וקני פירשם. אך אני אפרש בהם דברים שלא נתפרשו: 7. שתי כתופות חוברות יהיה לו וגי. האפוד עשוי לפי דעתי כמו חצי מלבוש ממותניו של אדם ולמטה ומכסו בין מלפניו בין מלאחוריו. וזהו שכת' (1) ויחגור אותו כחשב האפוד ויאפוד לו בו, שהחשב הוא עשוי כמין אזור עשוי בתוך שפת האפוד בנוף האפוד. והכתפות הללו שתיהן חוברות ממש מכל וכל, ומכסים (2) את כל הנוף של אדם מאחוריו (3) ממתניו ולמעלה (4). וזהו שכת' פעם שנייה וחובר, שמלכד שהיו הכתפות [חוברות] אשה אל אחותה עד כתפי האדם למעלה, חוזר ומחבר אותם מלמטה אל האפוד. והחשן לפניו על לבו וזרת ארכו וזרת רחבו מחובר למעלה בכתפות ומלמטה באפוד. נמצא הכל מלבוש (5) אחד ונמצא כל נוף הכהן מכוסה באפוד (6) המחובר לחשן ולכתפות האפוד. שאם לא (7) היו חוברות הכתפות יחד אלא כמו שתי רצועות עולות על צוארו ומתחברות לשרשרות החשן מלפניו, אם כן כשהכהן עסוק בעבודה וכופף את צוארו למטה, יהו נופלות הכתפות ומתפרדות והחשן נופל: אל שני קצותיו. שמאחוריו של כהן, קצות האפוד העליונות אצל החשב: 8. וחשב אפודתו. שבחשב היה חוגרו ומחברו כדכת' (8) ויחגור אותו כחשב האפוד ויאפוד לו בו: 11. מעשה חרש אבן. דבוק הוא, לכך הרי"ש פתח, חרש של אבן, אומן לפתח. ומשקל דגש הוא כמו נִבֵּב, לכן החי"ת קמוצה ולא חטופה: פתוחי חותם. כעין פיתוחי צורות של חותמות שעושין בטבעות: 12. על כתפות האפוד. כתפות האפוד באים עד צוארו מכאן ומכאן ונכפות עד לפניו (9) ושם קבועים שתי אבנים בראשי הכתפות ויש (10) בהן שרשרות שמניעות עד החשן שכנגד לבו והוא תלוי בהן: אבני זכרון. כמו שאפרש לפנינו (11) אצל ציץ שכתוב בו קודש ליה: 13. ועשית משבצות זהב (12). כעין טס של זהב שיש גומא באמצעיתו להכניס בו ראשי השרשרות לחתיכה אחת גסה שדומה

(1) ויקרא ח, ז. — (2) בכ"י: ומכנסים. — (3) בכ"י: ואחוריו. — (4) רוצה לומר שדכתפות נחברות מאחוריו של כהן לחתיכה אחת רחבה לכסות את נב הכהן. — (5) בכ"י: מלבוש. — (6) בכ"י: האפוד. — (7) בכ"י: לו. — (8) ויקרא ח, ז. — (9) ר"ל יתקמו בעלותם על כתפי הכהן אל עבר פניו. — (10) בכ"י: יש. — (11) רמז על דבריו לפסוק לו. — (12) בכ"י: ועשית משבצות זהב טהור.

לגבול ולסוף כעין בומון⁽¹⁾ ב"ל שעושיין בראשי חגורות של משי כדי שתיכנס⁽²⁾ במשבצות: 14. מעשה עבות. לפי שיש שלשלאות בענין אחר תחובות וזו בתוך זו כעין לולאות, לכך צריך לפרש שלא היו עשויוין כן אלא מעובתין בארך כעין חבלים שלנו⁽³⁾: ונתת את שרשרות העבותות על המשבצות. ועדיין לא פירש כאן באיזה מקום יקבעם. ולפנינו⁽⁴⁾ מפרש ששני ראשיהן של שרשרות יתן במטבעות החשן ושני ראשיהן שנותנין במשבצות יתן בכתפות האפוד אל מול פניו: 15. חשן משפט. לפי שנתנו בחשן⁽⁵⁾ האורים והתומים שמגדין משפט ישראל וצורכיהם כדכתב⁽⁶⁾ ושאל לו במשפט האורים. לכן קרוי [חשן] משפט: 16. כפול. כעין כים. לפי שנותנין לתוכו האורים והתומים: זרת. חצי אמה⁽⁷⁾: 17. ומלאת בו. גומת להושיב בהן האבנים: 22. ועשית על החשן שרשרות גבלות. הם שרשרות שעל המשבצות האמורים למעלה⁽⁸⁾: 23. ועשית על החשן [וגו']. על שתי קצותיו העליונים תתן המטבעות להכניס בהן שתי העבותות ושתי קצותם הנתונים במשבצות תתן על כתפות האפוד ונמצא החשן תלוי באפוד. ועדיין יכול צידו של החשן התחתון להיות מענענע הנה והנה, עד שמחברו אל האפוד כמו שמפרש והולך שעושה בקצות החשן מכפנים שתי מטבעות אחת מכאן ואחת מכאן ושתי מטבעות בקצות האפוד על סוף הכתפות מקום חיבורן מלמטה אל האפוד והחשב מלמעלה⁽⁹⁾, והיו⁽¹⁰⁾ של חשן מלמטה ושל אפוד מלמעלה, וכשיבא⁽¹¹⁾ פתיל תכלת מטבעות האפוד אל מטבעות החשן, [החשן]⁽¹²⁾ מלמעלה והאפוד⁽¹³⁾ מלמטה: 28. וירכסו. ויחגרו⁽¹⁴⁾:

(1) bouton, Knopf. ועיין RSBM דף 126 במקום הערה 6. — (2) החתיכה הגסה. ופירש מנבלות בפסוק יד ונבלות בפסוק כב לשון גבול וסוף כדעת רש"י. — (3) בכ"י: שלא היו עשויוין כעין חבלים מעובתין בארך כעין חבלים שלנו. וכל משכיל יראה שחיבות כעין חבלים בפעם הראשונה צריכות להיות: כן אלא, ועל די טעות נשתנו לדומות להן בהברה ואותיות בעצם המאמר הזה. — (4) בפסוק כד וכה. — (5) בכ"י: שנתנו בהם. ונקוד היו הראשון של שנתנו להיותו נמחק. — (6) במדבר כו, כא. — (7) המאמר הקצר הזה המפרש זרת נשמט בדפוסים. — (8) בפסוק יד. — (9) ר"ל אל השפה העליונה של האפוד והחשב, לפי שהכתוב אימר ממעל לחשב האפוד. — (10) ר"ל המטבעות. וככ"י: היו. — (11) בכ"י: כשיבא. — (12) בכ"י החשן פעם אחת ולא כראוי שתי פעמים. — ור"ל לפי שכתוב ולא יח החשן מעל האפוד, נמצא החשן מונח בשפתו התחתונה על האפוד שהיה לדעת רשב"ם ממתני הכהן ולמטה. — (13) בכ"י באו כאן: מלמעלה והאפוד, שתי פעמים. — (14) בכ"י נמצא הפירוש הזה אחרי פירוש את האורים ואת התומים.

30. את האורים ואת התומים. כעין השבעות על שמות בדבר הק' שהיה נותן בחשן להגיד משפטן וצורכיהם. אם האומות מגידים להם תרפים וקסמים שלהם ברוח טומאה להבדיל כמה הבדלות בין טומאה לטהרה קל וחומר לקדושה שמגדת: 31. מעיל האפוד. שלובש עליו את האפוד: כליל תכלת. כולו תכלת. ונראה בעיני לפי שהוא נראה⁽¹⁾ תחת האפוד והחשן שבאין לזכרון וגם התכלת שדומה לרקיע הרי הוא לזכרון כמו שאמרו רבותינו אצל תכלת שבציצית⁽²⁾ שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, לפיכך הוא תכלת כולו ולא ארגמן ולא תולעת שני: 32. פי תחרא. פי ראשו⁽³⁾. פתח שמכניס ראשו כשלובשו: בתוכו. באמצעיתו למעלה — להבדיל — כעין מלבושים של גלחים⁽⁴⁾: לא יקרע⁽⁵⁾. לא יפתח בית צוארו למטה כעין מלבושים שלנו אלא למעלה, שבשעת אריגה מניחין בו צואר⁽⁶⁾: 33. בתוכם. בין רימון לרימון ולא בתוך הרימון: 35. ונשמע קולו בבאו אל הקדש. שפעמוני [וזהב] נוקשין ומכין זה לזה אע"פי שבליטת הרימונים ביניהם. ולפי שצוה הקיב⁽⁷⁾ וכל אדם לא יהיה באהל מיעד בבאו לכפר בקדש עד צאתו, לכך צוה הק' ונשמע קולו בבאו ויתרחקו השומעים משם: 36. ועשית ציצין. לפי שנותנו על מצח מקום ראית בני אדם קרוי ציצין כמו⁽⁸⁾ מציץ מן החרכים כמו שפירשת⁽⁹⁾ על המשקוף. כך נראה בעיני: קדש לוי⁽¹⁰⁾. על האפוד ועל החשן היו שמות בני ישראל לזכרון שכיפר הק' על עון הקדשים שיקדישו בני ישראל הכתובים למטה מן הציץ באבני האפוד והחשן. קדש לוי⁽¹¹⁾, כלומי הק' מרצה עון הקדשים⁽¹²⁾: 37. ושמת אותו על פתיל תכלת. פתיל אחד היה בשני ראשי הציץ שמגיע מאון לאון שיהא הציץ מקושר בהן ושלושה חוטין מלמעלה על הראש והיה עשוי על [ידיו]

(1) בכ"י: שהיא נראת. — (2) ספרי לבמדבר טו, לט ומנחות דף מג ע"ב. — (3) בכ"י ראשון במקום ראשו. — ורשב"ם רצה לפרש תיבת פי הנמצא שתי פעמים בדברי הכתוב הזה, ולא חש הכותב להקדים המאוחר. — (4) בכ"י: נחלים. — (5) בכ"י: ולא יקרע. — (6) ראה נא שפירש תיבות לא יקרע שלא בדברי מפרשים אחרים. — (7) ויקרא טו, ז. — (8) שיר השירים ב, ט. — (9) לעיל יב, ז. — (10) ע' דבריו לפסוק לח. ונראה שפירש קדש לוי כן: ישראל קדש לוי הוא כי כל עונם יכופר על ידי הקרבנות בסיוע הציץ, ושמותם על לב אהרן ועל שתי כתפיו יעלו בזה לזכרון ולרצון לפני ה' תמיד.

החוטין כעין כובע על המצנפת⁽¹⁾: אל מול פני המצנפת יהיה
הציץ על מצחו, מקיף מאזן לאזן: 38. ונשא אהרן את עון הקדשים
וגו'. לפי פשוטו לא דיבר הכתוב בטומאת קדשים. אלא כך
פירושו. כל קרבנות שיביאו ישראל או עולה או חטאת או אשם
לכפר עליהם, שיסייע הציץ עם הקרבן להזכיר לפני הק' שיהיה
לרצון ולזכרון לבני ישראל להתכפר להם: 40. לכבוד ולתפארת.
לפי שהמנבעות על הראש צריכים ייפוי נאה ביותר: 41. והלבשת
אותם. כשיוקם⁽²⁾ המשכן:

כט. 2. ולחם מצות. אפי' בתנור קרוי לחם. וגם שמן היה
בו⁽³⁾ כי הוא לחם שמן האמור עם חלות ורקיקין בעשיית מילואים
בפרשת צו את אהרן⁽⁴⁾. חלות ורקיקים מפורשים במסכת מנחות⁽⁵⁾
ומכל מין ומין עשר הם: 3. והקרבת אותם בסל. בסל⁽⁶⁾ תביאם
לעורה: 9. וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו. בזה⁽⁷⁾ נחלקו במסכת
יומא⁽⁸⁾ לפי שאין סדר לכישתן הכתוב כאן כסדר⁽⁹⁾ ולכישתן בצו את
אהרן⁽¹⁰⁾. ולפי הפשט אין לדקדק: 6. נזר הקדש. הוא והציץ:
27. וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה. שניהם לשון
הפרשה. אפס החזה קורא תנופה, כי לבדו הונף ונאכל, אבל השוק של
כאן נקטר, אבל של דורות שניהם נאכלין: 29. למשחה בהם. להתגדל
בהם כעין משיחת שמן. וגם בכל מקום קורא פיהו וליים משיחים.
⁽¹²⁾ אל תגעו במשיחי: 30. ילבשם הכהן בהתחנכו⁽¹³⁾ להיות כהן
גדול: 35. שבעת ימים תמלא ידם. שבעת ימים לפני יום השמיני
שהיתה עבודה באהרן ובניו היה משה מקים את המשכן בכל יום

(1) עיין פירוש רש"י. — (2) בכ"י: כשאקם. והאותיות דומות ככתב. —
(3) בכ"י: וגם שמו היה כן. ורבי משה בן מנחם ז"ל (Mendelssohn) הטיב
לתקן המעוות בכיבורו לנתיבות השלום. — (4) ויקרא ח. כו. — (5) דף
עד ע"ב ודף עה ע"א. — (6) בכ"י: בצל בצל. והמדפיס לא הבין הטעות
והשמיט התיבות. — (7) בכ"י: בן. ונראה שהיה כתוב בו בחסרון קו וצ"ל
בו שהוא בזה כאשר הנהתי. — (8) דף ה ע"ב. — (9) בכ"י: בסדר. —
(10) ויקרא ח. ז. יג. — (11) כשורה שלמה של כ"י אשר לפני הוספתי כי שם
נמצאו תיבות „נזר הקדש הוא“ בסוף השורה ותיבות „שניהם לשון הפרשה“
בתחלת השורה שלאחריה והמחסור נראה לעין והמדפיס לא כיוונו כראוי.
ולפי הנהתי יפרש תיבות נזר הקדש בפסוק וזו כרש"י. ובא הפירוש שלא
במקומו כאשר יקרה לא אחת ולא שתיים. עי' RSBM דף 35 הערה 6. וכאן לא
העתיקתי המאמר ממקומו בכ"י כדי להראות את הקורא סדר הדברים עם
חסרונם בכ"י. ובפירוש רש"י לפסוק בו נשמטו דברי המקרא אשר הוספתי.
ואלה הוסיף גם בעל קרן שמואל, אבל מחק תיבות אחרות שלא סדן. —
(12) תהלים קה, טו; דברי הימים א' טו, כב. — (13) בכ"י: בהתחנכם.

ומקריב קרבנות בכל יום ולערב היה מפרקו, וביום השמיני הוא באחד בניסן הוקם המשכן לגמרי⁽¹⁾ כדכת' באלה פקודי⁽²⁾ ומכאן ואילך עבודה באהרן ובניו: 37. כל הנוגע וקרב אל המזבח יקדש ויטהר תחילה כטרם יקרב אל המזבח⁽³⁾: 43. ונקדש בכבודי. שאהיה⁽⁴⁾ נראה לישראל בשיוקם⁽⁵⁾ המשכן ותבא אש של מעלה ותאכל את הקרבנות כדכת' ביום השמיני⁽⁶⁾ כי היום יי' נראה אליכם. וכת'⁽⁷⁾ וירא כבוד יי' אל כל העם ותצא אש מלפני יי' ותאכל את העולה וגו': 46. הוצאתי אותם מארץ מצרים כדי לשכני בתוכם:

ל 1. מקטר קטרת. ולא עולה ושלמים ומנחות ונסכים: 6. ונתת אותו לפני הפרכת. בהיכל: אשר על ארון העדות. היא הפרוכת להבדיל בינו להיכל: 10. אחת בשנה. ביום הכיפורים. כדכת' באחרי מות⁽⁸⁾ ויצא אל המזבח אשר לפני יי' וגו', אבל בכל השנה כולה לא היו עליו דמים אלא קטורת:

כי תשא.

12. כי תשא. כשקיבצם משה לישראל להפריש תרומת המשכן מנאן. וזה הכסף ניתן לעבודת המשכן כדכת' באלה פקודי⁽⁹⁾ וכסף פקדי העדה מאת ככר וגו': 13. עשרים גרה. מן מטבע הוא: 16. כסף הכיפורים. כסף כופר נפש: על⁽¹⁰⁾ עבודת אהל מועד. כדכת'⁽¹¹⁾ מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן: 23. בשמים ראש. חשובים. כדכת'⁽¹²⁾ עם כל ראשי בשמים. ונראה בעיני כי בשמים גדולי אילנות כדכת'⁽¹³⁾ הפיחי גני זלו בשמיו. אבל בשמים ראש מיני שרף אילן או דברים שמוציאן מן

(1) הלך בדרך ספרי ורשיי המביאו לכמדבר ז, א. — (2) מ, ב. ז. — (3) כיש אומרים שהביא ראבי"ע. — (4) בכ"י: שאהא. — (5) בכ"י: כשאקם. ונתחלפו אותיות הדומות בכ"י זו לזו. — (6) בכ"י: יום שמיני. והמקרא בויקרא ט, ד. — (7) ויקרא ט, כנ. כד. — (8) ויקרא טו, יח. — (9) לח, כה. — (10) בכ"י: כל. — (11) לח, כו. — (12) שיר השירים ד, ד. — (13) שם ד, טו.

הקרקע⁽¹⁾: מר דרור. חשוב. וכן⁽²⁾ מור עובר, חשוב ככל סוחרי מדינות⁽³⁾. ומחציתו מפורש בכריתות⁽⁴⁾: 25. רקח מרקחת. לפי הפשט כתושים ונתונים בשמן ועירבום יפה, כמו⁽⁵⁾ ישים ים כמרקחה, לשון תערובת: 29. כל הנוגע בהם יקדש ויטהר תחילה קודם שיגע בהם לאחר שנמשחו⁽⁶⁾: 32. ובמתכנתו⁽⁷⁾. בחשבון הכשמים של פרשה זו: 33. ואשר יתן ממנו. משמן שעשה משה: 34. סמים. כבר פירשתיו למעלה⁽⁸⁾: סמים ולבונה זכה. לפי הפשט בתחילה כלל קח לך סמים ופירש מה הם סמים נטף ושחלת וחלבנה הרי אילו סמים שצויתי שתקח לך ועוד קח לבונה זכה. ולפי הפשט לבונה זכה אינה סמים, וסמים אחרון הם⁽⁹⁾ סמים ראשון שבפסוק⁽¹⁰⁾, וכן דרך מקראות, כולל ומפרש וחוזר ואומר הרי לך כלל שאמרתי לך⁽¹¹⁾. וכן בנח⁽¹²⁾ ויאמר אלהים [אל נח] זאת אות הברית אשר הקימותי וגו': 35. ממולה. מעורב. כמנהגי ספינות בים שקורין מלחים מפני שמערבין המים בלכתם: 37. ושחקת ממנה וגו'. לקיים ביום הכיפורים מה שכתוב באחרי מות⁽¹³⁾ וקמרת סמים דקה והביא מבית לפרוכת:

לא 6. וכלב כל חכם לב שיבא לעשות המלאכה כבר נתתי בהם חכמה ועשו וגו': 10. כגדי השרד. כמין קליעות והם כגדים שמצפים בהם הארון והשולחן והמנורה המפורשים בפרשת במדבר סיני⁽¹⁴⁾ ופרשו עליו בגד כליל תכלת, ⁽¹⁵⁾ בגד ארנמן, ⁽¹⁶⁾ בגד תולעת שני. ואותן כגדים עשוין כעין שרד וקליעות: 13. אך את שבתותי.

(1) ור"ל שרף או מיני עשבים הניתנים רית, וראייתו מתיבות בשמים ראש שהם מיני שרף או נידולי קרקע תבואר על ידי דברי המפרש הצרפתי אשר פירש שיר השירים והוציא הפירוש לאור הח' ר' אהרן יעללינעק נ"י בלפסיא בשנת 1855 למספר הנוצרים וחשב שרשב"ם הוא המפרש ואני לא כן אדמה והראיתי בספרי RSBM דף 17 ער דף 19 שאיש אתר חיברו אבל הלך במקצת דבריו בעקבות רשב"ם, ושם כתוב לשה"ש ד, יד: מור ואהלות. בשמים הם הגדילים בקרקעות ערוגת הפרדס, והמקרא מוכיח שכתו עם כל ראשי בשמים שהם שרשי בשמים. — (2) שיר השירים ה, ה. — (3) ע' דבריו לבראשית כג, טו. — (4) דף ה ע"א. — (5) סדר הדברים באיוב מא, כג: ים ישים כמרקחה. — (6) כפירושו לעיל כט, לו. — (7) בכ"י: ובמסכותו. — (8) לא פירש סמים בכ"י שלפנינו קודם זה וא"כ נשמט פירושו ע"י הכותבים. — (9) בכ"י: היו, והמדפיסים תקנו כראוי: הם, אבל השאירו גם כן: היו, וזה לא יתכן. — (10) ולא כדבריו רב הונא אליבא דרב יוחנן בכריתות דף ו ע"ב שהביא רש"י. — (11) קרוב לדעת דברי ר' ישמעאל בכריתות דף ו ע"ב. — (12) ר"ל שנים שם בבראשית ט, יז בא לבסוף כלל אחרי הקדימו כלל בפסוק יב ואח"כ פרט בפסוק יג — טו. — (13) ויקרא טו, יב. — (14) כמדבר ד, ו. — (15) שם ד, יג. — (16) שם ד, ה.

אפילו מלאכת המשכן לא תעשו בשבת: כי אות היא [וגו']. שאתם שוכתים כמותי לפי שאתם עמי:

לב. 1. אשר ילכו לפנינו. כעין תרפים העשויין במכשפות שיגידו צורכיהם: 4. ויצר אותו בחרט. הוהב לקח מיד כל אחד וקיבץ אותו וקשר את [הנזמים] כולם בבגד⁽¹⁾ עד שעשו דפוס של חמר ושל שעה כדרך המתיבין ועשו בו צורת עגל והשליכו הוהב בתוכו ונעשה עגל, כדכת'⁽²⁾ ואשליכוהו באש ויצא העגל הזה, וכתיב⁽³⁾ ויצר ככרים כסף בשני חרטים: אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי ע"ז יודעים שאלהינו שבשמים ברא את העולם, אך⁽⁴⁾ בזה היו טועים. שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקדש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה כאילו היה מדבר ברוח הקדש של מעלה, ולכך אומרים אלה אלהיך ישראל אשר העלוך, כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו. וכן לבן אמר על התרפים⁽⁵⁾ למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה של מיני מכשפות. ואוב וידעוני [נתן] כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו⁽⁶⁾ תמים ל"י אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח⁽⁷⁾ הטומאה כדכת'⁽⁸⁾ כי מנסה י"י אלהיכם אתכם לדעת אם ישכם⁽⁹⁾ אוהבים את י"י אלהיכם וגו', וירא משה את העם כי ברע הוא: 11. [כ]עמך אשר הוצאת. עמך ולא עמי. אשר הוצאת, ולא אני העליתי אלא אתה⁽¹¹⁾: 12. למה יאמרו. עשה למען שמך שלא יתחלל: 16. מעשה אלהים המה ולא פסל אותם משה. אבל האחרונים כת' בהם⁽¹²⁾ פסל לך: הרות. כמו חרוט או חרוש: 18. חלושה. נצחון. כדכת'⁽¹³⁾ ויחלוש יהושע: 19. וישלך מידו.

(1) כפירוש הראשון בדברי רש"י. — (2) בפסוק כד. — (3) מלכים ב' ה, כג. — (4) בכ"י: אף. — (5) בראשית לא, ל. — (6) בכ"י: היו. וע' גם דבריו לדברים ח, יג. — (7) בכ"י: רוח נבואי הטומאה. — (8) דברים יג, ד. — (9) שם כתיב: הישכם. — (10) השתמש בדברי פסוק כב, ונראה שדבינים רשבים קרוב לפירוש רש"י שם והשתמש בהם כאן לומר שלא עמדו ישראל בנסיון הזה שניסה הק' אותם בתתו רוח הטומאה של מיני מכשפות בעגל שעשה אהרן. — (11) דעתו שמשה השיב על דברי י"י בפסוק ז. — וקרוב לדבריו תמצא בשמות רבא פרשה מי. — (12) לד, א. — (13) יז, יג.

כשראה את העגל תשש כחו ולא היה בו כח והשליכם רחוק ממנו קצת שלא יזיק את הגליו בנפלאם, בדרך כל משליכי משאוי כשאין בהם כח לשאת⁽¹⁾. וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר⁽²⁾, ועיקר פשוטו כך⁽³⁾: 20 ויזר. ויפור. ⁽⁴⁾ ויקן מן קנה. ויזר מן זרה. ⁽⁵⁾ הגה הוא זורה. ⁽⁶⁾ ואת האש זרה הלאה: וישק את בני ישראל. בדקן כסוטות⁽⁷⁾: 24 ויצא העגל הזה. נמרה מלאכתו⁽⁸⁾ כדכתי' ⁽⁹⁾ ויצא לצורף כלי. ⁽¹⁰⁾ ומציא כלי למעשהו: 25 כי פרוע הוא. כמל מן המצות, ממצות בוראו. כדכתי' ⁽¹¹⁾ ותפרעו כל עצתי, ⁽¹²⁾ פרעוהו אל תעבר בו: לשמחה. לדברי לעג וקלס בשנאיהם כמו⁽¹³⁾ ותקח אוני שמן מנהו. כעין דיבור: 27 איש את אחיו. החוטא בעגל: 29 מלאו ידכם [היום]. כמו ⁽¹⁴⁾ כי מלאו אחרי יי, לשעבר⁽¹⁵⁾. היום חינכו כל יד יד שלכם בקרבן לי"י, שהרי איש בבנו ובאחיו שלחתם ידיכם לשמים⁽¹⁶⁾: 32 [מחני נא] מספרך ספר חיים אשר כתבת. כדכתי' ⁽¹⁷⁾ כל הכתוב לחיים בירושלים. ⁽¹⁸⁾ הרגני נא הרוג: 34 נחה. לארץ ישראל: וביום פקדי. כלומר לפרקים לכשארצה, ולא הכל ביחד:

לנ 3. פן אכלך. כמו אכלך אוכל אותך⁽¹⁹⁾ כי הקי' ⁽²⁰⁾ אש אוכלה הוא: 4 עדיו. מיני תכשיטין. לפי שנהגו אבילות, כדכתי'

(1) ככ"י: לצאת. — (2) בפרק מה. ושם כתוב: ולא יכול משה לסבול את עצמו ולא את הלוחות והשליכן מידיו ונשתברו. — (3) ר"ל שבפירוש הזה נבין איך מלאו לבו להשחית את הלוחות, שהיו מעשה אלהים, בשצף קצף. — (4) בראשית לנ, יט. — (5) רות נ, ב. — (6) במדבר ז, ב. — (7) ע' נם רש"י. ומקור הדבר בע"ז דף מד ע"א. — (8) ולא שיצא העגל בכח אלוהות שבו שלא מדעת אהרן כאשר פקרו המטרעים לפרש את דבריו לומר שיש ממש בע"ז כפירוש רש"י בד"ה פקרו המטרעים (כן היתה גירסת רש"י בנמרא במקום: פקרו המטרעים) במגלה דף כה ע"ב. — (9) משלי כה, ד. — (10) ישעיה נר, טו. — (11) משלי א, כה. — (12) משלי ד, טו. — (13) איוב ד, יב. — (14) במדבר לב, יב. — (15) ר"ל שפתרון התיבה בלשון צווי להבא כאן כפתרונה בלשעבר שם ושניהם לשון חינוך, ובעל קרן שמואל טעה בפירוש הדברים. — (16) הלך בעקבות תרנום ירושלמי הנקרא תרנום יונתן, וכן הבין רמבמ"ן בבאורו כאן את דברי רשבים. — (17) ישעיה ד, נ. — (18) השתמש כדרכו בדברי המקרא (במדבר יא, טו) לפרש דברי משה מחני נא מספרך וני. — ובספר מנחת יהודה בדף נא ע"ג של ספר דעת וקנים ובתוספות שם ובאמרי נעם לר' יעקב דיליישקאש הובא פירוש הכתוב הזה בשם רשבים כאלו משכו לדברי האגדה על אודות הספרים הנכתבים בראש השנה בנמרא בראש השנה דף טו ע"ב. ואולם רשבים לא רמו אלא לדברי המקרא בישעיה ד, ג ואולי שת לבו נם אל תהלים סט, כט. — (19) מאן לפרש כפירוש רש"י. — (20) דברים ד, כד.

ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו, שהרי אמר להן הק' הורד עדייך⁽¹⁾: 7. יקח. לקח: הרחיק. שניהג בהן כמנודים⁽²⁾ שלא חפץ הק' לדבר עם משה בתוך מחנה ישראל: 12. ראה אתה אומר אלי העל. כדכתי' לעיל⁽³⁾ לך נחה את העם: ואתה לא הודעתני אלא⁽⁴⁾ הנה מלאכי ילך לפניך ואיני חפץ כי אם בלכתך עמנו בעצמך: 13. הודיעני נא את דרכך. אתה בעצמך⁽⁵⁾ תהיה מודיע לנו את הדרך, שתראני דרכיך ואני אלך אחריך: 14. פני ילכו. אני בעצמי אלך כמו שבקשת כדכתי'⁽⁶⁾ ופניך הולכים בקרב: והניחותי לך. אלך עמך לכבוש את הארץ עד שאניח לך מכל אויבך מסביב כדכתי'⁽⁷⁾ עד אשר [יניח] י"י לאחיכם ככם.⁽⁸⁾ והיה בהניח י"י אלהיך [לך] מכל אויבך וגו'. והמפרש והניחותי לך נחת רוח אעשה במה שאעשה בקשתך, שטות הוא. וכי בכל דברים שהיה הק' מתרצה לבקשת משה יאמר לו והניחותי לך? והלא ייתור לשון [הוא בלא צורך כלל ואינו לשון] חכמה⁽⁹⁾: 15. אם אין פניך וגו'. כלומר שאם אין אתה בא עמנו⁽¹⁰⁾, כמה [יודע] איפוא וגו': 16. ונפלינו אני ועמך וגו'. תחילת בקשה אחרת היא. עוד אני מבקש ממך שאפלא ואבדל אני לבדי מכל עם ישראל לדעת כי אני נאמן לנביא ולמוכיח ויהיו שומעים לדברי. וגם עמך יודע. נפלא במה שנתלך עמהם מכל העם אשר על פני האדמה⁽¹¹⁾:

(1) רצה לפרש תיבת ויאמר בפסוק ה' שפתרונו שהרי אמר. וקרוב לזה פירש ראבי"ע. — (2) כפירוש רש"י. (3) לב, לד. — (4) שם. — (5) בכ"י: אתה עצמך. — (6) שמואל ב' ז, יא. — (7) דברים ג, כ. — (8) דברים כה, יט. — (9) הדברים צריכים תיקון, ונראה בעיני שנשמטו דברים כאן כאלה אשר הוספתי בשתי חצאי מרובע שהם כשיעור שורה שבכ"י שלנו וסופה דומה לסוף השורה אשר קדמה לה ועל כן נקל היה שתשמט. ולא אכתיד תחת לשוני את אשר היה נראה בעיני לפנים שצ"ל, "והלא ויתור לשון חכמה", ור"ל והלא חכמה היא לוותר על דבריו ולעזוב ולהניח מקצתם כמותר שאינו שוה כלום. וקרוב לזה מאמר ר' שמעון בנו של רבן נמליאל באבות א, יז: וכל המרבה דברים מביא חטא, ומאמר רבי עקיבא באבות ג, יג: סייג לחכמה שתוקה, ומאמר רב הונא בשם רב ואמריו לה משום רבי מאיר בפסחים דף ג ע"ב: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, ופירוש המקרא של ירמיה ב, כה לרב נחמן בר יצחק באמרו ביומא דף עו ע"א מנעי לשונך מדברים בטלים. והבותר יבחר והמטיב לפרש ולהראות דרך אחרת תבא עליו ברכה. — (10) בעל פענח רוא הוסיף כאן תיבת, "תמיד" בהביאו פירוש רשב"ם בשינוי לשון קצת בדרך לה ע"כ. ונראה שלא עלתה התיבה הזאת על דעת רשב"ם. — (11) נלוה לפירוש רש"י והרחיבו.

17. גם את הדבר הזה אשר דברת אלי להיות מופלא ונראה שופט וגדול עליהם, מלכד ההליכה שאלך עמהם אשר נתרציתי לך כבר. וזהו קרון פנים שכתוב בו לפנינו⁽¹⁾ נגד כל עמך אעשה נפלאות. הכל כמו שאפרש שם: 18. הראני נא את כבודך. תמה על עצמך. היאך מלאו לבו למשה רבינו להנות מזיו שכינה? והלא הכתוב משבח⁽²⁾ ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים? חס ושלום לא נתכון אלא לכרות לו ברית על שני דברים שנתרצה לו הק', על קרון של ונפלינו אני ועמך, ועל⁽³⁾ פני ילכו להניח לך מכל אויבך. וכן אמר. הראני נא את כבודך בכריתות ברית על מה שהבטחתני. כמו שעשה לאברהם כשאמר⁽⁴⁾ במה אדע, וכת' שם⁽⁵⁾ והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגורים, וסמך ליה⁽⁶⁾ ביום ההוא כרת י"י את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי. אף כאן שאל משה להק' קיום ברית ונתרצה לו הק' שיראה לו בכריתות ברית כדכת'⁽⁷⁾ ויעבור י"י על פניו ויקרא וגו'. וכת' בתריה⁽⁸⁾ הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות, כמו שבקשת ונפלינו אני ועמך וגו',⁽⁹⁾ כי נורא הוא, כדכת'⁽¹⁰⁾ ויראו מגשת אליו⁽¹¹⁾: 19. וחנותי את אשר אחון וגו'. שם אפרש לך מידותי: 23. וראית את אחורי. לאחר שאעבור על פניך בכריתות⁽¹²⁾ ברית [תוכל]⁽¹³⁾ לראות. כעין⁽¹⁴⁾ העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו. דרך עברה היו כורתים ברית:

לד. 5. ויתיצב עמו [שם]. עם משה שהיה נצב שם, כדכת'⁽¹⁵⁾ ונצבת על הצור: ויקרא בשם י"י. הק' קרא כשהיה עובר בשם כמו שהולך ומפרש. שכן כת' למעלה⁽¹⁶⁾ וקראתי בשם י"י לפניך: 8. וימהר משה. משראה הק' עובר ושמע קולו, מיד התחיל להשתחות: 9. כי עם קשה עורף הוא [וגו']. יכול אתה ללכת בקרבנו מאחר שסולחן ורחמן אתה: 10. הנה אנכי כורת ברית על זאת שאלך עמכם, וגם את הדבר הזה אשר דברת אעשה.

(1) לד, י. — (2) ג, י. — (3) בכ"י: ושל. — (4) בראשית טו, ח. — (5) בראשית טו, ז. — (6) בראשית טו, יח. — (7) לד, י. — (8) לד, י. — (9) שם. — (10) לד, ל. — (11) ועוד עין דבריו לד, י. — (12) בכ"י: כריתות. — (13) בכ"י נשאר במקום הזה מקום חלק כי לא הכיר הכותב התיבה הראייה שם. והוספתה מדעתי. — (14) ירמיה לד, יח. — (15) לנ, כא. — (16) לנ, יט.

שאמרת⁽¹⁾ ונפלינו אני ועמך, שנגד כל עמך אעשה לך ההפלאה וראה כל העם את הגדולה שאני עושה עמך כי נורא [הוא] כדכתי'⁽²⁾ ויראו מגשת אליו. וכת'⁽³⁾ וראו בני ישראל את פני משה כי קרן וגו': 19. כל פטר רחם לי. לפי שעל ידי מכת בכורות נתקדשו בכורות⁽⁴⁾ ביציאתן⁽⁵⁾ ממצרים נכתב כאן⁽⁶⁾: 21. ששת ימים תעבד. עבודת קרקע. סתם עבודה עבודת קרקע, כדכתי'⁽⁷⁾ כי תעבוד את האדמה. ⁽⁸⁾ עובד אדמתו ישבע לחם: בחריש ובקציר תשבות. שהיא חשוכה וצריכה לבריות וכל שכן שאר מלאכות: 23. את פני האדון. כבר פירשתיו כאלה המשפטים⁽⁹⁾: 26. לא תבשל וגו'. כבר פירשתיו⁽¹⁰⁾: 27. כתב לך את הדברים האלה. האמורים בפרשה זו ⁽¹¹⁾ הנני גרש מפניך וגו': כי על פי הדברים האלה. שלא תלכו אחרי אלהים אחרים ושלא [תכרות] ברית ליושבי הארץ ולא להתחתן בם ולעלות לרגל: 28. ויכתוב הק' על הלוחות. שכן אמר למעלה⁽¹²⁾ וכתבתי על הלוחות [את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים, וכת'⁽¹³⁾ ויכתוב על הלוחות⁽¹⁴⁾ כמכתב הראשון: 29. כי קרן. לשון הוד. וכמהו⁽¹⁵⁾ קרנים מידו לו. והמדמהו לקרני ראם קרניו⁽¹⁶⁾ אינו אלא שומה. כי שתי מחלקות הם ברוב תיבות שבתורה. וגם מנחם⁽¹⁷⁾ כן פירש: 32. את כל אשר דבר יי אתו. מלפני העגל, כל מה שכת' מויקחו לי תרומה⁽¹⁸⁾ עד⁽¹⁹⁾ כי בשש משה, וכל האמור בפרשה זו: 33. מסוה. בנד הקרוי כן והו' בו עיקר כמו ו' של⁽²⁰⁾ מקוה ישראל. וגם תי' של⁽²¹⁾ של⁽²²⁾ סוטה עיקר, ושני מלבושים הם ושני⁽²³⁾ גורות. וכן פתר דונש⁽²⁴⁾

(1) לג, מז. — (2) בפסוק ל. — (3) בפסוק ל"ה. ועי' לעיל לפסוק לג, יח. — (4) בכי' בסוף השורה: בכור, ואם כן הקריאה המכוננת כאשר הדפסתי, כי דרך כתבי היד לקצר המלות כן. — (5) בכי': ביציאתו. — (6) ר"ל אחרי מצות חג המצות. — (7) בראשית ד, יב. — (8) משלי יב, יא; כה, יט. — (9) כג, ז. — (10) כג, יט. — (11) בפסוק יא והבאים אחריו. — (12) בפסוק א. — (13) דברים י, ד. — (14) עי' RSBM דף 58 הערה 6. — (15) חבקוק ג, ד. ובכי' וקרנים במקום קרנים. — (16) דברים לג, ז. — (17) במחברת קרן II דף 159 ע"א. ועי' RSBM דף 144 הערה 5. — (18) כה, ב. — (19) לב, א. — (20) ירמיה ד, ח; ז, יג. — (21) בכי' בטעות: ו'. ודברי דונש, שנמשך עליו רש"ם, בתשובותיו על מנחם דף 26 מעידים על יושר הגותי. עי' כאן הערה 24. — (22) בראשית מט, יא. — (23) בכי' במקום ושתי. — (24) בדף 26 בדפוס פיליפאווסקי כתב: ואני אומר כי מסוה וסוטה הם שני מיני מלבושים. יסוד סוטה סת סמ"ך ותי' וגו' ויסוד מסוה סמ"ך וי'.

והדין עמו¹): 34. יסיר את המסוה [וגו' ודבר] בנילו' פנים
לישראל את אשר יצוה ואחרי כן חוזר ומתכסה במסוה עד באו
לדבר עם שכינה² וחוזר ומתגלה³:

ויקהל.

לה 1. ויקהל. לקחת מכל אחד [מחצית השקל]⁴ לגלגלת, וגם
להזוהרם על מלאכת המשכן: 3. לא תבערו אש. לפי שבימים
טובים כת'⁵ אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, שם
הותרה הבערת אש לאפות ולכשל, אבל בשבת כת'⁶ את אשר
תאפו אפו, מבעוד יום, ואת אשר תבשלו בשלו, לכך מזהיר כי
בשבת לא תבערו אש למלאכת אוכל נפש וכל שכן שאר מלאכות
שאסורין אפילו ביום טוב: ולקטורת, לצורך קטורת תביאו
הסמים: 19. לשרת בקדש. לכסות כלי המשכן בעת שנוסעים⁶:

א) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין [מתני נא] מספרך אשר כתבת, ראה משה
רבינו שהקי לא היה שלם עם [ישראל] על מעשה העגל אמר לו רבונו של
עולם⁷ אגא חטא העם [הזה] חטאה גדולה ועתה אם תשא חטאתם, מיטב, ואם
לא, מחיני נא מספרך אשר כתבת, מספר זה שלא זכר שמי בו, כי כבר אמרתי
להם בשמך במצרים שתביאם לארץ כאשר צויתני שני בפרש' וארא⁸ וגם
הקימותי את בריתי אתם לתת להם את [ארץ כנען את] ארץ מגוריהם וני' ואומי
לכן אמר לבני ישראל אני יי' והוצאתי כי והבאתי...⁹.

¹ ולא עם מנחם שחיבר במחברת אית אחת שהיא הסמך שתי התיבות. —
² בכי יש כאן כפל דברים להשחית יושר דברי רשב"ם. כי שם כתוב: ואחרי
כן חוזר ומתכסה במסוה לדבר עם שכינה עד באו לדבר [אתו] עם שכינה וחוזר
ומתגלה. והטעות נראה לעין על כן תקנת, והכל עולה יפה. ותיבת אתו אשר
הסגרת בחצאי ענולה נקוד בכי להיותו נמחק, וכן נכון. — ³ כן צריך להוסיף. —
⁴ יב, טו. — ⁵ טו, כג. — ⁶ כפירושו לשיל לא, י.

⁷ לב, לא, לב. — ⁸ ו, ד. וני. — ⁹ בכי באה כאן ההוספה הזאת מדברי
אנדה ולא נשלמה אלא נשארה היריעה הבאה אחרי כן חלקה יותר מחציה.
ובדפוסים הראשונים נכנסו הדברים בין דברי רשב"ם בסוף הפרשה במקום
הזה, ובדפוסים אמשטרדם משנת תפ"ט החלו להשמיטה, וכן נעשה ברוב הדפוסים.
זבעל קרן שמואל נראה לפרש הדברים בחשבו כי הם דברי רשב"ם. ובאמת
אין להם יחס כלל לפירושו. אבל למען לא יחסר מאומה מהנספחות בכי על
דברי רשב"ם העתקתים פה.

21. למלאכת אהל מועד. יריעות המשכן והפרוכת: ולכל [עבודתו]. קלעי החצר וכלי הקדש: 25. חֲכֵמַת לֵב. אשה חכמה, אבל חֲכֵמַת חֹטֵף קמץ הוא שם דבר, כמו⁽¹⁾ חכמת מצרים: בידיה⁽²⁾ כל אחת ואחת טוה, כמו⁽³⁾ ידה ליתר תשלחנה: 27. והנשיאים הביאו את אבני השהם. שהרי שמות שבטיהם כתובים עליהם⁽⁴⁾: 28. ולשמן המשחה. שמן זית הין⁽⁵⁾: 34. ולהורות. לאחרים:

לז. 6. אל יעשו עוד מלאכה. שהיו טווים בביתם כדכת⁽⁶⁾ ויביאו מטוה: 7. דים. כמו מ"ם⁽⁷⁾ מן ריקם, ורתהי הכנס: 8. ויעשו כל חכם לב וגו'. תחילה עשו המשכן ואחר כך כלים כמו שפירשתי בויקחו לי תרומה⁽⁸⁾:

אלה פקודי.

לח. 21. אלה פקודי. חשבון הכסף והזהב והנחשת: 25. וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו'. כי השש מאות אלף בקע לגלגלותם שלש מאות [אלף] שקלים, ומנה כ"ה שקלים, ומנה של קדש כפול היה חמשים שקל, והככר ששים מנה, הרי לכל ככר ג' אלפים שקל, ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל⁽¹⁰⁾: 29. ואת האבנט שש משור. בדבר הזה נחלקו רבותינו⁽¹¹⁾ אם מדבר באבנט של הדיוט או בכהן גדול לבדו: 32. ותכל. כמו⁽¹²⁾ ותרכ משאת בנימין: מ. 29. ויעל עליו אהרן ובניו את העולה ואת המנחה כל הימים⁽¹³⁾: 35. ולא יכול משה לבא אל אהל מועד בשעת הקמתו כי שכן עליו הענן מיד להראות חיבתו של הקי על

(1) מלכים א' ה', י. — (2) בכ"י: בידה. — (3) שופטים ה, כו. — (4) להוציא מדברי רבי נתן בספרי שהביאו רש"י. — (5) כדברי הכתוב ל, כד. — (6) לה, כה. — (7) כלומר מ"ם יתירה, ועי' דבריו לבראשית מט, כד. — (8) ח, יג. יד. — (9) כה, י. — (10) בכ"י נכפלו התיבות ונכתב: ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל ולמאת הככר שלש מאות אלפים שקל. — (11) זומא דף ו ע"א. ועי' דבריו לעיל כט, ט. — (12) בראשית מג, לד. — (13) להוציא מדברי רש"י.

ישראל. אחרי כן היה מסתלק הענן מתוך האהל ושכן על הארון כדכת' (1) ונועדתי לך שם (2) ודברתי אתך [וגו'] מבין שני הכרובים, ואז בא משה אל אהל מועד כדכת' (3) ובכא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול וגו' מבין שני הכרובים וידבר אליו. וכן את מוצא בבית עולמים (4) ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד יי' את בית יי', בשעת השלמת הבית היה הקן מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הכרובים (5):

ואשר שם לבו לדבר יוצרינו אל יוזו מנימוקי זקני רבנו שלמה ואל ימש מהם, כי רוב הלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות, [ומיתורם או משינוי (6)] הלשון יש ללמוד כולם, וטוב אשר תאחזו בזה אשר פירשתי וגם מזה אל תנח ידיך:

(1) כה, כב. — (2) בכ"י: ונועדתי שמה, והוא כתוב אחר, וטעה הסופר. —
 (3) במדבר ז, פט. — (4) מלכים א' ח, יא. — (5) בשינוי קצת כתורת כהנים
 שהביא רש"י. — (6) בכ"י נשאר מקום חלק כמלא רוחב התיבות האלה, והוספתים
 על פי דברי רשב"ם לבראשית א, א.